UNIVERSITATEA “AL.I.CUZA” IAŞI
FACULTATEA DE ISTORIE
Invățământ la distanță

ISTORIA ANTICĂ UNIVERSALĂ

Conf.univ.dr. MIHAIL VASILESCU

ISTORIE
ANUL I
SEMESTRUL II
2004 - 2005

CUPRINS

1 ISTORIA GRECIEI 5
1.1 Țara şi populația 5
1.2 Periodizarea istoriei Greciei 6
1.3 Izvoare 7
1.4 Grecia preelenică 6
1.4.1 Creta preelenică 7
1.5 Problema indoeuropenizării Greciei 9
1.6 Epoca micenianǎ (cca.1550-1175) 10
1.7 Epoca homerică (cca. 1175-750) 11
1.8 Epoca arhaică (cca. 750-500) 12
1.8.1 Marea colonizare greacă 13
1.8.2 Sparta de la origini până la războaiele medice 16
1.8.3 Athena de la origini până la războaiele medice 19
1.9 Epoca clasică 22
1.9.1 Războaiele medice (492-479) 22
1.9.2 Războiul Peloponnesiac (431-404) 24
1.9.3 Criza secolului al IV-lea (404-437) 23
1.10 Macedonia 26
1.11 Epoca elenistică 27
2 ISTORIA ROMEI 30
2.1 Țara şi populația 30
2.1.1 Etruscii 31
2.2 Istoria Romei 32
2.2.1 Roma regală (cca. 753-509) 33
2.3 Epoca republicii (509-27) 35
2.3.1 Politica externă romană în epoca republicii 38
2.3.2 Epoca războaielor civile 41
2.3.3 Viața economică şi socială la Roma în perioada republicană 43
2.4 Epoca imperială 44
2.4.1 Perioada Principatului 44
2.4.2 Perioada Dominatului 46
2.4.3 Economia şi societatea în Imperiul Roman 47

1 ISTORIA GRECIEI ANTICE

Istoria Greciei antice este un capitol de mare importanță pentru înțelegerea Antichității, deoarece grecii au avut contribuții deosebite în numeroase domenii ale vieții spirituale şi materiale. Vechea civilizație greacă a influențat alte civilizații contemporane, şi în primul rând pe cea romană. Cele două mari civilizații antice stau la baza spiritualității europene moderne.

1.1 Țara şi populația

Prin numele de Grecia s-au înțeles în antichitate realități care au evoluat de-a lungul timpului. În sens restrâns, prin Grecia se înțelege teritoriul Greciei de astăzi, adică sudul Peninsulei Balcanice, insulele din Marea Egee şi din Marea Tracică. La aceste teritoriu, s-a adăugat, de timpuriu, vestul Asiei Mici, acolo unde în epoca arhaică erau Eolida, Ionia şi Dorida, precum şi insulele Creta şi Cipru. Ca urmare a marii colonizări greceşti, teritoriile locuite de greci au sporit foarte mult, grecii întemeind numeroase colonii aflate pe țărmurile de nord ale Mării Mediteranei, ale Mării Egee, în Hellespont, Propontida, Pontul Euxin şi în nordul Egiptului şi al Lybiei.

Grecia propriu-zisă se învecinează la nord cu ținuturile tracilor şi ilirilor; la vest, teritoriul său este scăldat de apele Mării Ionice, la sud de apele Mării Mediterane iar la est de cele ale Mării Egee şi ale Mării Tracice. În nord, este Macedonia, la sudul acesteia, Thessalia; în vestul Thessaliei se află Epirul, iar la sud Grecia centrală. Aceasta din urmă avea mai multe provincii istorice: Acarnania, Etolia, Locridele, Beoția şi Attica. În sudul Greciei centrale, se află Peloponnesul care este legat de Grecia centrală prin Istmul Corinthului. Peloponnesul are, la rândul său, mai multe provincii istorice. În nord este Ahaia Peloponnesiacă, la est Argolida, la sud sunt Laconia şi Messenia, iar la vest este Elida. În centrul Peloponnesului se află Arcadia.

Din punctul de vedere al reliefului, circa 80% din teritoriul Greciei este acoperit de munți. Sunt şi câteva câmpii ceva mai întinse cum sunt: câmpia Thessaliei, brăzdată de apele râului Peneios şi ale afluenților săi, câmpia Atticii, câmpia Laconiei, pe unde curgea râul Eurotas ş.a. Litoralul Greciei este foarte crestat, oferind numeroase porturi naturale.

Clima este mediteraneeană, cu ierni blânde şi veri foarte călduroase. Cantitatea de precipitații este redusă mai ales vara, când ploaia este un fenomen meteorologic foarte rar. Flora şi fauna sunt cele caracteristice pentru acest tip climateric.

Numele țării, *Grecia*, provine de la numele *grailor* sau *graikoilor*, o populație grecească din Epir. Acest nume a fost răspândit de romani (*Graecia*), care, la rândul lor, l-au luat, se pare, de la etrusci, care, aşa cum indică unele inscripții etrusce din secolul V a.C., numeau această populație *kraicoi*. Grecii însă se numeau *hellenes* iar țara şi-o numeau *Hellas*. În epoca homerică, *hellenes* erau o populație care locuia în sudul Thessaliei, în provincia Hellas. Către finele epocii homerice şi la începutul epocii arhaice, numele de *hellenes* şi de *Hellas* s-au extins asupra tuturor vorbitorilor de limbă greacă şi asupra întregii țări. Numele de *Hellas* se explică prin rădăcina indoeuropeană *-hel*, cu semnificația de *torță*, *strălucire*.

În epoca homerică, nu exista o singură denumire pentru locuitorii şi teritoriul Greciei. În *Iliada* şi *Odiseea*, se foloseau mai multe denumiri regionale şi tribale, mai

ales cele de *argeioi*, *danaoi* şi *ahaioi*. Numele de *argeioi*, provine probabil de la populația din Argolida. Denumirile de *danaoi* şi *ahaioi* sunt foarte vechi. În mitologia greacă erau mai multe povestiri în care apăreau personaje cu numele de Danaos, Danae şi Danaidele. În ultimele decenii în Egipt, la Kom el Hetan a fost descoperită o inscripție foarte importantă, de pe vremea faraonului Amenhotep al III-lea (circa 1380 a.C.), în care apar mai multe toponime din Grecia şi Creta. Între acestea este şi *Tanaja*, adică Danaia, denumire care, foarte probabil, se referea la Peloponnes sau la o parte a acestuia. Numele de Ahaia se întâlneşte şi în unele inscripții hittite din a doua jumătate a secolului XIII-lea a.C. sub forma *Ahhiyawa*, «țara aheilor», iar unele inscripții egiptene de pe vremea faraonilor Merneptah şi Ramses al III-lea amintesc, printre neamurile care atacau Egiptul dinspre nord, către finele Regatului Nou, de populația *ekwesh* şi de țara *Akaiwasha*, identificate de mulți specialişti cu aheii şi cu țara lor, Ahaia. Nu se ştie cu siguranță dacă în acea vreme această denumire se referea la întregul teritoriu grecesc sau la o anumită parte a sa.

Grecii sunt un popor indoeuropean. Ei sunt cel mai vechi popor din Europa, cu o existență practic neîntreruptă din jurul anului 2000 a.C., până astăzi. Limba greacă este de asemenea cea mai veche limbă europeană atestată prin texte, din jurul anului 1550 a.C. În epoca alfabetică, deci începând cu al doilea sfert al secolului VIII a.C., când apar primele inscripții greceşti redactate în alfabetul grec, limba greacă avea mai multe dialecte: dialectul eolian, vorbit în Thessalia, în câteva insule din nordul Mării Egee şi în Eolida din Asia Mică; dialectul ionian, vorbit în Attica, Eubeea şi alte insule din zona centrală a Mării Egee, şi în Ionia din Asia Mică; dialectul de nord-vest, sau dorian, era vorbit în Epir, în Grecia Centrală, cu excepția Atticii şi Beoției, în Peloponnes, cu excepția Arcadiei, în insula Creta, în insulele din sudul arhipelagului egeic şi în Dorida din Asia Mică. În Arcadia şi în Cypru, se vorbea dialectul arcado-cipriot. În coloniile greceşti, se vorbea dialectul metropolei. Un caz aparte îl reprezintă dialectul macedonean. În scris, el este atestat mai târziu. El se înrudeşte cu dialectele eolian şi dorian. În epoca micenianâ se vorbea dialectul micenian, care, în epoca alfabetică, a supraviețuit mai ales în dialectul arcadian. Diferențele dialectale nu erau totuşi foarte mari, deoarece grecii, indiferent de dialectul vorbit, se înțelegeau între ei. În epoca elenistică dialectele au evoluat către limba *koine* care avea la bază dialectul ionian, deşi unele deosebiri dialectale au supraviețuit până astăzi.

1.2 Periodizarea istoriei Greciei

Evoluția istorică de pe teritoriul Greciei cuprinde două mari secvențe: Grecia preelenică şi Grecia elenică. Grecia preelenică se referă la istoria anterioară venirii grecilor indoeuropeni în patria lor istorică, (aproximativ anul 2000 a.C.) Această perioadă aparține epocii preistorice, excepție făcând insula Creta care, măcar de la începutul mileniului II a.C., făcuse pasul către Antichitate.

Istoria Greciei propriu-zise este periodizată astfel:

1. Epoca indoeuropenizării Greciei şi a formării etnosului grec (circa 2000-1550).
2. Epoca micenianâ (circa 1550-1175).
3. Epoca homerică (circa 1175-750).
4. Epoca arhaică (750-500).
5. Epoca clasică (500-336).
6. Epoca elenistică (336-146).
7. Epoca romană (146a.C.-395 p.C.)

După împărțirea Imperiului roman în imperiul de răsărit şi imperiul de apus, Grecia va face parte din Imperiul roman de răsărit, care se va transforma treptat în imperiul grec bizantin care va fi desființat de turci în anul 1453.

Pentru perioadele foarte vechi ale istoriei Greciei, alături de această periodizare istorică se mai foloseşte şi periodizarea arheologică. Epoca bronzului este denumită, pentru partea continentală a Greciei, epoca *Helladică*, care începe pe la 2600 a.C., şi are trei subdiviziuni: *Helladicul timpuriu* (circa 2600-2000), *Helladicul mijlociu* (circa 2000-1550) şi *Helladicul târziu* sau *Mycenianul* (circa 1550-1175). În insulele Mării Egee, epoca bronzului este denumită *Cicladică*, iar în insula Creta aceasta este denumită epoca *Minoică* sau *Minoană*, cu aceleaşi secvențe şi aproximativ cu aceeaşi cronologie absolută cu acelea ale Helladicului. Epoca homerică corespunde cu prima perioadă a epocii fierului. După evoluția stilului ceramicii, această epocă este împărțită astfel: perioada *Submyceniană* (circa 1175-1050), perioada *Protogeometrică* (circa 1050-950) şi perioada *Geometrică* (circa 950-700).

1.3 Izvoare

Reconstituirea istoriei Greciei se face pe baza izvoarelor. Acestea sunt de mai multe categorii: izvoare nescrise sau arheologice şi izvoare scrise.

Izvoarele arheologice sunt rezultatul cercetărilor arheologice sistematice începute încă din secolul trecut. La cercetarea arheologică a Greciei au participat atât arheologi greci cât şi arheologi străini care au activat mai ales în cadrul unor şcoli sau institute de la Athena, cum ar fi Şcoala franceză, Şcoala britanică, Şcoala americană, Şcoala italiană, Şcoala suedeză, Institutul german ş.a., care, în afara cercetărilor de teren propriu-zise, editează şi reviste de specialitate în care sunt publicate rezultatele acestor cercetări.

Izvoarele scrise sunt de mai multe categorii: izvoarele literare, care reprezintă de fapt întreaga producție literară a grecilor (literatură propriu-zisă, operele filosofilor, scrierile cu caracter ştiințific şi orice alt fel de scriere). Dintre acestea, cele mai importante sunt totuşi scrierile istoricilor. Istoriografia a apărut în Grecia, ea fiind reprezentată de un mare număr de istorici ale căror opere au ajuns până la noi fie integral, fie prin fragmente citate de alți autori. Printre istoricii de seamă ai Greciei, amintim pe Herodot, Tucidides, Xenofon, Polybios, Diodor din Sicilia, ş.a. Izvoarele epigrafice sau inscripțiile sunt de două categorii: inscripțiile myceniene şi inscripțiile alfabetice. Aceste inscripții, în număr foarte mare, au fost publicate în colecții generale sau tematice. Contribuția lor la studiul istoriei greceşti este foarte mare. Izvoarele numismatice privesc monedele. Acestea au fost bătute de mai toate cetățile greceşti. Ele sunt publicate în colecții generale sau după localitățile în care au apărut. Studiul monedelor oferă istoricilor date foarte prețioase despre viața economică. Legendele acestor monede aduc adesea informații şi despre întemeierea anumitor cetăți, şi despre religia şi mitologia acestora.

Izvoarele lingvistice, adică studiul limbii greceşti, reprezintă un alt capitol important în ceea ce priveşte sursele pentru cunoaşterea istoriei Greciei. Studiul limbii greceşti a adus informații importante mai ales pentru perioadele foarte vechi ale istoriei grecilor. Spre exemplu, acest studiu a demonstrat că grecii nu erau autohtoni în patria lor istorică, aşa cum pretindeau adeseori, ci că, înainte de venirea lor, în Grecia existau alte populații. De asemenea, studiul dialectelor greceşti oferă sugestii despre perioada şi împrejurările istorice când acestea s-au format.

1.4 Grecia preelenică

Teritoriul Greciei a fost populat din cele mai vechi timpuri. *Epoca paleolitică* este reprezentată prin descoperirile din Thessalia, Attica şi din alte locuri. *Epoca neolitică* (4500-2600) este bine reprezentată mai ales în Thessalia. Neoliticul de aici are două faze, denumite după localităţile eponime: *Sesklo* (4500-3000) şi *Dimini* (3000-2600). Este vorba de un neolitic în care locuitorii duceau o viaţă sedentară, ocupându-se mai ales cu agricultura. Cea de a doua fază a neoliticului thessalian dovedeşte legături atât de strânse cu civilizaţiile neolitice contemporane din Asia Mică, încât, se pare, este vorba de o veritabilă migraţie din Anatolia.

Epoca bronzului din Grecia este numită *epoca Helladică* (2600-1175). Din această perioadă, numai Helladicul timpuriu face parte din preistoria Greciei.

Cea mai reprezentativă civilizaţie preelenică este cea cretană.

1.4.1 Creta preelenică

Ţara şi populaţia

Creta este o insulă situată în bazinul oriental al Mării Mediterane. Are o lungime de 250 km şi o lăţime de 60 km. Este un teritoriu cu un relief variat. Principalii munţi sunt Ida, Albi şi Lassithi, cu înălţimi care nu depăşesc 2457 m. Principalele câmpii sunt Messara şi Cnossos. Clima este mediteraneană.

Judecând după cercetările arheologice, Creta nu a fost populată în epoca paleolitică, primii săi locuitori fiind de la începutul epocii neolitice. Aceşti primi locuitori erau originari, foarte probabil, din Asia Mică. Un al doilea influx etnic major, originar tot din Anatolia, a fost în jurul anului 2700 a.C.. Deşi în insulă au mai venit de-a lungul secolelor greci, romani, veneţieni şi turci, aspectul antropologic predominant a rămas până astăzi cel dat de populaţiile neolitice.

Nu ştim ce limbă sau ce limbi se vorbeau în Creta preelenică căci, deşi în insulă s-a folosit de timpuriu scrierea, mai întâi hieroglifică, apoi lineară A, acestea nu au fost până acum descifrate.

Cel care a descoperit civilizaţia cretană preelenică a fost arheologul englez Arthur Evans, la începutul secolului XX, prin săpăturile sale epocale de la Cnossos, din nordul Cretei. Aici a fost descoperit un mare palat cu numeroase încăperi care aveau destinaţii diverse (de cult, oficiale, de locuit, magazii, ateliere, ş.a.). Civilizaţia cretană preelenică a fost denumită de Evans *Minoică*, după numele regelui legendar din Cnossos, Minos, de numele căruia se legau numeroase povestiri mitologice greceşti.

Curând după descoperirile lui Evans, în insulă au fost făcute cercetări arheologice şi în alte localităţi cum sunt Phaistos, Hagia Triada, Mallia, Kydonia ş.a. Şi în aceste staţiuni arheologice, palatul era principalul edificiu. Din această cauză, civilizaţia cretană din epoca bronzului se înscrie printre civilizaţiile palaţiale caracteristice pentru mai multe state orientale şi pentru lumea myceniană.

Cercetările arheologice au dovedit că au fost cel puţin două serii de palate. Prima serie de palate este datată în jurul anului 2000 a.C. Acestea au fost distruse, către anul 1700 a.C., probabil de un puternic cutremur de pământ. Cea de a doua serie începe curând după anul 1700, prin refacerea vechilor palate a căror existenţă poate fi urmărită până către anul 1450 a.C. Evoluţia istorică a Cretei ca şi a altor insule din sudul bazinului egeean a fost afectată de marea erupţie vulcanică din insula Thera, de la finele secolului al XVII-lea, care a distrus în bună parte această insulă.

Existența mai multor centre palațiale susține ideea că insula nu a constituit multă vreme o unitate politică, ci erau mai multe state mici. Dintre acestea cel mai important a fost cel de la Cnossos. Probabil că pe la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor, regele din Cnossos îşi impusese autoritatea asupra întregii insule. După tradiția greacă, cel mai de seamă rege al Cretei a fost Minos.

Cretanii se ocupau cu meşteşugurile şi cu comerțul maritim la mari distanțe. Meşterii cretani produceau vase ceramice, bijuterii, produse din bronz ş.a. Aceste produse erau comercializate în întregul bazin oriental al Mediteranei. Cercetările arheologice au scos la iveală produse cretane în sudul Italiei şi Sicilia, în Egipt şi Siro-Palestina, în Anatolia şi Grecia. Prezența produselor cretane în Argolida este atât de mare în secolele XVIII-XV, încât Evans a crezut că cretanii au stăpânit efectiv părți însemnate din Peloponnes, teorie astăzi infirmată. Raporturile dintre Creta şi Egipt erau foarte strânse. Inscripțiile egiptene amintesc adeseori de țara *Kefti*, care este numele egiptean al Cretei, şi de locuitori din această țară care întrețineau legături comerciale cu țara faraonilor. Aceste legături sunt confirmate de numeroasele obiecte cretane descoperite în Egipt în vremea Regatului Mijlociu şi a Regatului Nou.

Cretanii au creat o civilizație remarcabilă care se caracterizează prin aspectul său paşnic, deşi cercetările arheologice din ultimul timp au evidențiat şi o anumită activitate militară. Palatele cretane nu erau înconjurate de ziduri de apărare, aşa cum erau palatele contemporane din Grecia şi Anatolia, iar artele plastice cretane nu ne înfățişează scene de război. Dimpotrivă, arta cretană se inspiră din natură şi din viața de toate zilele. Religia cretanilor era politeistă, ei adorând diferite animale şi diferite fenomene ale naturii. Cea mai răspândită divinitate era Marea zeiță, care simboliza fecunditatea şi fertilitatea. Se pare că cretanii oficiau cultul în aer liber, deoarece până acum nu au fost descoperite temple. Religia şi mitologia cretană au influențat foarte mult religia şi mitologia greacă.

Cretanii au folosit scrierea. Cea mai veche scriere era cea pictografică. Au folosit de asemenea scrierea hieroglifică şi scrierea lineară A. Aceasta din urmă este în general lizibilă dar limba care a folosit această scriere nu este cunoscută.

Cei care au pus capăt independenței Cretei au fost grecii micenieni. Cu aceştia, cretanii întreținuseră relații economice şi, probabil, politice strânse. Nu se cunosc împrejurările istorice concrete care au dus la cucerirea insulei de către greci. Pe la 1470 a.C., Cnossosul a fost ocupat de greci şi, treptat, întreaga insulă a avut aceeaşi soartă. Aşa cum ne arată inscripțiile lineare B din Cnossos, aici se instalase un *basileu* (= rege) mycenian.

După ocuparea Cretei de către greci, insula a fost treptat elenizată. Totuşi populația preelenică şi-a păstrat încă multă vreme individualitatea etnică, aşa cum dovedesc un număr de inscripții din epoca arhaică.

1.5 Problema indoeuropenizării Greciei

În epoca istorică, grecii se considerau autohtoni în patria lor. Ideea autohtoniei era larg răspândită, diferite comunități greceşti se considerau că provin fie din pământ, fie dintr-un arbore, mai ales stejarul, fie dintr-un animal cum ar fi, spre exemplu, furnica. Adeseori, mitul autohtoniei a fost folosit de unele cetăți, şi în special de Athena, în interese politice.

Cercetarea lingvistică din secolul al XIX-lea, a demonstrat că grecii nu erau autohtoni, deoarece există în limba greacă un număr de cuvinte ce denumesc locuri, râuri, persoane sau plante mediteraneene care nu se explică prin limba greacă, ceea ce înseamnă că ele au fost preluate de la o populație (sau populații) anterioară.

Aceste cuvinte erau formate în special cu sufixele *-(s)sos, -(s)sa* şi *-nth*. Se pare că limba populației sau al populațiilor preelenice din Grecia erau neindoeuropene.

Mulți specialişti cred că strămoşii grecilor au venit în patria lor istorică pe la sfârşitul Helladicului timpuriu şi începutul Helladicului mijlociu (aproximativ anul 2000 a.C.). Această datare este susținută de cercetările arheologice care au arătat că civilizația Helladică timpurie a fost înlocuită de o alta cu caracteristici deosebite, fără ca totuşi vechea civilizație să fi dispărut cu totul. În ceea ce priveşte patria primitivă a acestor indoeuropeni, cercetătorii nu au ajuns la un acord deplin. Teoria cea mai răspândită este aceea care plasează această patrie undeva la nordul Mării Negre, dar nu în proximitatea acesteia, deoarece limba greacă nu are un cuvânt propriu pentru noțiunea de «mare», folosind pentru această noțiune cuvântul preelenic *thalassa*.

Noii veniți au coabitat cu populația anterioară. În urma acestei fuziuni etnice, care a durat probabil până către jumătatea secolului al XVI-lea a.C., a rezultat etnosul grec.

1.6 Epoca micenian (cca.1550-1175)

Numele de «micenian» atribuită acestei epoci vine de la cetatea Mycene din Argolida. Cel care a descoperit lumea micenian este germanul Heinrich Schliemann, care a efectuat primele cercetări arheologice la Mycene şi în alte aşezări contemporane, în ultimul sfert al secolului al-XIX-lea. Tot el a făcut cercetări epocale pe înălțimea de la Hissarlîc, în Turcia, în apropierea strâmtorii Dardanele, unde a descoperit o veche aşezare preistorică pe care a identificat-o cu Troia, despre care vorbesc epopeile homerice. După el, alți arheologi au făcut cercetări în multe cetăți micenie. Arheologul america C.W. Blegen a făcut importante cercetări în aşezarea de la Pylos, din vestul Peloponnesului descoperind o mare cetate micenian cu o importantă arhivă.

Un alt moment important în descoperirea lumii micenie îl reprezintă anul 1952, când englezul Michael Ventris a reuşit să descifreze scrierea micenian şi să demonstreze că această scriere nota o limbă greacă foarte veche, oferind totodată specialiştilor un material documentar de mare importanță.

Nu tot teritoriul locuit de greci făcea parte din arealul civilizației micenie. Din acest areal, făceau parte Peloponnesul, Attica, Beoția, sudul Thessaliei, unele insule din Egeea, şi în special Rhodosul, unele cetăți din vestul Asiei Mici, precum Miletul, şi insula Creta, după ocuparea acesteia de către greci. Populația din restul teritoriilor greceşti continua să-şi ducă existența în formele civilizației preistorice.

Lumea micenian nu a constituit un stat unitar. Existau mai multe centre politice cum erau cele de la Mycene, Tiryns, Pylos, Athena, Orhomenos, Iolcos, Rhodos, Cnossos ş.a. Organizarea acestor state o cunoaştem, fie şi aproximativ, din inscripțiile lineare B. În fruntea unui astfel de stat se afla regele, *wanaka,* nume care nu este grecesc, ci a fost împrumutat de la populația pregrecească. Nu ştim exact care erau prerogativele regelui micenian. El era secondat de câțiva demnitari, cum erau *rawaketa,* care era un înalt comandant militar, *eqeta*, care desemna pe un însoțitor al regelui, şi *qasireu*, basileul, care era probabil fie un demnitar cu însărcinări religioase, fie meseriaşul. În epocile următoare, cuvântul *basileus* va desemna pe rege.

În ceea ce priveşte sistemul politic şi social micenian, cercetătorii consideră că acesta se asemăna cu cel din Orient. Statele micenie erau puternic centralizate, palatul regal coordonând activitatea politică şi economică a statului prin intermediul unei birocrații diversificate; această birocrație, în frunte cu regele,

constituia nucleul unei categorii sociale dominante peste marea masă a populației aflată în raport de dependență față de palat.

Grecia micenianã era o societate în care războiul era o realitate curentă. Aceasta este dovedită de faptul că cetățile erau apărate de ziduri groase din piatră fasonată, aşa-zisele ziduri ciclopice, deoarece în Antichitate se considera că ele au fost construite de Ciclopi, de existența în siturile arheologice a numeroase arme, mai ales săbii, precum şi din scenele de război de pe vase.

Micenienii au întreținut raporturi comerciale pe spații vaste, din regiunea siro-palestiniană şi Egipt până departe, în vest, în Italia şi Spania. Obiecte de factură micenianã (vase ceramice, arme, ş.a.) au fost descoperite şi în numeroase situri preistorice situate la nord de Grecia. Prezența micenianã în Egipt este dovedită de numeroase descoperiri arheologice precum şi de enumerarea unor aşezări greceşti în inscripția egipteană de la Kom el Hetan de pe vremea faraonului Amenhotep al III-lea. De asemenea, în Grecia au fost descoperite un mare număr de obiecte provenite din Creta, Egipt, Anatolia şi regiunea siro-palestiniană. Sursele hittite vorbesc despre principatul *Ahhiyawa*, identificat de obicei cu grecescul Ahaia, situat undeva către vestul Anatoliei sau în una din insulele importante ale Mării Egee, asupra căreia regii hittiți ridicau pretenții de dominație. De asemenea, izvoarele egiptene enumeră printre «popoarele mării» care au atacat Egiptul şi pe *Ekwesh* şi *Akaiwasha*, nume sub care învățații moderni recunosc adesea pe ahei şi țara lor, Ahaia.

Către finele secolului al XIII-lea, lumea micenianã este în decădere. Sunt numeroase indicii că ea era amenințată de un inamic pe care cercetătorii moderni încă nu au reuşit să-l identifice cu siguranță. Statele micenie iau măsuri deosebite de apărare, întărind zidurile cetăților şi asigurându-se de surse de apă. Cu toate acestea, aceste cetăți vor fi, cu puține excepții, una câte una distruse, ceea ce va marca sfârşitul sistemului politic şi economic micenian. O altă consecință importantă a fost că ştiința scrisului s-a pierdut. Cercetătorii moderni consideră că aceste mari transformări ale lumii greceşti sunt datorate unor factori multipli, cum ar fi marile tulburări produse în bazinul oriental al Mediteranei de invazia «popoarelor mării», de unele cataclisme naturale, mai ales cutremure de pământ, şi de unele mişcări sociale, care au avut ca rezultat distrugerea sistemului politic şi social micenian. Multă vreme s-a considerat că aceste mari transformări s-au datorat pătrunderii în Peloponnes a ultimului val grecesc, dorienii. Această teorie este astăzi infirmată de noile cercetări care susțin prezența dorienilor în Peloponnes şi în Creta în epoca micenianã.

1.7 Epoca homerică (cca. 1175-750)

Denumirea de epocă homerică a fost dată de istorici încă din secolul trecut. Denumirea se justifica prin aceea că pentru această perioadă aproape singurele informații proveneau din cele două epopei homerice, *Iliada* şi *Odyssea*. Astăzi documentația a sporit mult datorită cercetărilor arheologice care vizează această perioadă. Cu toate acestea, epoca homerică este încă puțin cunoscută şi, de aceea, în istoriografie pentru această perioadă se mai foloseşte şi denumirea de *Ev întunecat*. Din punctul de vedere al periodizării arheologice, epoca homerică aparține primei vârste a fierului, cu perioadele submicenianã, protogeometrică şi geometrică.

În ceea ce priveşte epoca sau epocile istorice reflectate de eposul homeric, s-a crezut multă vreme că acesta este un izvor care se referă la epoca micenianã, deoarece subiectul, războiul troian, era un eveniment petrecut în epoca micenianã, iar principalele cetăți din aceste epopei corespund cu marile cetăți micenie scoase

la iveală de cercetarea arheologică (Mycene, Tryns, Pylos, Cnossos, Orchomenos ş.a.). Descifrarea inscripțiilor myceniene a făcut dovada că lumea myceniană era prea vag cunoscută de eposul homeric, unde ni se înfățişează o lume cu totul deosebită de cea anterioară. De aceea, interpretarea corectă este că epopeile homerice sunt un izvor în primul rând pentru epoca homerică şi numai în mod indirect şi foarte palid pentru epoca myceniană.

Epoca homerică este un exemplu clasic de regres în istorie, deoarece lumea greacă se va întoarce, timp de câteva secole, la rânduielile gentilice, dominate de relațiile bazate pe înrudire, pe dispariția statului care lasă loc organizării pe ginți, fratrii şi triburi. În fruntea tribului se afla *filobasileul*, în fruntea fratriei *basileutatos* iar în fruntea ginții *basileuteros*. Triburile şi fratriile avea un pronunțat caracter militar. În acest sens, este caracteristic un pasaj din Iliada în care Nestor îndeamnă pe Agamemnon să aşeze luptătorii după triburi şi fratrii, în aşa fel ca fratria să dea sprijin fratriei şi tribul, tribului. Raporturile gentilice erau reglementate de dreptul gentilic, *themis*, iar raporturile intergentilice de *dike*.

În fruntea unei comunități era deci un *basileus*, care conducea împreună cu sfatul (*boule*), compus din şefii ginților şi de unii oameni cu prestigiu şi experiență mai mare, numiți *boelephoroi,* «consilieri» şi *gerontes*, «bătrânii». Unele hotărâri mai importante se luau cu acordul *demos*-ului*,* «poporului», care era format din toți bărbații majori. Regele avea atribuții mai cu seamă militare la care se adăugau unele prerogative de natură religioasă şi judecătorească.

Epopeile homerice vorbesc despre un mare număr de basilei, ceea ce dovedeşte că în Grecia nu exista în acea vreme o unitate politică. Această fărâmițare politică se va menține de fapt şi în epocile următoare ca una din caracteristicile cele mai importante ale vieții politice greceşti.

Lumea homerică se baza pe o economie în bună măsură naturală, adică într-o gospodărie se produceau cea mai mare parte a celor necesare vieții. Această celulă economică de bază se numea *oikos.* Principala bogăție o constituiau vitele. Astfel Odysseos avea 72 de turme de vite cu 7-8 mii de capete. Se practica desigur şi agricultura, cultivându-se mai ales orzul şi grâul, dar şi pomicultura şi grădinăritul. Meşteşugarii (*demiurgii*) erau în număr mult mai mic în comparație cu epoca myceniană. Totuşi ei se bucurau de un anumit prestigiu în societate. Erau făurari, olari, pielari, dulgheri ş.a. Producția meşteşugărească era limitată mai ales la necesitățile comunității, căci Grecia homerică, spre deosebire de cea myceniană, nu avea decât legături comerciale sporadice cu alte teritorii.

În ceea ce priveşte organizarea socială, lumea homerică era împărțită în oameni liberi şi sclavi, cu observația că aceştia din urmă erau încă forte puțini, sclavia homerică având un foarte pronunțat caracter casnic, aşa cum arată şi denumirea de *dmoes* pentru sclavi. Oamenii liberi se deosebeau după avere. În frunte era aristocrația gentilică care îşi baza poziția superioară pe faptul că dețineau mai multe turme de vite şi suprafețe de teren mai mari. Cea mai mare parte a populației libere era formată din oameni simpli, crescători de vite, agricultori şi meseriaşi. Sistemul economic, social şi politic homeric va decade treptat odată cu secolul al VIII-lea a.C., când apar şi se dezvoltă acele elemente care vor caracteriza lumea greacă în epoca arhaică.

1.8 Epoca arhaică (cca. 750-500)

Este o perioadă de o foarte mare importanță pentru istoria Greciei, deoarece acum apar şi se dezvoltă unele elemente caracteristice pentru întreaga istorie ulterioară a lumii greceşti. Acum se structurează clasele sociale, apare statul de tip

polis, apar primii legiuitori şi tirani şi se produce marea colonizare greacă.

Epoca arhaică este mult mai bine cunoscută, deoarece pentru această perioadă avem mai multe surse literare, precum şi unele inscripții şi cercetări arheologice. Istorici ca Herodot, Tucidide, Ephoros, Diodor din Sicilia, Pausanias şi Plutarh, sau poeți ca Hesiod, Teognis din Megara, Alceu, Tyrtaios ş.a. ne dau numeroase informații despre viața politică, socială şi economică ale lumii greceşti din această perioadă.

Clasele sociale fundamentale ale Greciei arhaice erau *aristocrația* şi *demosul*. Aristocrația pretindea să i se recunoască poziția superioară în societate deoarece era mult mai bogată decât oamenii de rând. În nenumăratele cetăți grceşti, ea avea denumiri diferite, dar toate sugerau poziția sa superioară. La Athena, spre exemplu, aristocrații se numeau *eupatrizi*, «cei din tată bun», la Syracuza *hippeis*, «călăreții», la Samos *gamoroi*, «proprietari de pământ», dar peste tot ei erau *agathoi*, «cei buni» şi *kaloi* «cei frumoşi», de unde şi conceptul de *kaloi kagatoi*, «frumoşi şi buni». Aristocrația Greciei arhaice avea încă multe în comun cu cea homerică, elemente ale raporturilor gentilice dăinuind încă multă vreme în unele cetăți.

Cea de a doua clasă socială era *demosul*, «poporul», «gloata», «mulțimea». În opoziție cu aristocrația, demosul avea unele denumiri care scotea în evidență condiția sa socială inferioară: *kakoi*, adică «cei răi», sau *poneroi,* adică cei care făceau munci umile. Demosul era format din oameni liberi, proprietari mici şi mijloci de pământ, numiți la Athena, spre exemplu, *geomori, zeugiți* şi *theți*.

Aristocrația şi demosul constituiau categoria oamenilor liberi din punct de vedere juridic. În opoziție cu aceştia erau sclavii, *douloi*, în număr din ce în ce mai mare, mai ales în cetățile meşteşugăreşti şi comerciale. Sclavii proveneau mai ales din prizonierii de război şi din acei oameni liberi care, neputându-şi plăti datoriile, îşi pierdeau libertatea.

Alături de aceste două clase fundamentale, în epoca arhaică, în unele cetăți, s-a cristalizat şi o categorie socială intermediară. Astfel sunt *hiloții* la Sparta, *gymnetai* sau *gymnesioi* în Argos, *claroții* în Creta, *konipodes* în Epidaur, *peneştii* în Thessalia, *maryandinii* în Heracleia Pontică, *killikiryenii* în Syracuza ş.a. Aceştia nu trebuie confundați cu sclavii, deoarece ei nu puteau fi vânduți sau ucişi, ei având unele drepturi economice dar nu şi drepturi politice. Originea acestei categorii sociale este foarte controversată, unii istorici considerând că ea a fost urmarea cuceririi de către dorieni, în timp ce alții, probabil cu mai multă dreptate, cred că este vorba, mai degrabă, de rezultatul unor procese sociale şi politice în sânul unor comunități greceşti

În epoca arhaică apare statul. Grecia arhaică nu a constituit un stat unitar ci prin această denumire se înțelege un mare număr de mici stătulețe cunoscute sub numele de oraşe-state de tip *polis*. Adesea, aceste stătulețe s-au format în continuarea comunităților din epoca homerică. La această realitate politică au contribuit numeroşi factori, cum au fost situația din epoca homerică precum şi aspectul foarte compartimentat al teritoriului Greciei. Cetățile greceşti aveau suprafețe limitate până la câteva mii de kilometrii pătrați. Fiecare cetate avea un centru «politic» şi un teritoriu agricol. Fiecare cetate avea propriul său sistem de guvernământ, divinități, tradiții, obiceiuri, eroi şi mituri proprii. Statele greceşti tindeau spre *autarhia*, adică independența politică, şi *autarkeia*, adică independența economică.

În cetatea greacă s-au creat condițiile necesare pentru dezvoltarea individului. Cetățeanul putea lua parte la discuțiile despre bunul mers al lucrurilor. În aceste condiții, au apărut în Grecia noțiunile politice, fundamentale până astăzi, cum ar fi, *legea* şi *democrația*. Legea bună, *eunomia*, presupunea egalitatea în fața legii, *isonomia*, iar democrația s-a opus de la început guvernărilor despotice sau tiranice.

Sistemul politic al polisului a permis dezvoltarea gândirii politice, a filosofiei a literaturii şi artelor. Multă vreme acest sistem a constituit un cadru favorabil şi pentru economie. Cu timpul însă, odată cu transformarea cetăților greceşti în producătoare de mărfuri şi cu practicarea comerțului pe distanțe foarte mari, acest cadru politic a început să nu mai corespundă necesităților, de unde şi tendința de a se realiza diferite ligi care să adune mai multe cetăți laolaltă. Deşi această tendință a fost foarte evidentă mai cu seamă în epoca clasică, particularismul grecesc, dragostea fiecărei cetăți pentru independență, au făcut ca grecii să nu depăşească acest particularism, de unde numeroasele războaie pentru hegemonie care au avut loc mai cu seamă în epoca clasică.

Deşi erau divizați în numeroase state, grecii avea conştiința apartenenței la acelaşi neam. Indiferent de dialectul pe care îl vorbeau, ei se înțelegeau între ei. Alte elemente de unitate erau religia, sărbătorile, jocurile şi sanctuarele panelenice. Foarte cunoscute erau jocurile olimpice, închinate lui Zeus, jocurile nemeene, în cinstea lui Heracles, jocurile pithice, în cinstea lui Apollo pithicul, şi jocurile istmice, de la Istmul de Corinth. La aceste jocuri, în timpul cărora conflictele armate încetau, participau atleți din toată lumea greacă. Oracolele de la Dodona şi de la Delphi erau vestite nu numai în lumea greacă, dar şi printre barbari. În sfârşit, amficționia de la Delphi reunea numeroase cetăți greceşti.

Epoca arhaică se caracterizează şi prin numeroase dispute politice între demos şi aristocrație. Una dintre cerințele demosului era elaborarea legilor scrise care să înlăture arbitrarul în înfăptuirea actului de justiție. Aşa se explică faptul că în numeroase cetăți greceşti au apărut legiuitori. Cel mai vechi legiuitor este Zaleucos din Locroi, pe la 663 a.C., urmat de Charondas la Catane, pe la mijlocul sec.VII, apoi Pheidon în Corinth, Philolaios în Theba, Dracon şi Solon la Athena şi Pittakos la Mytilene în insula Lesbos, ş.a.

În epoca arhaică apare şi tirania, ca o altă modalitate de a răspunde la problematica socială şi politică tot mai complexe. Numele de *tyrannos* este probabil de origine lydiană şi are înțelesul de «conducător». În unele cetăți, tiranii au venit la putere cu sprijin popular, şi, o vreme, ei au acționat în interesul demosului. Treptat, însă, tiranii au devenit tot mai autoritari, iar tirania a căpătat accepțiunea de mai târziu, de conducere personală, despotică. În Corinth, pe la 650 a.C., tirania este ilustrată de Kypselos şi, apoi, de Periandru, în Megara de Theagenes, în Sikyon de Ortagoras şi Cleisthenes, în Epidaur de Procles, în Leontinoi de Panaitios, în Milet de Thrasybulos, în Samos de Polycletes, iar în Athena de Pisistrate şi fiii săi, Hippias şi Hipparchos. Aceasta este aşa-numita «vechea tiranie greacă», pentru a fi deosebită de «noua tiranie» din secolul IV a.C.

În ceea ce priveşte sistemele politice din cetățile greceşti , acestea au cunosct o mare diversitate (state oligrhice, democratice, monarhice sau diarhii). Cele mai multe au evoluat de la guvernări oligarhice către sisteme politice democratice, dar, indiferent de tipul de guvernământ, conducătorii trbuiau să aibă o legitimitate emanată de la cetățeni, şi nu, ca în statele orientale,de la divinitate.

Având în vedere marele număr de cetăți, în cursul de față se va vorbi, mai pe larg, doar de Athena şi Sparta, care exemplifică cel mai bine cele două sisteme de guvernământ din Grecia, democrația şi oligarhia, şi au jucat multă vreme rolul cel mai important printre cetățile greceşti.

1.8.1 Marea colonizare greacă

Unul din fenomenele cele mai însemnate ale epocii arhaice este marea colonizare greacă. Este un proces complex care a durat multe secole şi care a avut consecințe foarte importante pentru întreaga istorie antică. I se spune «marea

colonizare greacă», pentru a se deosebi de alte «colonizări» care au avut loc în perioade mai vechi (micenianã şi homerică) şi mai târzii. Marea colonizare se plasează între jumătatea secolului VIII şi jumătatea secolului VI a.C.

Denumirea de «colonizare» este oarecum improprie, deoarece grecii foloseau pentru aceasta cuvântul *apoikia,* care înseamnă «departe de casă», «strămutare».

Cauzele marii colonizări greceşti trebuie căutate în întreaga evoluție a lumii greceşti posterioare epocii homerice. Este vorba de o relativă suprapopulare a Greciei, rezultată dintr-o evidentă creştere demografică, dar mai cu seamă dintr-o inegalitate a şanselor, deoarece pământul, principala bogăție, era deținută mai ales de aristocrație. La aceasta se adaugă conflictele sociale din diferite cetăți, ceea ce a făcut ca, în unele cazuri, cei învinşi să plece în alte locuri, precum şi spiritul de aventură.

La început, întemeierea coloniilor se făcea relativ spontan. Treptat, mişcarea de colonizare a devenit tot mai organizată, un rol important jucându-l oracolul de la Delphi, unde se adunaseră numeroase date despre ținuturile şi populațiile unde urmau să se întemeieze noile colonii, astfel că consultarea acestuia de către viitorii colonişti devenise aproape obligatorie. Întemeierea unei colonii era de obicei precedată de alte contacte în urma cărora se vedea măsura în care populația locală accepta pe noii veniți, precum şi care sunt bogățiile naturale ale regiunii respective. Uneori se stabilea o factorie comercială prin care grecii făceau comerț cu populația locală.

Grupul de colonişti era condus de un *oiketes*, care, de obicei, după moarte, devenea eroul coloniei fiind sărbătorit periodic. Colonia păstra multă vreme legături strânse cu metropola. În colonie se vorbea acelaşi dialect ca cel din metropolă, avea aceleaşi divinități şi, uneori, metropola numea şi pe principalii magistrați. Cu timpul însă, aceste legături slăbeau, colonia devenind practic independentă de metropolă.

Nu se ştie în ce măsură la procesul de colonizare au participat şi femeile. În sursele greceşti, există unele indicii că la acest proces au luat parte numai bărbații şi, sprijiniți pe aceste indicii, unii învățați moderni cred că această manieră a fost generală. După întemeierea coloniei, coloniştii încheiau căsătorii cu femei localnice iar urmaşii erau crescuți după obiceiul grec. Teoria este greu de susținut, fiind imposibil de crezut că în această vastă şi îndelungată mişcare de colonizare au fost implicați numai bărbații, iar faptele care o susțin nu trebuie generalizate.

În ceea ce priveşte direcțiile de colonizare, acestea au vizat mai cu seamă litoralul nordic al Mării Mediterane, bazinul egeean, Hellespontul, Propontida (Marea Marmara) şi Pontul Euxin. Pe litoralul siro-palestinian şi pe cel nord-african, au fost întemeiate puține colonii, deoarece statele de acolo nu au încurajat acest lucru. La procesul de colonizare au participat numeroase cetăți greceşti. Nu toate însă au jucat acelaşi rol, deoarece unele metropole au creat numeroase colonii. Din această cauză se vorbeşte de colonizarea chalcidiană sau eubeană, deoarece cetățile Kyme, Eretria şi Chalkis din insula Eubea au întemeiat multe colonii mai cu seamă în vest, de colonizarea corinthiană sau de colonizarea milesiană.

Sudul Italiei şi Sicilia au fost printre cele mai vechi ținuturi unde au fost întemeiate colonii. Probabil cea mai veche colonie greacă cunoscută până acum este Pithekoussai, situată în insula cu acelaşi nume (azi Ischia). Cercetările arheologice din această insulă au dovedit că aici coloniştii eubeeni din Eretria şi Chalkis, dar, probabil, şi de alte origini, au întemeiat noua aşezare către anul 770 a.C. Tot în această colonie a fost descoperită şi cea mai veche inscripție grecească cunoscută până acum. Printre cele mai de seamă colonii chalcidiene din Italia şi Sicilia au fost Kyme, în Campania, pe la 750 a.C., apoi, în Sicilia, cam în aceeaşi perioadă, colonia Naxos şi Zancle, aceata din urmă fiind numită mai târziu Messana.

Pe coasta occidentală a Greciei şi în insulele învecinate, Corinthul a întemeiat,

pe la 734 a.C, Corcyra, iar aceasta fundează, singură sau împreună cu metropola, mai multe colonii, mai importante fiind Ambracia, Apollonia şi Epidamnos. În nordul Mării Adriatice, Corinthul întemeiază Hatria (Adria), iar în Sicilia, pe la 734, cea mai de importantă colonie a sa, Syracuza.

În Sicilia, Megara întemeiază Megara Hyblaia, pe la 750 a.C., Rhodosul întemeiază, pe la 690 a.C, Gela care la rândul ei întemeiază, pe la 580 a.C. colonia Akragas, numită mai târziu de romani Agrigentum. În sudul Italiei sunt aşa numitele colonii «aheene», deoarece coloniştii proveneau în bună măsură din Ahaia peloponnesiacă, teritoriu situat în nordul Peloponnesului: Sybaris şi Crotona, în ultimele două decenii ale secolului VIII a.C., iar Metapontum, pe la 680 a.C. Tot în sudul Italiei, la spartanii au întemeiat, pe la 708 a.C., singura lor colonie, Taras, numită de romani Tarentum, iar locrienii au întemeiat, curând după anul 679, colonia Locroi Epizephirioi . Marele număr de colonii greceşti din sudul Italiei au făcut ca acest teritoriu să fie numit de greci şi de romani Grecia Mare (*Megale Hellas, Magna Graecia*).

În Liguria, foceeni au întemeiat, pe la 600 a.C., colonia Massalia (azi Marsilia), apoi colonia Monoicos (azi Monaco); pe coasta mediteraneeană a Iberiei, grecii au întemeiat coloniile Mainake, Hemeroskopeion ş.a.

Pe coasta Africii de Nord, colonizarea a avut mai puțin suces, deoarece statele de acolo au acceptat mai greu prezența grecilor. În delta Nilului, colonişti din mai multe cetăți greceşti au întemeiat colonia Naucratis, iar dorienii din Thera, Rhodos şi alte cetăți mai mici au întemeiat, pe coasta lybiană, colonia Kyrene.

În bazinul Mării Egee, în Hellespont, Propontida şi Bosfor, chalcidienii au colonizat Peninsula Chalcidică, întemeind, pe la sfârşitul secolului al VIII-lea, nu mai puțin de 32 de cetăți. Tot coloniştii din Eubeea fundează coloniile Pydna, Methone şi Abdera. Colonişti din Chios au întemeiat Maroneea, iar colonişti din insula Paros au întemeiat colonia Thasos. În sfârşit, colonişti din Milet au întemeiat coloniile Abydos, Lampsakos şi Kyzicos.

Colonişti din Megara au întemeiat, pe coasta tracică, coloniile Selymbria şi Byzantion. Megara împreună cu Tanagra au întemeiat colonia Heracleea Pontica.

Litoralul Mării Negre a fost de asemenea foarte atractiv mai ales pentru milesieni. Astfel, pe la mijlocul secolului al VIII-lea ei întemeiază, pe litoralul nordic al Asiei Mici, coloniile Sinope, Trapezunt şi, poate, Amisos. În nordul Mării Negre ei întemeiază Olbia; pe litoralul estic, colonia Phasis, iar pe litoralul vestic al Pontului Euxin, Tyras, Histria, Tomis, Dionysopolis, Odessos şi Apollonia. În aceeaşi regiune, dorienii întemeiază coloniile Callatis şi Mesambria. Către jumătatea secolului al VI-lea, marea colonizare greacă se apropie de sfârşit. Ultimul impuls colonizator este cauzat de cucerirea Lydiei de regele persan Cyrus al II-lea, în anul 546 a.C., ceea ce a făcut ca numeroşi greci de pe litoralul vestic al Anatoliei să nu accepte dominația persană, întemeind, mai cu seamă în Italia, noi cetăți.

Consecințele marii colonizări greceşti au fost foarte importante. Prin aceasta, arealul lumii şi civilizației elenice au sporit foarte mult, cu influențe benefice atât pentru greci cât şi pentru populațiile locale. Întemeierea de noi colonii a fost adesea un mijloc de a stinge conflictele interne din diferite metropole. Totodată, coloniile greceşti au influențat puternic populațiile locale, care au primit un impuls semnificativ pentru trecerea la un nou tip de civilizație, cel antic.

1.8.2 Sparta de la origini până la războaiele medice

Printre cetățile greceşti, Sparta ocupă o poziție unică, atât prin sistemul său politic cât şi prin rolul pe care l-a jucat în lumea greacă. Constituția sa, care părea

foarte trainică, a fost apreciată deopotrivă de gânditori şi de oameni politici, în epoca clasică fiind un adevărat curent laconofil. Printre cei mai de seamă adepți ai sistemului politic spartan s-a numărat istoricul Xenophon.

Izvoarele istorice relative la istoria Spartei sunt relativ numeroase. Totuşi, multe dintre acestea au fost scrise foarte târziu în raport cu evenimentele despre care vorbesc, astfel că perioade îndelungate din istoria acestei cetăți sunt cunoscute încă foarte puțin. Pentru constituția Spartei, au ajuns până la noi *Statul spartan* a lui Xenophon, precum şi *Viața lui Licurg* al lui Plutarh. La acestea se mai adaugă lucrările lui Herodot, Tucidide, Ephoros din Kyme, precum şi scrierile poeților Tyrteu şi Alcman.

Sparta se află în sudul Peloponnesului, în ținutul numit Laconia sau Lacedemonia. Se învecina la nord, cu Arcadia, la vest, lanțul munților Taiget o separa de Messenia, iar la est erau munții Parnon. La sud, Lacedemonia era scăldată de apele Mării Mediterane. Prin mijlocul Laconiei, curgea, de la nord către sud, râul Eurotas, care forma o câmpie roditoare.

Avem puține informații despre Laconia myceniană. Cercetările arheologice au arătat că în această perioadă regiunea avea câteva aşezări myceniene. Astfel a fost descoperit în valea Laconiei un palat mycenian, numit de învățații moderni Menelaion, după numele regelui legendar Menelaos, care ar fi domnit în Laconia în timpul războiului troian. Tot în această regiune, arheologii au descoperit vechea aşezare de la Amyclai. Pentru epoca homerică, avem descrierea, pe care o face Odyssea, a călătoriei lui Telemah de la Pylos la Sparta. Dar amănuntele pe care le dă Homer, dovedesc că aezii homerici aveau cunoştințe foarte vagi şi adesea greşite despre Laconia.

În conformitate cu narațiunea lui Herodot, preluată şi dezvoltată de numeroşi alți scriitori antici, statul spartan a apărut ca urmare a migrației dorienilor. Aceştia au supus populația locală, care a fost transformată în hiloți. Cercetătorii moderni au dubii foarte întemeiate despre istoricitatea acestei narațiuni, deoarece nu se poate dovedi o «invazie dorianã» la sfârşitul epocii myceniene care să fi cauzat distrugerea statelor myceniene. Nu avem nici o dovadă că hiloții nu vorbeau dialectul dorian; dimpotrivă ştim că, după secolul al VIII-lea a.C., când spartanii au cucerit Messenia, mesenienii, care vorbeau în mod cert dialectul dorian, au fost transformați şi ei în hiloți. Cercetările arheologice permit concluzia că cetatea Sparta a fost întemeiată în secolul al IX-lea a.C., în timp ce aşa-zisa invazie dorianã s-ar fi petrecut la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XII-lea. În epoca istorică, populația Laconiei era dorianã. Dorienii erau împărțiți în trei triburi gentilice, *hylleii, pamphilii* şi *dimanii*. În secolul al IX-lea, lacedemonienii erau organizați în cinci sate gentilice, *Pitane, Messoa, Dimne, Cynosura* şi *Limnai*, care aveau ca centru politic Sparta.

În epoca arhaică, Sparta avea un sistem politic deosebit de al tuturor celorlalte cetăți greceşti. Acest sistem politic era pus pe seama legiuitorului Lycurg, care, după tradiție, a reuşit să pună capăt neînțelegerilor dintre spartani printr-o nouă organizare politică, cunoscută în istoriografie sub numele de *Marea Rhetra* (Marele edict). După cronologia atribuită lui Licurg de autorii antici, acesta ar fi trăit prin secolul XII-XI, dar istoricii moderni consideră că, dacă Licurg a fost un personaj real şi nu o divinitate a luminii (Licurg înseamnă «Cel ce face lumină»), opera lui reformatoare trebuie să fi fost contemporană cu alți legiuitori greci din secolul VII a.C.

Sparta a fost un stat prin excelență oligarhic. El era o diarhie deoarece era condus de doi regi care proveneau numai din două familii, a Agiazilor şi a Eurypontizilor. Regii aveau atribuții limitate. Ei erau principalii comandanți militari şi făceau parte din *gerusia*. *Gerusia,* «sfatul bătrânilor», era compusă din 30 de *gerontes* care împliniseră cel puțin şaizeci de ani, cu excepția celor doi regi care intrau în acest organism indiferent de vârstă. Acest consiliu avea prerogative

însemnate, el fiind acela care formula cele mai importante hotărâri care urmau să fie aprobate sau respinse de *apella*. Aceasta din urmă constituia adunarea poporului care era formată din toți spartanii în vârstă de peste 30 de ani. În teorie, *apella* era organismul cel mai important în stat, dar în realitate el vota fără prea multe discuții ceea ce propunea *gerusia. Consiliul celor cinci ephori* a apărut ceva mai târziu, prin secolul VII a.C. Avea atribuții însemnate mai ales pe plan intern. Ei supravegheau pe cei doi regi şi se îngrijeau de educarea tinerilor în spiritul constituției lui Licurg. Ephori aveau prerogative judecătoreşti, supravegheau finanțele şi fixau impozitele, convocau şi prezidau *apella*. Ei conduceau politica externă, declarau războiul şi încheiau pacea, încheiau tratatele care trebuiau validate către *apella*. Dintre ephori spartani, de un mare prestigiu s-a bucurat Chilon, care prin măsurile luate a întărit constituția spartană.

Populația Laconiei era împărțită în două categorii net distincte: cetățenii, spartanii propriu-zişi, cunoscuți şi sub numele de *spartiați* sau *homoioi* («cei asemenea»), şi populația dependentă, împărțită la rândul său în *hiloți* şi *perieci*. Spartanii reprezentau un soi de castă militară, deoarece singura lor rațiune de a exista era să devină soldați, şi de aceea întreaga lor viață se derula în conformitate cu această cerință. De mici copii ei erau obişnuiți cu viața aspră. Până la opt ani educația copiilor se făcea în familie, după care ei intrau sub supravegherea unor *paidonomoi,* când educația devenea şi mai aspră. Ei erau învățați să vorbească puțin, de unde şi expresia, rămasă până astăzi, «a vorbi laconic». La 21 ani tânărul spartan devenea ostaş şi îşi ducea viața, până la 40 ani, în tabere militare, unde făcea permanent exerciții. Datorită acestui fapt, Sparta a avut, timp de multe secole, cea mai puternică şi disciplinată armată din lumea greacă.

După tradiție, Licurg a acordat o atenție specială femeii, al cărui rost în societate era să producă copii. De aceea, femeia spartană avea un statut deosebit față de al celorlalte femei greceşti, bucurându-se de mai multă libertate. Pentru a întreține spiritul comunitar, spartanii participau la *syssitai*, mese comune obligatorii, unde se servea aceeaşi mâncare pentru toți, inclusiv pentru regi. Datorită sistemului său educațional, Sparta este considerată primul stat totalitar din istorie.

Spartanii nu se îndeletniceau cu producerea bunurilor materiale necesare traiului, această activitate revenind hiloților. Aceştia reprezentau o categorie intermediară între oamenii liberi şi sclavi. Hiloții aveau în folosință un lot de pământ de pe care nu puteau fi îndepărtați, nu puteau fi vânduți şi nici ucişi. Ei aveau anumite drepturi individuale şi economice, dar nu aveau drepturi politice. În sistemul politic şi social spartan, rostul lor era să asigure existența spartanilor. Numărul hiloților întrecea de câteva ori pe acela al spartanilor, ceea ce constituia o permanentă amenințare pentru sistemul politic şi social spartan. Pentru a-i intimida, legea permitea ca, în anumite situații, spartanii să apeleze la *criptii*, prin care cei mai reprezentativi hiloți erau ucişi. Cu toate aceste precauții, hiloții s-au răsculat adeseori, punând la grea încercare ordinea socială lycurgiană

Cea de-a doua categorie inferioară erau periecii. După cum arată şi numele lor, aceştia locuiau la marginile teritoriului lacedemonian. Ei aveau o situație mai bună de cât a hiloților, având mai multă libertate. Ei aveau administrație proprie, dar nu aveau capacitatea de decizie politică şi militară şi nu dispuneau în mod liber de teritoriul agricol, deoarece adevăratul proprietar era statul spartan. Ei se îndeletniceau mai ales cu meşteşugurile şi în mai mică măsură cu comerțul.

Deşi sistemul politic şi social spartan era conceput în aşa fel încât să nu permită schimbări majore, totuşi acesta nu a rămas fără fisuri. Cu timpul, unii dintre spartiați au decăzut, devenind probabil *hypomeiones*, adică cetățeni inferiori, sau *tresantes*, «tremurători», «laşi», cetățeni degradați datorită laşității în fața inamicului.

Aşa s-a ajuns ca numărul spartiaților să devină tot mai mic, de unde şi necesitatea completării corpului civic cu cetățeni noi, aşa-numiții *neodamodeis*.

Sistemul politic şi social spartan s-a format, după toate probabilitățile, mult mai târziu decât pretinde tradiția greacă. Cercetătorii moderni consideră că acesta a apărut în condițiile schimbărilor majore pe care le-a cunoscut modul de a purta războiul, în prima jumătate a secolului VII a.C., ca urmare a apariției falangei, care presupunea acțiunea comună, disciplinată, a mai multor luptători. Această inovație, care a constituit o adevărată revoluție în arta militară, s-a produs, după toate probabilitățile, în Argos, pe vremea regelui Pheidon. Insuccesele pe care le-au avut spartanii în războiul cu Argos-ul şi cu messenienii au constituit probabil cauza care a dus la împărțirea societății în categorii sociale clar deosebite, cu crearea unei categorii formată din militari care trebuia întreținută de celelalte două.

În epoca arhaică, Sparta a purtat războaie îndelungate cu Messenia, în urma cărora aceasta a fost ocupată, iar locuitorii transformați în hiloți. Sparta a avut o contribuție minoră în procesul de colonizare, singura lor colonie fiind Taras (Tarentum), din sudul Italiei. În jurul Spartei s-a constituit Liga peloponnesiacă, cu caracter defensiv, care întrunea numeroase cetăți din Peloponnes. În cadrul acestei ligi Sparta era liderul necontestat, care a profitat de această situație pentru a-şi promova interesele proprii şi pentru a susține, în alte cetăți, regimuri oligarhice.

1.8.3 Athena de la origini până la războaiele medice

Athena se află în Attica, o mică peninsulă a Greciei centrale de cca. 2600 km^2. Spre est, lanțul munților Citheron o separă de Beoția.

În epoca istorică, în Attica se vorbea dialectul ionian. Ionienii erau împărțiți în patru triburi: *Geleontes* («lucrători al pământului», «țărani»), *Aigikoreis* («crescători de capre», «păstori»), *Argadeis* («meseriaşi») şi *Hopletes* («hopliți», «militari»). Caracterul gentilic al acestor triburi este discutabil, deoarece numele lor ne îndreaptă mai curând spre grupuri profesionale decât spre comunități rezultate din legături de sânge.

Istoria timpurie a Athenei este învăluită în legendă. Izvoarele istorice pentru această perioadă sunt târzii. Herodot, Tucidide, pseudo Xenophon, Aristotel ş.a. Conform tradiției, Athena a fost condusă o vreme de regi. Dintre aceştia, mai cunoscuți au fost Kekrops, Ion, Kodros şi mai ales Theseus. Nu ştim dacă aceştia au fost persoane reale sau mitice. Pe seama fiecăruia dintre ei, tradiția legendară pune o seamă de înfăptuiri care nu pot fi însă astăzi verificate. Cercetările arheologice din Attica şi mai ales din Athena au arătat că în epoca myceniană, pe acropolă, era o însemnată cetate de la care au rămas urme până astăzi. Această cetate a avut, se pare, mai puțin de suferit la sfârşitul epocii myceniene, în Attica fiind o continuitate între epoca myceniană şi cea homerică. Probabil că din această continuitate s-a născut convingerea athenienilor că doar ei au fost autohtoni, mitul autohtoniei fiind, în epoca clasică, un însemnat instrument propagandistic în slujba susținerii pretențiilor hegemonice ale Athenei.

Legenda pune pe seama lui Theseus unificarea Atticii, care până atunci era divizată în mai multe comunități. Tot lui i se atribuie împărțirea întregului popor, indiferent de ginți fratrii şi triburi, în mai multe clase sociale: *eupatrizi, gomori* (agricultori) şi *demiurgi* (meseriaşi). În conformitate cu cronologia legendară, deoarece Theseus a fost contemporan cu regele Minos din Creta, el trebuie, dacă a fost un personaj real, să fi trăit prin secolul al XVI-lea a.C. Critica istorică consideră că măsurile puse pe seama sa nu au avut loc mai devreme de secolul al VIII-lea a.C., deoarece ele se înscriu pe un orizont politic grecesc care aparține acestei perioade. Unificarea comunităților atheniene într-un singur popor, cu un *pritaneu* şi

un *consiliu*, este o realitate care se regăseşte, cam în aceeaşi perioadă, la mai multe comunități greceşti. Acest proces se numeşte *synoikismos*.

Ca şi în alte cetăți greceşti, basileii athenieni, care continuau pe cei din epoca homerică, şi-au pierdut numeroase atribuții care au trecut treptat pe seama altor organisme ale statului. Totuşi instituția ca atare nu a dispărut ci s-a transformat într-o magistratură, aceea de *arhonte basileu* care avea prerogative mai cu seamă în ceea ce priveşte cultul. Cea mai mare parte a prerogativelor vechilor basilei a trecut pe seama altor *arhonți*, care formau colegiul celor nouă arhonți. Dintre aceşti arhonți cel mai important era arhontele *polemarh*, care, aşa cum arată şi numele, avea prerogative în ceea ce priveşte forțele armate, şi arhontele *eponim*, cel care da numele său anului respectiv. Ceilalți arhonți se numeau *thesmoteți*, ei fiind cei care supravegheau respectarea obiceiurilor juridice ale cetății. Se pare că aceşti demnitari erau aleşi, o vreme, pe viață sau pe mai mulți ani (probabil pe zece ani), dar se pare că, începând cu anul 683-682, arhonții erau aleşi pe un an. La sfârşitul mandatului, arhonții intrau în *Areopag*, care era de fapt un consiliu (*boulé*).

Secolul VII a.C. este caracterizat prin neâncetate dispute sociale, datorate marilor inegalități dintre diferitele categorii sociale. Acest fenomen a fost accentuat de apariția monedei care a dat un mare impuls comerțului şi meşteşugurilor. Aceste frământări sociale au fost însoțite de dispute între eupatrizi şi demos. Şi la Athena au fost încercări de a introduce tirania. Astfel, în anul 632, Kylon a eşuat într-o astfel de tentativă. Pe aceeaşi linie a disputelor politice se înscriu şi legile lui Dracon din a doua jumătate a secolului al VII-lea a.C. Este cel mai vechi cod de legi de la Athena. El se caracteriza prin severitatea prevederilor sale.

Cel care pune bazele sistemului democratic athenian a fost Solon (594-593 a.C.). A fost o puternică personalitate. Poet de talent şi om politic cu convingeri democratice, Solon a ajuns la conducerea Athenei într-o perioadă când disputele politice împărțeau societatea atheniană în două categorii bine distincte, eupatrizii şi demosul, cu interese adeseori deosebite. Ambele categorii sociale au acceptat ca Solon, care se bucura de mult prestigiu printre concetățeni, să procedeze la o nouă organizare a statului athenian şi să ia alte măsuri menite, în măsura posibilului, să atenueze disputele sociale.

În plan instituțional, sistemul politic inaugurat de Solon menținea unele instituții mai vechi, cum erau arhontatul şi consiliul (*boulé*), dar apăreau *adunarea poporului* (*eclesia*) şi *sfatul celor 400*, format din câte o sută de reprezentanți din fiecare dintre cele patru triburi. Eclesia devenea organismul politic cel mai important, deoarece aici se dezbăteau problemele cele mai de seamă ale statului şi se votau legile. În eclesie intrau toți cetățenii majori. Din categoria cetățenilor nu făceau parte sclavii şi femeile. Sistemul politic instituit de Solon avea un caracter moderat. El nu a mulțumit pe nici una din categoriile sociale care solicita transformări politice adânci, în sensul dorit de ele. Pe de o parte aristocrația era nemulțumită de rolul important pe care îl avea demosul, majoritar în eclesia, iar pe de alta demosul considera că măsurile luate de Solon lăsau eupatrizilor încă o mare putere în stat, ei dominând instituția arthontatului şi a areopagului.

Solon a dat şi alte legi care vizau atenuarea dezbinărilor sociale. Astfel a dat legea numită *seisahteia* («descărcarea») prin care se şterge vechile datorii sau, după o altă interpretare, acestea erau reduse, şi se interzicea decăderea socială a datornicilor. Această lege venea în întâmpinarea unei mai vechi cerințe a demosului, în condițiile în care numeroşi cetățeni ajunseseră sclavi deoarece nu putuseră să-şi plătească datoriile. O altă reformă importantă este aceea prin care populația liberă a Atticii a fost împărțită în mai multe categorii sociale, în funcție de avere. Totodată, această reformă prevedea şi anumite sarcini militare pentru fiecare categorie. Cei care aveau o avere de cel puțin 500 *medimne* de cereale, formau categoria

pentacosiomedimnoi, care în plan militar formau infanteria greu înarmată (*hopliți*); cei care aveau o avere de cel puțin 300 de medimne formau categoria *triacosiomedimnoi*, numiți şi *hippeis* (călăreții). În sfârşit, cei care aveau o avere mai mică de 300 de medimne erau oamenii cei mai săraci, numiți *zeugiți* şi *theți* şi formau infanteria uşoară. Probabil că Solon a dat şi alte legi care încurajau meseriile, agricultura şi comerțul.

Legile şi reformele lui Solon au răspuns doar în parte necesităților. În anii şi deceniile următoare disputele politice s-au reaprins. Au apărut grupări politice bazate pe anumite realități social-economice. Astfel, marii proprietari de pământ au format gruparea politică a *pedienilor* ; *diacrienii* apărau interesele oamenilor relativ săraci aflați mai cu seamă în regiunile muntoase; *paralienii* îi reprezentau pe locuitorii situați în apropierea mării (gr. *paralia*= litoral) şi legați mai ales de meşteşuguri şi de comerțul maritim.

Sprijinit pe gruparea diacrienilo*r*, Pisistrate instituie tirania (561 a.C.) care, cu unele întreruperi, va dura până în anul 510, când ultimul tiran Hippias, fiul lui Pisistrate, a fost nevoit să părăsească Athena. Epoca Pisistratizilor a fost apreciată în manieră foarte diferită de autorii antici. Adepții democrației au reproşat lui Pisistrate şi fiilor săi, Hipparh şi Hippias, conducerea autoritară care a favorizat mai cu seamă pe adepții politici ai acestui sistem de guvernământ. Alții au avut cuvinte de prețuire pentru tirani, deoarece în timpul lor statul athenian a cunoscut o perioadă de dezvoltare a economiei şi a culturii. Într-adevăr, Pisistrate a sprijinit agricultura, a întreprins mari lucrări publice şi a inițiat marile sărbători *Panatheneele*, în cinstea zeiței Athena, şi *Dionisiile*, în cinstea zeului Dionysos. Ceremoniile care însoțeau aceste mari sărbători populare au constituit cadrul care a favorizat apariția tragediei şi a comediei. Cu toate acestea, opoziția față de tiranie nu a încetat. Cu sprijin spartan, democrații au reuşit să înlăture pe ultimul tiran, Hippias, care în anul 510 a fost nevoit să părăsească Athena. În fruntea oponenților tiraniei se afla familia Alcmeonizilor, din care au provenit nume ilustre ale Athenei, cum au fost Clisthenes şi Pericles.

Ajuns la conducerea Athenei, Clisthenes a procedat la ultima mare reformă constituțională a statului athenian (508-507). Prin această reformă, au fost desființate cele patru triburi tradiționale care au fost înlocuite cu zece triburi teritoriale, conduse de câte un *epimeletes* (=îngrijitor, supraveghetor). Fiecare trib a fost divizat în câte 100 de *deme*, conduse de *demarhi*. Pentru a desființa baza partidelor teritoriale, Clisthenes a constituit aceste triburi din câte trei părți (*trithyii*), în care era împărțit teritoriul Atticii: *Asty* (oraşul propriu-zis), *Paralia* (teritoriul de la țărmul mării) şi *Mesogeis* (teritoriul din centru). Deoarece la Athena se exercitau drepturile politice, această reformă a contribuit la sporirea rolului Athenei ca centru politic. Consiliul celor 400 devine al celor 500, proveniți în mod egal din fiecare trib, aleşi prin tragere la sorți. A fost înființat *colegiul celor 10 strategi* care conducea treburile publice sub supravegherea adunării poporului. În acest colegiu, cel mai important era strategul *polemarh*, care în timp de război era principalul comandant militar, iar în timp de pace, conducea politica externă. Sunt menținute colegiul arhonților şi areopagul, însă rolul lor în stat a fost mult diminuat. Pentru a descuraja încercările de a instaura tirania, Clisthenes a introdus *ostracismul*, prin care adunarea poporului se pronunța prin vot asupra persoanei bănuită ca avea astfel de intenții. Cel care era ostracizat era pus în afara legii şi exilat timp de zece ani, fără a-şi pierde averea.

Prin constituția lui Clisthenes, Athena devenea statul cu constituția cea mai democratică din lumea greacă. În timpul lui Ephialtes şi Pericles, nu au fost aduse schimbări majore, ci numai unele măsuri prin care s-a adâncit caracterul democratic al constituției lui Clisthenes.

1.9 Epoca clasică

Este perioada în care lumea greacă a cunoscut cea mai mare dezvoltare. Literatura, filosofia, artele plastice şi arhitectura au fost ilustrate de personalităţi de geniu, care au făcut ca această perioadă să fie una dintre cele mai strălucite din întreaga istorie a omenirii. În plan politic, epoca clasică se caracterizează prin disputa dintre două sisteme politice şi ideologice opuse, anume cel oligarhic, reprezentat de Sparta şi aliaţii săi din Liga peloponnesiacă, şi cel democratic reprezentat de Athena care conducea Liga de la Delos. Secolul al V-lea este dominat, în plan politic, de războaiele dintre greci şi perşi, de ascuţirea antagonismului dintre Sparta şi Athena, care a dus la cel mai important război fratricid, războiul peloponnesiac, aruncând întreaga lumea greacă într-o criză fără ieşire, de care a profitat Macedonia care şi-a instaurat hegemonia asupra lumii elenice.

1.9.1 **Războaiele medice** (492-479)

Epoca clasică se deschide cu războaiele dintre greci şi perşi, cunoscute de obicei sub numele de războaiele medice (de la *Medoi*, numele grecesc al mezilor).

Este o perioadă relativ bine cunoscută, mai ales datorită *Istoriilor* lui Herodot, care s-a informat despre cauzele şi desfăşurarea acestui război. Pentru aceasta, istoricul grec a cercetat apariţia şi creşterea Imperiului persan şi ne dă informaţii preţioase despre popoarele care au fost incluse în acest imperiu (lydieni, babilonieni, egipteni ş.a.). Alte informaţii despre aceste războaie ne sunt oferite de Eschile, Tucidide, Plutarh, la care se adaugă unele inscripţii greceşti şi persane.

Cauzele acestui îndelungat conflict trebuie căutate în tendinţa imperiului persan de a-şi spori teritoriul pe seama prosperelor cetăţi greceşti. Pretextul a fost oferit de revolta cetăţilor ioniene. Aceste cetăţi, situate în vestul Asiei Mici, au intrat în cadrul Imperiului persan după anul 546, când regele Cyrus al II-lea a anexat Lydia, care includea şi cetăţile greceşti din vestul Asiei Mici.

Deşi dominaţia persană asupra cetăţilor greceşti era suportabilă din punct de vedere economic, acestea nu au acceptat niciodată pierderea libertăţii lor. Profitând de un anumit context favorabil, cetăţile ioniene au hotărât să declanşeze revolta antipersană în anul 499 a.C. În fruntea acestei răscoale se afla Miletul, condus de tiranul Aristagoras. Răsculaţii au solicitat sprijin din partea cetăţilor greceşti din Grecia propriu-zisă, dar răspunsul a fost puţin încurajator. Numai Athena şi Eretria au trimis în sprijinul răsculaţilor o mică escadră cu circa 2000 de luptători. Sparta a refuzat să-i sprijine pe răsculaţi. De la început, răscoala a cuprins nu numai cetăţile ioniene ci şi oraşele greceşti din Bosfor, Hellespont, Caria, Rhodos şi Cypru, răsculaţii reuşind să înlăture dominaţia persană în vestul Asiei Mici. Dar în anul 494 a.C., perşii mobilizează mari forţe în Asia Mică şi, sprijiniţi de o puternică flotă, îi învinge pe răsculaţi. Miletul este în bună parte distrus, aceeaşi soartă având-o şi alte cetăţi răsculate, perşii reinstaurând dominaţia lor în vestul Asiei Mici.

După înfrângerea revoltei ioniene, regele Darius I a vrut să-i pedepsească pe susţinătorii insurgenţilor şi a început o nouă campanie militară împotriva Greciei, care deschide, de fapt, războaiele medice. Acestea au 3 etape: prima expediţie persană (492 a.C.), cea de a doua (490 a.C.) şi cea de a treia (480 a.C.).

Prima etapă a constat în ofensiva persană în Peninsula Balcanică. Perşii, conduşi de generalul Mardonios, au reuşit să cucerească unele regiuni de coastă ale Traciei şi să oblige pe regele Macedoniei să devină aliat al perşilor. Campania

terestră a fost sprijinită de o puternică flotă care trebuia să supună cetățile greceşti insulare şi să amenințe Grecia. Flota nu a reuşit să-şi îndeplinească misiunea deoarece a fost distrusă de o puternică furtună în apropierea muntelui Athos. Cea de a doua expediție persană, condusă de generalii Datis şi Artaphernes, nu a avut mai mult succes. Perşii au debarcat în Attica, dar la Marathon au fost înfrânți de armata atheniană, mult mai puțin numeroasă, condusă de Miltiades cel Tânăr, care a devenit eroul național athenian (490 a.C.). După victoria de la Marathon, prestigiul Athenei a crescut foarte mult. În anii care au urmat, la Athena s-au conturat două grupări politice care se deosebeau mai ales prin maniera în care urma să fie purtat războiul cu perşii. O grupare, condusă de Themistocles, considera că, pentru a asigura victoria, athenienii trebuiau să se sprijine mai ales pe o flotă puternică. Cea de a doua grupare, condusă de Aristides, credea că era nevoie în primul rând de o puternică armată de uscat, care să poată să înfrângă marea armată persană. Pentru moment, gruparea condusă de Themistocles a avut câştig de cauză, şi Athena a pus în operă construirea unei mari flote de război.

În anul 486, după moartea lui Darius I, la conducerea Imperiului persan vine regele Xerxes. În primii ani de domnie, regele persan s-a confruntat cu numeroase răscoale care au cuprins imperiul. După înfrângerea acestor răscoale, în 481 a.C., Xerxes reia planul lui Darius de a cuceri Grecia, pentru a restabili prestigiul Ahemenizilor, grav afectat de insuccesele de până atunci din războiul cu grecii. Perşii mobilizează forțe uriaşe pe care le trec în Peninsula Balcanică. În fața acestei noi amenințări persane, grecii hotărăsc să nu se supună. A fost convocat la Corinth un congres panhellenic, în anul 481 a.C., unde s-a hotărât crearea unei *symahii* (=alianță militară defensivă) la care cetățile participante trebuiau să participe cu contingente militare. Conducerea militară a acestei alianțe a fost încredințată Spartei. În conformitate cu planul de operațiuni al alianței, perşii trebuiau să fie împiedicați să ajungă în Grecia centrală prin strâmtoarea de la Thermopile. Planul nu a reuşit, însă, deoarece perşii, ajutați de un trădător, au reuşit să evite strâmtoarea şi să cadă în spatele contingentului spartan, condus de regele Leonidas, care a fost nimicit (iulie 490 a.C.). După această victorie, perşii cuceresc Grecia centrală (Beoția şi Attica), obligând pe athenieni să-şi părăsească cetatea pentru a se stabili în Salamina, Egina şi Troizen. Succesul perşilor a fost însă de scurtă durată, deoarece ei au fost înfrânți în lupta navală de la Salamina (28 sept. 480 a.C.), fiind nevoiți să-şi retragă flota spre Hellespont, iar armata de uscat în Thessalia. În anul următor, perşii ocupă din nou Athena pe care o jefuiesc. Sfârşitul războaielor medice au fost marcate de bătălia de la Plateia din Beoția (4 august 479 a.C.) şi de bătălia navală de la Mycale, din apropierea coastelor Asiei Mici, în care grecii au fost victorioşi. Încheierea oficială a războiului va fi mult mai târziu, în anul 449 a.C., prin pacea lui Callias.

Războaiele medice au constituit un moment de mare importanță în istoria lumii greceşti şi a Antichității. Victoria grecilor împotriva unui inamic, considerat mult mai puternic, a fost rezultatul dragostei de libertate a cetăților greceşti şi unul dintre puținele evenimente la care au participat o mare parte a cetăților greceşti.

După anul 479 a.C., perioada de timp care se întinde până în anul 431 a.C. este cunoscută în istoriografie sub numele de *Pentekontaietia*, adică perioada de aproximativ de 50 ani care s-au scurs între încheierea războaielor medice şi începutul războiului peloponnesiac. Această perioadă poate fi caracterizată, în general, ca fiind aceea în care contradicțiile dintre cetățile greceşti, grupate în cele două ligi, peloponnesiacă şi de la Delos, s-au acutizat, devenit de nerezolvat pe cale paşnică.

Liga maritimă de la Delos a apărut după victoria împotriva perşilor. La început, în această ligă au intrat mai multe cetăți insulare care se temeau încă perşi. De la început, rolul cel mai important la jucat Athena, datorită prestigiului pe care îl

câştigase în timpul războaielor medice precum şi faptului că era cetatea cea mai puternică, cu o flotă capabilă să înfrunte flota persană. În anii şi deceniile următoare, în această ligă au intrat multe alte cetăți, transformând-o într-un adevărat imperiu maritim athenian. Centrul acestei ligi a fost la început în insula Delos, unde se afla tezaurul comun. Acesta, în valoare de circa 460 talanți, era constituit din contribuțiile fiecărei cetăți (*foros*), necesare pentru întreținerea unei flote care să descurajeze un eventual inamic. Liga era condusă de un consiliu comun, *synedrion*. Dominația atheniană asupra ligii a devenit şi mai evidentă după anul 454 a.C., când acest tezaur a fost mutat de la Delos pe acropola atheniană, fiind folosit de Pericles pentru finanțarea construcțiilor monumentale de pe acropola Athenei. Treptat, cetățile participante la această ligă şi-au pierdut o mare parte a independenței lor, deoarece încercările unor cetăți de a o părăsi au fost reprimate în mod sângeros de athenieni. Această realitate a fost abil speculată de Sparta, care ducea o susținută propagandă prin care se urmărea discreditarea Athenei în fața aliaților săi.

Perioada Pentekontaietiei, este caracterizată printr-o tot mai accentuată dispută politică şi ideologică dintre Sparta şi Athena, reprezentantele celor două sisteme politice opuse, oligarhia şi democrația. Sistemul democratic, susținut mai ales de progresele economice ale Athenei şi ale aliaților săi, constituia o atracție irezistibilă pentru cetățenii din cetățile oligarhice. Astfel se explică de ce unele dintre acestea au părăsit Liga peloponnesiacă pentru a se alătura ligii maritime atheniene (sau delio-attice). Pe de altă parte, politica represivă atheniană față de orice încercare de a părăsi liga maritimă, a fost speculată de sistemele politice ologarhice. Acest antagonism a crescut în timpul celor 50 ani în aşa măsură încât între Liga peloponnesiacă şi Liga maritimă atheniană să nu mai existe nici o posibilitate de conciliere. Astfel a izbucnit îndelungatul şi pustiitorul *război peloponnesiac*.

1.9.2 Războiul peloponnesiac (431-404)

Pentru reconstituirea acestei perioade, istoricii dispun de izvoare relativ puține, dar de bună calitate. Este vorba în primul rând, de *Războiul peloponnesiac* al lui Tucidide, care reprezintă momentul de apogeu al istoriografiei antice, şi *Hellenika* ale lui Xenofon. La acestea, mai putem adăuga *Viețile paralele* ale lui Plutarh precum şi câteva inscripții.

Războiul a fost precedat de unele acțiuni care au sporit neîncrederea dintre cele două blocuri politice şi militare, care sunt denumite de obicei drept *pretexte* pentru începerea acestuia. Este vorba de conflictul din Korkyra, o insulă aflată în vestul Greciei (azi Corfu), de conflictul Potideei, o colonie corinthiană din Peninsula Chalcidică, precum şi de aşa-numita *psefisma* (decret) megariană. Aceste trei pretexte, în care erau implicate două dintre cele mai de seamă cetăți din liga peloponnesiacă, Corinthul şi Megara, arată că războiul Peloponnesiac nu a fost datorat numai diferențelor ideologice, ci că interesele economice au jucat un rol foarte important. Căci, deşi Liga Peloponnesiacă grupa cetăți oligarhice şi în genere mai puțin dezvoltate, erau printre acestea, cum este cazul Corinthului şi Megarei, cetăți meşteşugăreşti şi comerciale foarteimportante, interesate în comerțul maritim în mările Meditranei.

Deschiderea ostilităților a fost decisă în congresul de la Sparta, unde spartanii, sub presiunea reprezentanților Corinthului şi Megarei, au fost nevoiți să iasă din expectativă şi să ia conducerea forțelor Peloponnesiace. Războiul, foarte îndelungat, are mai multe perioade. Între 431-421, este *războiul arhidamic*, numit astfel după numele regelui spartan Arhidamos care conducea trupele peloponnesiace. Cea de a doua perioadă, între 421-415, începe cu *pacea lui Nikias*, numită astfel după omul politic athenian care a contribuit la încheierea acestei păci, şi durează până la

hotărârea eclesiei atheniene de a face o campanie militară în Sicilia. Între 415-404 este perioada finală a războiului, caracterizată prin înfrângeri repetate ale Athenei şi prin imixtiunea statului persan în acest conflict fratricid.

În ceea ce priveşte strategia adoptată de cele două tabere, fiecare parte înțelegea să-şi pună în valoare atuurile proprii. Liga peloponnesiacă era mult mai puternică în ceea ce priveşte armata de uscat, în timp ce liga atheniană avea o flotă superioară. Cunoscând această realitate, Pericles, conducătorul necontestat al Athenei, a imaginat un plan de ducere a războiului care să pună accentul pe acțiunile flotei, care trebuia să atace pe peloponnesiaci în diferite puncte sensibile, şi să cedeze acestora inițiativa pe uscat. Într-adevăr, peloponnesiacii au invadat Attica, silind pe locuitorii acesteia să se retragă în Athena şi Pireu, în spatele zidurilor, în timp ce flota atheniană efectua raiduri pe țărmurile Peloponnesului. Însă, datorită marii aglomerații, în Athena a izbucnit ciuma care a produs numeroase victime, ceea ce a dus la prăbuşirea prestigiului lui Pericles, care a fost destituit şi amendat. El a revenit curând la putere, dar pentru puțin timp, deoarece a fost răpus de ciumă (anul 429 a.C.).

În anii următori, războiul a continuat cu şi mai multă înverşunare, totuşi nici una dintre tabere nu a reuşit să-şi adjudece victoria, ceea ce adus la încheierea păcii. Pacea nu a fost de fapt respectată de cele două părți, fiecare din ele încercând să atragă aliați din tabăra cealaltă. Expediția atheniană din Sicilia s-a terminat cu un dezastru pentru athenieni din care nu şi-au mai revenit. Profitând de slăbirea ei, numeroase cetăți au părăsit Liga atheniană. În desfăşurarea războiului un rol însemnat l-au avut perşii care au sprijinit pecuniar pe spartani pentru a construi o flotă comparabilă cu cea atheniană.

Victoriile spartane din Sicilia, precum şi cea navală de la Aigos Potamos a obligat Athena să capituleze (anul 404 a.C.). Pacea care s-a încheiat prevedea predarea flotei atheniene, distrugerea fortificațiilor Athenei, rechemarea exilaților, părăsirea tuturor posesiunilor exterioare şi alianța defensivă şi ofensivă cu Sparta.

1.9.3 Criza secolului al IV-lea

Victoria Spartei şi a aliaților săi nu a reuşit să stingă conflictele dintre cetățile greceşti. Dimpotrivă, Sparta, fiind prea puțin pregătită să conducă lumea greacă, aceasta va intra într-o îndelungată criză, cunoscută în istoriografia sub numele de *criza secolului IV*. A fost o criză mai ales politică dar şi economică, ideologică, religioasă şi a moravurilor. Criza politică s-a manifestat prin nesfârşite războaie pentru hegemonie care au avut un rezultat devastator în ceea ce priveşte încrederea cetățenilor în valorile polisului, antrenând şi criza morală şi ideologică. Aşa se explică de ce în această perioadă apar tot mai multe încercări de realizare a unității lumii greceşti în jurul unei cetăți sau a unui lider mai charismatic.

În plan politic, criza secolului IV are mai multe perioade: *perioada hegemoniei spartane* (404-371); *perioada hegemoniei thebane* (371-362) şi *perioada războaielor sacre* care s-au încheiat prin instaurarea dominației macedonene în Grecia (337 a.C.). Tot în această perioadă, Athena reface liga maritimă în anul 378/7, fără ca aceasta să mai atingă însă mărimea şi puterea celei anterioare. Deşi *cea de a doua ligă maritimă atheniană* prevedea expres egalitatea tuturor membrilor săi, în realitate Athena era şi acum cetatea cea mai influentă.

Perioada hegemoniei spartane este de fapt un lung şir de conflicte intergreceşti şi de schimbări de alianțe. Sfârşitul acestei perioade, a însemnat înlăturarea hegemoniei spartane şi înlocuirea ei, pentru o scurtă perioadă de timp, cu hegemonia thebană. Theba se afla în fruntea confederației beoțiene, care s-a format către sfârşitul secolului al V-lea a.C. În fruntea acestei confederații au fost oameni

politici şi generali remarcabili, precum Pelopidas şi Epaminondas, care au adus cetatea Theba în rândul celor mai de seamă state greceşti. Încercarea Thebei de a instaura hegemonia sa în lumea greacă s-a lovit de opoziția a numeroase cetăți greceşti şi mai ales a Spartei, dar încercarea acesteia de a-şi restabili autoritatea în Beoția s-a soldat cu victoria zdrobitoare de la *Leuctra* din apropierea Thebei (anul 371 a.C.). În anii următori, în coaliția antithebană a intrat şi Athena. Bătălia de la Mantineea, din anul 362 a.C., terminată nedecis, a aruncat lumea greacă într-o confuzie şi mai mare care a slăbit puterea de rezistență a cetăşilor greceşti în fața Macedoniei, care tocmai în acea perioadă devenise un stat important în Peninsula Balcanică. Pretextul implicării Macedoniei în treburile cetăților greceşti au fost cele două războaie sacre.

În plan ideologic criza secolului al IV-lea s-a manifestat prin declinul sistemului valorilor politice pe care l-au creat polisurile greceşti. Este vorba de decăderea democrației, fenomen care s-a reflectat şi în gândirea politică a vremii, reprezentată de mari filosofi precum Palton şi Aristotel, dar şi de teoreticieni politici, cum a fost, spre exemplu, Isocrates. Criza ideologică se vede şi din aceea că exista tendința de a proiecta în trecut sau în viitor imaginea unei cetăți ideale.

1.10 Macedonia

Macedonia se află în nordul Greciei. Numele semnifică «țara oamenilor înalți» sau «țara muntoasă» (de la gr. *makednos* = înalt). Este un teritoriu în general muntos şi deluros. La nord şi nord-est se învecinează cu teritoriile tracice, iar la nord-vest cu cele illirice. În legătură cu limba vorbită de macedoneni, au fost, în antichitate şi în epoca modernă, mai multe teorii. Unii autori antici îi considerau pe macedoneni ca fiind «barbari»; alții, în schimb, îi considerau ca fiind greci. Caracterul «barbar» al macedonenilor se explică prin aceea că la grecii din epoca clasică acest concept era mai puțin lingvistic şi mai ales cultural, prin aceasta grecii cetăților considerând că vecinii lor de la nord se aflau într-un stadiu de civilizație inferior. Dar acest caracter a rezultat mai cu seamă din împrejurarea că, în timpul războaielor medice, Macedonia a fost nevoită să se supună perşilor, ceea ce ceilalți greci nu au făcut-o. Cercetările arheologice din ultimele decenii făcute în unele aşezări macedonene mai importante au evidențiat că civilizația care s-a creat pe teritoriul Macedoniei în epoca istorică era sub o puternică influiență grecească, ea putând fi încadrată în sfera civilizației elenice.

Limba vorbită de macedoneni în timpul domniei lui Filip al II-lea şi a lui Alexandru Macedon era în mod sigur greaca, dar sunt suficiente temeiuri care permit concluzia că în perioadele mai vechi situația era aceeaşi. După tradiția greacă, Makednos, eponimul macedonenilor, era inserat în arborele genealogic al neamurilor greceşti; de asemenea, regii macedoneni se numeau Argeiazi sau Temenizi deoarece ei considerau că erau originari din Argos, unde ar fi avut cândva un *temenos* (domeniu). Numele regilor şi aristocraților macedoneni, atât cât le cunoaştem din sursele literare şi epigrafice, sunt greceşti. Că macedonenii erau greci, rezultă indubitabil din faptul că în regatele elenistice, unde pătura dominantă era formată din macedoneni, toate inscripțiile, fără excepție, erau redactate în limba greacă. Este absurd să credem că un popor cuceritor şi dominator nu a lăsat nici o urmă a limbii sale. De aceea, teoria care pretinde că macedoneana este o limbă indoeuropeană distinctă de greacă reprezintă în mod clar o siluire a legilor lingvistice. Dacă în Macedonia a existat cândva o limbă macedoneană diferită de greacă, aceasta nu era cea vorbită de macedonenii istorici. Idiomul macedonean avea unele particularități față de celelalte dialecte greceşti, fiind influențat de limbile popoarelor

învecinate (illira, traca, graiurile pelagonilor şi peonilor) dar acestea nu erau esențiale. Macedonenii se deosebeau totuşi de grecii polisurilor prin aceea că au evoluat mai lent din punct de vedere economic şi cultural, fiind o populație care se ocupa mai cu seamă cu creşterea vitelor şi agricultura. Dar, ceea ce îi diferența pe macedoneni de grecii cetăților, era mai ales faptul că ei aveau o formă de guvernare monarhică şi o organizare militară aristocratică.

Despre istoria timpurie a Macedonei nu avem nici o narațiune continuă. Primele informații demne de încredere sunt de când macedonenii au intrat în atenția cetăților greceşti, în timpul războaielor persane. Herodot şi Tucidide ne dau câteva amănunte despre această istorie timpurie: nume de regi şi câteva din înfăptuirile acestora. Dintre aceşti regi, Alexandros I, Archelaos, Amyntas al III-lea şi Perdiccas al III-lea sunt mai bine cunoscuți. În timpul acestora, Macedonia a căpătat individualitate politică în sudul Peninsulei Balcanice, iar teritoriul acesteia a sporit pe seama tracilor şi al illirilor. Totodată, regii macedoneni au intrat în relații cu cetățile greceşti, dar neimplicându-se în mod direct în conflictele endemice care măcinau lumea greacă. Capitala Macedoniei a fost mai întâi la Aigai apoi la Pella.

În ceea ce priveşte organizarea politică şi socială a Macedoniei, aceasta se deosebea de restul lumii greceşti. În fruntea statului era regele, care se deosebea însă de monarhii orientali prin aceea că el nu era de drept divin şi nici nu avea o putere absolută. El era un *primus inter pares* (= primul între egali). El conducea statul sprijinit pe o puternică aristocrație. Ei erau *hetairoi*, *hetairia* fiind o instituție prin care se stabilea o legătură directă şi personală între aristocrați şi rege. În timpul lui Alexandru Macedon, *hetairii* formau garda personală a regelui.

În timpul regelui Filip al II-lea (359-336), Macedonia a devenit cea mai mare putere din Peninsula Balcanică impunându-şi hegemonia şi asupra cetăților greceşti. Filip al II-lea a fost una dintre cele mai de seamă personalități ale Antichității. Om politic clarvăzător şi general de mare talent, regele macedonean a reuşit să-şi impună voința, atât pe plan intern cât şi extern, într-un context politic foarte confuz. El s-a implicat în disputele dintre cetățile greceşti, reuşind să-şi atragă aliați dintre acestea. Totodată, el a supus triburile tracilor şi ale illirilor. Succesele sale în plan extern au fost sprijinite de o însemnată dezvoltare economică şi de o armată numeroasă şi foarte disciplinată. Punctul culminant al raporturilor Macedoniei cu lumea greacă a fost în anul 338 a.C., când o coaliție formată din mai multe cetăți elene a fost înfrântă la Cheroneea în Beoția. În urma acestei victorii, cetățile greceşti au recunoscut hegemonia macedoneană, iar la congresul din Corinth, din anul 337 a.C., s-a hotărât deschiderea ostilităților împotriva Imperiului persan, sub pretextul răzbunării atrocităților făcute de perşi în Grecia în timpul războaielor medice. Comandantul expediției a fost numit Filip al II-lea. El nu a reuşit să a ducă la îndeplinire acest plan, deoarece, în anul 336 a.C., a fost asasinat de complotişti din anturajul său. El a fost înmormântat la Aigai (azi Vergina), unde, câțiva ani mai târziu, a fost construit un mormânt fastuos, de o bogăție şi splendoare greu de imaginat, care, în anii ’70 ai secolului trecut, a fost descoperit de o echipă de arheologi de la universitatea din Thessalonic condusă de prof. Manolis Andronicos.

1.11 Epoca elenistică

Epoca elenistică este deschisă de campaniile lui Alexandru cel Mare (Alexandru al III-lea), fiul lui Filip al II-lea, împotriva Imperiului persan. Denumirea de «elenistică» a fost dată acestei perioade de istoricii din secolul XIX, pentru a marca întreaga perioadă cuprinsă de la campaniile lui Alexandru până în anul 31 a.C., când ultimul stat elenistic, Egiptul, a căzut sub dominația romană.

Prin epoca elenistică, istoricii înțeleg adeseori realități diferite. Unii consideră că epoca elenistică este mai ales un fenomen cultural, caracterizat prin răspândirea limbii şi civilizației elenice peste vastul teritoriu cucerit de Alexandru. Alții cred că elenismul este un fenomen mult mai complex care nu trebuie redus doar la aspectele culturale, şi mai ales nu trebuie înțeles numai ca o pătrundere şi răspândire a culturii greceşti printre popoare din fostul Imperiu persan, deoarece, la rândul lor, aceste popoare au influențat pe greco-macedoneni. Într-adevăr, dacă la prima vedere se pare că elementul grec a avut rolul cel mai important, deoarece limba greacă s-a răspândit foarte mult, fiind limba oficială din statele elenistice, nu este mai puțin adevărat că populațiile asiatice şi din Egipt au influențat pe greco-macedoneni. Această influență este foarte clară în ceea ce priveşte religia. Vechile divinități greceşti olimpiene continuă să fie adorate, dar numărul adoratorilor este în scădere deoarece în panteonul grec pătrund numeroase culte orientale, care răspundeau mai bine nevoii oamenilor. Este vorba mai ales de culte de misterii, care presupuneau inițierea credincioşilor, şi de culte care propovăduiau viața de apoi. Un alt domeniu în care Orientul şi-a pus pecetea asupra lumii elenistice este forma de stat, care era cea monarhică, de tip oriental, în care regele avea puteri depline. Această formă de stat a avut consecințe importante în plan religios, ideologic şi cultural. În domeniul economic şi social, regatele elenistice au preluat în general sistemul economic oriental, în care statul-proprietar avea un mare rol în organizarea şi în repartiția producției. O consecință foarte evidentă a acestei stări de lucruri a fost decăderea oratoriei politice, înlocuită tot mai mult de retorică, apariția unor noi şcoli filosofice cu un idealuri care ilustrau precaritatea şi anxietata individului în noile condiții politice, precum şi îndepărtarea oamenilor de litere de problematica vieții cetății.

Datorită acestor caracteristici, epoca elenistică nu se confundă decât în mică măsură cu istoria greacă, ea fiind mai degrabă o parte distinctă a istoriei antice, care a reprezentat timp de circa trei secole istoria lumii civilizate de atunci.

Alexandru Macedon (336-323) a fost o personalitate excepțională a istoriei universale. El a dovedit calități ieşite din comun de om politic şi de comandant militar. Prin acțiunea sa, el a produs schimbări radicale pe harta politică a vremii. Este unul din exemplele cele mai clare despre felul cum o puternică personalitate poate influența evoluția istorică a lumii.

Deşi Alexandru a inaugurat o nouă epocă în istoria antică, şi a fost una din personalitățile cele mai faimoase din antichitate, din păcate izvoarele noastre referitoare la viața şi activitatea lui sunt toate târzii.

După moartea lui Filip al II-lea, Alexandru Macedon, în vârstă de numai 20 ani, a fost recunoscut rege al Macedoniei şi conducătorul ligii panhellenice care trebuia să înceapă războiul împotriva Imperiului persan. Încă de la începutul domniei sale, Alexandru a reprimat orice încercare a tracilor, illirilor sau grecilor de a pune în discuție hegemonia macedoneană.

În anul 334 a.C., Alexandru cel Mare începe campania împotriva Imperiului persan. Pentru aceasta el a mobilizat forțele armate macedonene şi greceşti, la care se adăugau unele contingente tracice şi illirice. Această armată era însă mult mai mică decât aceea pe care o putea opune Imperiul persan. În ciuda acestei evidențe, Alexandru a înfrânt pe perşi în câteva bătălii (Granicos şi Issos), profitând şi de incapacitatea regelui persan Darius al III-lea, care nu a ştiut să pună în valoare superioritatea numerică a armatei sale. În urma acestor victorii, Alexandru a cucerit cea mai mare parte a Asiei Mici, regiunea siro-palestiniană, pentru ca în anul 332 a.C. să cucerească Egiptul. Încă din această fază a războiului, s-a putut observa politica pe care Alexandru înțelegea să o ducă în teritoriile cucerite. Este vorba de atragerea aristocrației locale de partea cuceritorilor, cu scopul de a realiza o fuziune etnică şi culturală între greco-macedoneni şi orientali. De asemenea, el a acceptat să

fie recunoscut ca faraon al Egiptului, iar în anii următori Alexandru a devenit moştenitorul imperiului Ahemenizilor.

În anul 331 are loc bătălia de la Gaugamela, la est de Tigru, încheiată cu victoria lui Alexandru. Regele Darius al III-lea s-a retras, împreună cu numeroşi satrapi, în partea de răsărit a imperiului. Curând după această bătălie, el va fi asasinat de satrapul Besos, care s-a proclamat «Rege al regilor». După ce îşi consolidează stăpânirea în Babilonia şi în vestul Iranului, Alexandru continuă urmărirea lui Darius şi a succesorului său. Campania orientală durează până în anul 326 a.C., în timpul căreia vaste teritorii, până în centrul Indiei, au ajuns sub stăpânirea lui Alexandru, care a desfiinţat astfel, pentru multe secole, statul iranian. Revenit în Babilon, Alexandru se îmbolnăveşte şi moare în anul 323 a.C., la doar 33 de ani.

Imperiul creat de Alexandru era prea puțin consolidat. Din această cauză, după moartea sa a început o lungă dispută pentru moştenirea sa, mai cu seamă că el nu avea un moştenitor adult. Această luptă pentru succesiunea lui Alexandru este denumită epoca *diadohilor* (= a urmaşilor). Diadohii erau principalii generali ai lui Alexandru, precum Antigonos Monophtalmos, Ptolemaios, Antipatros, Lysimahos, Perdiccas şi Seleucos, sau oameni apropiați lui precum Eumenes din Cardia şi Crateros. Epoca diadohilor ține până în anul 281 a.C., când ultimii urmaşi ai lui Alexandru, Lysimachos şi Seleucos, mor asasinați. În timpul epocii diadohilor, s-au cristalizat principalele state elenistice, Egiptul Lagizilor, întemeiat de Ptolemaios I Soterul, regatul Seleucizilor, întemeiat de Seleucos I Nicator şi regatul Macedoniei care cuprindea şi o mare parte a cetăților greceşti. Dintre aceste state, cel mai întins dar şi cel mai pestriț din punct de vedere etnic a fost regatul Seleucizilor, care se întindea de la marea Egee, până în India. Mai târziu, din statul Seleucizilor se desprind alte state elenistice, precum regatul parților, Pontul şi regatul Pergamului.

Perioada următoare epocii diadohilor este denumită a *epigonilor* şi corespunde cu istoria statelor elenistice. În această perioadă, principali protagonişti au fost regatul Lagizilor şi cel al Seleucizilor, care au purtat mai multe războaie numite «siriene» pentru controlul regiunii siro-palestiniene. Istoria epocii elenistice se împleteşte, de la finele secolului III a.C., cu istoria statului roman. Încă din timpul celui de-al doilea război punic, romanii vor declanşa primul război macedonean, care a marcat imixtiunea din ce în ce mai puternică a Romei în treburile statelor elenistice. În anul 200 a.C., armatele romane pun pentru prima oară piciorul în Asia Mică, ceea ce a marcat începutul declinului statului Seleucizilor. Între anii 148 şi 146 Macedonia şi Grecia au fost transformate în provincie romană. Un secol mai târziu (63 a.C.), generalul roman Pompeius a desfiinţat statul Seleucizilor, pentru ca ceva mai târziu, (31 a.C.), în urma războiului civil de la Roma dintre gruparea lui Octavianus şi cea a lui Antonius, ultimul regat elenistic, Egiptul Lagizilor, să fie transformat în provincie romană. Dacă anul 31 marchează sfârşitul politic al lumii elenistice, spiritul său va supraviețui încă mult timp în filozofie, literatură şi artele plastice.

Întrebări recapitulative

1. De ce este importantă studierea istoriei Greciei antice?
2. Care este periodizarea istoriei Greciei antice?
3. Ce se înțelege prin izvoare scrise?
4. Cum se numesc civilizațiile preelenice din epoca bronzului?
5. Prin ce se caracterizează civilizația cretană?
6. Care a fost organizarea politică a statelor myceniene?
7. Care sunt raporturile dintre lumea micenian şi cea homerică?
8. Prin ce se caracterizează epoca arhaică?

9. Ce se înțelege prin statul de tip „polis”?
10. Care au fost cauzele marii colonizări?
11. Care au fost cauzele şi consecințele războaielor medice?
12. Care au fost cauzele şi consecințele războiului peloponeziac?
13. Ce se înțelege prin „criza secolului IV”?
14. Cine erau macedonenii?
15. Care este importanța istorică a campaniei lui Alexandru în Asia?
16. Care sunt caracteristicile principale ale epocii elenistice?
17. Care au fost principalele state elenistice?

2 ISTORIA ROMEI

Istoria romană este un capitol esențial al istoriei antice. Roma a creat de-a lungul a şase secole un vast imperiu care se întindea de la Oceanul Atlantic în vest până în Mesopotamia în est, şi din Scoția în nord, până în sudul Egiptului, unificând cea mai mare parte a lumii civilizate de atunci. Romanii au adoptat civilizația greacă pe care au îmbogățit-o şi au adaptat-o spiritului practic roman transmițând-o, prin intermediul popoarelor romanice şi al literaturii de expresie latină din Evul Mediu, până astăzi.

2.1 Țara şi populația

Italia este o peninsulă în centrul Mării Mediterane. Munții Alpi, în nord, separă Italia de Europa centrală. În estul Italiei se află mările Adriatică şi Ionică, în sud Marea Mediterană, iar în vest Marea Tyrrheniană. În apropierea țărmurilor Italiei sunt mai multe insule, cele mai importante fiind Sicilia, Sardinia şi Corsica. În antichitate, sub numele de Italia s-a înțeles, până în timpul lui Augustus, o altă realitate geografică decât se înțelege în mod curent, deoarece aceasta se întindea către nord până în ținuturile celtice, de care o separa, în mod simbolic, micuțul râu Rubicon. După reforma administrativă a lui Augustus, numele de Italia s-a întins până în munții Alpi, corespunzând cu accepțiunea de astăzi. Numele de Italia provine de la populația Italilor, care locuia în sudul peninsulei. Numele a fost aplicat întregii peninsulei Italice, mai cu seamă de coloniştii greci.

La începutul istoriei sale, Roma a fost o mică cetate din Latium. Romanii făceau parte dintre populațiile latine, care locuiau din timpuri imemoriale această provincie istorică a Italiei. În comparație cu Greciea, unde a evoluat de-a lungul istoriei antice esențialmente un singur popor, Italia preromană era un adevărat mozaic etnic, fiind locuită de numeroase populații cu limbi şi origini foarte diverse. Pe versantul tyrrhenian al Munților Apennini, erau de la nord către sud, ligurii, etrusci şi latinii; pe versantul Adriatic erau veneții, picenii, apulii şi messapii. În centrul Italiei, de-a lungul Munților Apennini, era populațiile osco-umbro-sabellice, după numele populațiilor înrudite, oscii, umbrii, samniții, frentanii, lucanii şi brutii. În Sicilia erau, în partea estică, siculii iar în partea vestică sicanii. În nordul Italiei erau populațiile celtice sau gallice.

Aceste populații vorbeau limbi cu origini diferite. Unele dintre ele, cum erau etrusca, sicana şi limbile din Sardinia şi Corsica erau neindoeuropene. Celelalte erau indoeuropene. Cu alte cuvinte, în Italia nu putem vorbi, pentru epoca antică, de un popor şi o limbă italică, ci de popoare şi limbi italice. La aceste populații indo-europene, s-au adăugat, ca urmare a marii colonizări greceşti, numeroşi greci, mai

ales în sudul Italiei şi în Sicilia. În literatura de specialitate, grecii din Italia, pentru a fi deosebiți de celelalte populații indo-europene din peninsulă, sunt numiți *italioți*. Aceste populații indoeuropene au pătruns în Italia în epoci diferite. Se pare că cei mai vechi au fost latinii şi siculii, urmați de populațiile osco-umbro-sabellice şi, către începuturile epocii fierului, de cele de pe litoralul adriatic. Aşa cum arată harta etnică a Italiei, procesul de indoeuropenizare s-a produs dinspre est către vest, şi nu din nord către sud, aşa cum s-a crezut multă vreme.

2.1.1 Etruscii

Dintre populațiile din Italia care, înaintea Romei, au jucat un rol important etruscii sunt cei mai reprezentativi. Etruria se află la nord de Latium, învecinându-se către est şi nord est cu teritoriile locuite de celți, iar în nord cu cele ale ligurilor. Etruscii erau denumiți de greci tyrrhenieni, de unde şi numele Mării Tyrrheniene care s-a păstrat până astăzi, iar de romani *tusci* sau *etrusci*, de unde şi numele de Toscana de astăzi.

În antichitate, erau mai multe opinii în legătură cu originea acestei populații. După unele, ei ar fi fost identificați cu populația mitică a pelasgilor şi originari din Grecia; după Herodot şi cei care l-au urmat, ei ar fi fost originari din Lydia; după Dionysios din Halicarnas, ei erau autohtoni. Cercetătorii moderni consideră că la formarea etnosului etrusc au concurat elemente etnice cu origini diferite, dar că, în esență, procesul etnogenezei acestui popor este un fenomen ce a avut loc în Italia.

Limba etruscă, deşi este cunoscută prin numeroase inscripții, nu este încă descifrată. După toate probabilitățile, ea este o limbă neindoeuropeană.

Civilizația etruscă se individualizează, printre celelalte civilizații contemporane din Italia, către începutul secolului al VIII-lea. Etruscii nu au constituit niciodată un stat unitar, ci erau mai multe oraşe –state, asemănătoare cu cele greceşti. Printre cele mai însemnate cetăți etrusce erau Tarquinia, Caere, Vei, Vulci, Vetulonia, Volsini, Volterra, Clusium, Cortona, ş.a. În secolele VIII-VI, cetățile etrusce erau conduse de regi (*lucumoni*), după care regalitatea a fost abolită şi înlocuită cu guvernări oligarhice. În epoca oligarhică, statele etrusce erau conduse de magistrați. Se pare că cel mai înalt magistrat era *zilath,* identificat de romani cu magistratura de *praetor*. Alte magistraturi erau *purthne* şi *maru*. În ceea ce priveşte organizarea socială, lumea etruscă era divizată în oameni liberi, sclavi (*lautni*) şi clienți (*etera*). Trebuie remarcat că instituția clientelatului se regăseşte de asemenea la romani şi la celți.

În secolele VII-VI, etruscii îşi extind dominația către sud, în Latium şi Campania. Dominația etruscă la Roma este ilustrată de dinastia etruscă, reprezentată prin regii Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Traquinius Superbus, şi printr-o puternică influență a civilizației etrusce. În nord şi nord-est, etruscii au întemeiat numeroase aşezări, mai importante fiind Felsina (azi Bologna), Ravenna şi Rimini. Pe litoralul nordic al Adriaticii, etruscii au întemeiat împreună, cu grecii, aşezarea de la Spina. Prezența etruscă în nordul Italiei a fost însoțită de intense schimburi comerciale cu populațiile aflate în nordul Italiei precum şi cu cele din Gallia. De al sfârşitul sec. VI a.C., Etruria intră într-un proces de decădere cauzat de factori numeroşi, cum au fost mai ales interesele opuse ale coloniştilor greci, ale carthaginezilor şi romanilor. Expulzarea Tarquinilor de la Roma, în anul 509 a.C., a tăiat legăturile cu Campania, iar înfrângerile suferite în fața grecilor au dus la slăbirea influenței etrusce în sudul Italiei. Dar lovitura cea mai puternică o vor primi etruscii din partea romanilor. Încă din primele decenii ale republicii, romanii au intrat în conflict cu unele cetăți etrusce (Veei, Fidenae), care au fost cucerite după un timp îndelungat. În timpul războaielor cu samniții, cetățile etrusce au fost în general de partea samniților.

Victoria romană în aceste războaie a însemnat instaurarea dominației romane asupra cetăților etrusce din Etruria propriu-zisă. Ctitoriile etrusce din nord au căzut sub dominația celților.

Etruscii au fost supuşi unui lent proces de romanizare care s-a încheiat, în linii foarte generale, către începutul erei creştine. Cu toate acestea, ei au influențat la rândul lor pe romani. Astfel însemnele puterii de la romani, anume sceptrul, scaunul curul (*sella curulis*), toga, garda de lictori cu securi în fascii şi, probabil, chiar conceptul de *imperium*, adică puterea supremă militară administrativă şi judecătorească, erau de origine etruscă. De asemenea, de la etrusci au intrat în onomastica romană numeroase *gentilicia* terminate în -*inna* şi -*enna*.

2.2 Istoria Romei

Îndelungata istorie a Romei are trei mari perioade: epoca regalității (753-509), epoca republicană (509-27) şi epoca imperială (27 a.C.- 476 p.C.). Epoca republicii are, la rândul său, trei perioade: republica aristocratică, până în jurul anului 300 a.C.; republica democratică, până către sfârşitul sec.II a.C. şi perioada războaielor civile până la sfârşitul republicii (27 a.C.). Epoca imperială are două mari perioade: *Principatul*, sau *Imperiul roman timpuriu* (27 a.C.- 284 p.C.), şi *Dominatul*, sau *Imperiul roman târziu* (după 284 p.C.). La moartea împăratului Teodosius cel Mare (395), Imperiul roman se împarte definitiv în două părți: Imperiul roman de apus, care va dura până în anul 476, când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, a fost înlăturat de la tron de populațiile germanice care se instalaseră în imperiu, şi Imperiul roman de răsărit, care va supraviețui până în anul 1453, când turcii au ocupat Constantinopolul. Partea de răsărit a fostului Imperiu roman se va greciza treptat din punct de vedere lingvistic, mai ales după dinastia Iustiniană, devenind Imperiul grec bizantin.

Izvoarele istoriei Romei sunt foarte numeroase şi diverse. Izvoarele scrise sunt deopotrivă în limba latină şi în limba greacă. Primele scrieri care povestesc despre trecutul îndepărtat al Romei nu au fost scrise de romani, ci de greci. Ei au legat începuturile Romei de legenda războiului troian. Printre cele mai vechi izvoare ale istoriei Romei sunt listele anuale ale demnitarilor romani numite *fasti*. Dintre acestea, cele mai însemnate sunt *fasti consulares*. Aceste *fasti* au început să fie alcătuite sistematic din secolul IV a.C. De asemenea, romanii au întocmit de timpuriu *annales,* adică însemnări anuale despre cele mai importante evenimente. Aceste *annales* erau întocmite în colegiile pontifilor. În secolul III a.C., marele pontif (*pontifex maximus*) Publius Mucius Scaevola a editat optzeci de volume, constituind aşa-numitele *Annales Maximi*. Fasti şi Annales nu au ajuns până la noi, însă ele au fost folosite de istoricii romani de mai târziu. Tradiția romană spune că de timpuriu bărbații de stat şi generalii romani care s-au remarcat în mod deosebit erau elogiați. Aceste *elogia* erau adeseori scrise la baza statuilor care reprezentau pe aceşti bărbați.

Pentru perioada republicană, primele informații provenite de la autori romani sunt relativ târzii şi sunt de natură literară. Este vorba de scriitori precum Cnaeus Naevius (274-206), care a descris în versuri primul război punic (*Bellum poenicum*). Quintus Ennius a scris în hexametrii *Annales* care începeau cu Aeneas. Prima operă în proză consacrată trecutului roman a fost scrisă în limba greacă de nobilul roman Quintus Fabius Pictor, la sfârşitul sec. al III-lea a.C. Ea se numea *Annales* şi se baza pe izvoare greceşti şi pe *fasti*. El a pus bazele analisticii romane. Printre cei mai de seamă analişti a fost Marcus Porcius Carto cel Bătrân (234-149). El a fost primul care a expus istoria romană în limba latină. Opera sa istorică se intitula *Origines*, şi

prezenta trecutul Romei de la întemeiere. Din această lucrare au ajuns până la noi numai unele fragmente. S-a păstrat însă tratatul *De agricultura*, care este un însemnat izvor pentru felul cum se practica agricultura la Roma în secolul al II-lea a.C. Pentru istoria războaielor punice, avem *Istoriile* lui Polybios (cca. 200 - cca.120), în limba greacă. Pentru perioada războaielor civile principalele surse sunt scrierile lui Cicero, Caesar, Sallustius, care au fost contemporani evenimentelor, şi Appianos, care a scris mai târziu, pe la jumătatea sec. II p.C. Caesar a scris *Commentarii de bello Gallico*; Sallustius a scris *De bello Jugurthino*, *De coniuratione Catilinae* şi *Historiae*. Appianos a scris, în limba greacă, *Războaiele civile*. În perioada lui Augustus au scris doi istorici însemnați, Titus Livius şi Dionysios din Halicarnas. Primul scrie o vastă istorie a Romei, de la începuturile sale, intitulată *Ab Urbe condita libri,* iar cel de-al doilea scrie, în limba greacă, *Antichități romane*. Dintre istoricii epocii Principatului, cel mai de seamă a fost Tacitus, care scrie *Annales*, *Historiae* şi *Germania*. Contemporan cu Tacitus este Caius Suetonius Tranquillus, care a scris *Viețile celor doisprezece caesari* (*Vitae duodecim Caesarum*). Cassius Dio Cocceianus a scris în limba greacă *Istoria romană*. Dintre scrierile istorice din epoca dominatului, mai importante sunt *Scriptores Historiae Augustae*, *Istoria romană* al lui Ammianus Marcellinus şi *Historia eclesiastica* a lui Eusebius.

Inscripțiile latine, în număr foarte mare, aduc o contribuție foarte importantă la cunoaşterea istoriei romane. Ele sunt publicate într-o colecție generală intitulată *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Sunt numeroase alte colecții tematice sau regionale.

2.2.1 Roma regală (cca. 753-509)

În conformitate cu calculele făcute de eruditul roman din sec. I a.C. Marcus Terentius Varro, Roma ar fi fost întemeiată la 21 aprilie 754/753 a.C. Este o dată acceptată în mod tacit de istorici, deşi nu putem controla cu date independente cronologia lui Varro. Trecutul îndepărtat al poporului roman este învăluit în legendă. Grecii au fost aceia care au făcut primele speculații despre istoria timpurie a romanilor, pe care au încadrat-o în filonul tradițional al istoriei greceşti. În conformitate cu aceste povestiri, care au fost sintetizate de Vergilius în poemul său *Eneida*, începuturile Romei sunt legate de mitul războiului troian. Eroul troian Aeneas, fiul lui Anchise şi al zeiței Aphrodita, ar fi scăpat de la distrugerea Troiei împreună cu tatăl şi fiul său şi cu un grup de tovarăşi. După lungi peregrinări pe mare, Aeneas a ajuns în Latium unde s-a impus printre conducătorii locali. După moartea sa, fiul său Ascanius întemeiază oraşul Alba Longa unde vor domni în continuare 12 regi, descendenți ai săi. Ultimul rege, Amulius, îl detronase pe fratele său Numitor, obligând-o pe fiica acestuia, Rhea Sylvia, să devină vestală, pentru a nu avea copii. Dar zeul Marte s-a îndrăgostit de ea, născând astfel doi gemeni, Romulus şi Remus. Ca şi în legendele relative la Sargon I, Moise sau Cyrus al II-lea, unde aceste personaje trebuiau ucise, cei doi gemeni au scăpat de la moarte fiind alăptați de o lupoaică şi apoi crescuți de o familie de păstori. Ajunşi la maturitate, cei doi gemeni au repus în drepturi pe Amulius şi au hotărât întemeierea unei noi cetăți pe malul Tibrului, acolo unde fuseseră hrăniți de lupoaică. Între cei doi frați s-a iscat o ceartă în urma căreia Remus a fost ucis.

Cercetătorii moderni consideră că această legendă nu are legătură cu realitatea istorică, deoarece romanii şi latinii nu erau troieni, ci o populație din Latium, apariția şi dezvoltarea ei datorându-se unor factori complecşi de natură mitologică şi politică. De origine greacă, această legendă a fost acceptată de romani şi folosită adesea în susținerea intereselor lor politice. În plan intern, reprezentanții gintei Iulia, care se considerau descendenți ai întemeietorilor troieni, au speculat în interes

propriu această legendă.

Epoca regală este în genere puțin cunoscută. Cercetările arheologice din Latium, Italia centrală şi din Campania au arătat că Roma a apărut ca o aglomerație de tip urban relativ târziu, în timpul dominației etruscilor. Până atunci, aşezarea de pe Palatin nu se deosebea în mod fundamental de multe alte localități din Latium. În conformitate cu tradiția analistică romană, consemnată de istoricii romani de mai târziu, Roma a fost condusă de şapte regi. Primul dintre aceştia, Romulus, este considerat un personaj legendar, pentru a da Romei un întemeietor. Ceilalți şase, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Tarquinius Superbus, sunt personaje istorice reale. Pe seama fiecăruia dintre aceşti regi, tradiția legendară a pus un număr de înfăptuiri prin care Roma a devenit o cetate cu o organizare politică şi socială caracteristică. Până la Servius Tullius, Roma era condusă de un rege ajutat de senat care era format din trei sute de membrii, reprezentând cele trei sute de ginți, şi de o adunare a curiilor, *comitia curiata*, care reprezenta adunarea poporului. *Populus romanus* era format din trei *triburi*: *Ramnes* sau *Ramnenses*, *Tities* sau *Titienses* şi *Luceres*. Fiecare trib era format din zece *curii*, iar fiecare curie avea zece *ginți*. Aşadar, la Roma erau trei triburi,treizeci de *curii* şi trei sute de *ginți*.

În a doua jumătate a secolului VI a.C. a domnit regele Servius Tullius. Pe seama sa, tradiția a pus o însemnată reformă cu caracter social şi militar. Critica istorică consideră însă că această reformă a căpătat forma pe care o cunoaştem astăzi mult mai târziu, în timpul republicii, deoarece în corpul acestei reforme nu se face nici o deosebire între patricieni şi plebei, deosebiri care, în plan politic, au dispărut abia către sfârşitul secolului al IV a.C. Reforma pusă pe seama lui Servius Tullius are unele puncte comune cu reforma timocratică a lui Solon şi cu acea a lui Clisthenes. În conformitate cu această reformă, *populus romanus* era împărțit pe baza averii şi după domiciliul atribuit fiecărui trib. Totodată reforma însemna şi o reorganizare a armatei. Cetățenii erau împărțiți în 193 de *centurii,* formând şase clase în funcție de avere. În clasa I-a intrau cetățenii cei mai bogați care aveau o avere de cel puțin 100.000 de aşi. Ei formau, din punct de vedere militar 98 de centurii, dintre care 18 erau de cavaleri şi 80 de infanterişti, împărțiți în două categorii după vârstă şi aptitudini, anume 40 de centurii de *iuniores* şi 40 de *seniores*. Celelalte categorii aveau venituri mai mici şi sarcini militare de asemenea mai mici. Alături de *comitia curiata,* a fost creată *comitia centuriata*, care a reprezentat timp de secole cea mai de seamă formă de manifestare a adunării poporului. Legea avea şi prevederi referitoare la sistemul de vot. Se vota pe centurii, fiecare centurie având un vot, iar votul începea cu prima clasă, deoarece în concepția vechilor romani cei mai bogați erau cei mai interesați în apărarea patriei. Cum în prima categorie erau mai mult de jumătate din toate centurile, de obicei votul se limita la prima clasă, arareori votau şi clasele a doua şi a treia. S-a renunțat la cele trei triburi gentilice, întreaga populație fiind împărțită în patru triburi, după criteriul teritorial al domiciliului: *Suburbana, Palatina, Esquilina* şi *Collina*. Reforma atribuită lui Servius Tullius a avut o importanță excepțională în sistemul politic şi social roman, prevederile sale reglementând viața politică de la Roma timp de multe secole, în fapt până la sfârşitul republicii, deşi unele din prevederile sale au suferit de-a lungul secolelor unele modificări.

Epoca regală ia sfârşit în anul 509 a.C., când ultimul rege etrusc, Tarquinius Superbus, a fost înlăturat, deoarece a avut o domnie abuzivă care a nemulțumit o mare parte a cetățenilor romani. Aceste abuzuri au rămas întipărite în memoria istorică a romanilor, regalitatea fiind considerată un sistem de conducere odios. În locul regilor au fost aleşi doi consuli, care au fost cei mai vechi magistrați romani, ei ilustrând noua formă de guvernământ de la Roma, *Respublica*.

2.3 Epoca republicii (509-27)

Sistemul politic republican s-a format de-a lungul timpului. Din punct de vedere constituțional, statul roman avea o anumită separație a puterilor în stat, fără ca aceasta să fie atât de clar marcată ca în constituțiile democratice moderne. Puterea legislativă era atribuită adunării poporului, puterea executivă şi judecătorească, magistraților, la care s-a adăugat senatul, care avea numeroase şi importante prerogative care vizau toate laturile sistemului politic roman.

Constituția romană s-a format de-a lungul unei neîncetate dispute politice între două categorii sociale fundamentale de la Roma, patricienii şi plebeii.

Originea celor două categorii politice este şi astăzi obiectul unor vii dispute ştiințifice. Nu exisau deosebiri de limbă între cele două categorii, dar ele se deosebeau în ceea ce priveşte capacitatea politică a fiecăreia. Multă vreme, doar patricienii au avut drepturi politice, plebeii având doar drepturi economice. Probabil că, la origine, patricienii reprezentau populația propriu-zisă a Romei, aşa cum sugerează numele lor, *patres*, «părinți», în timp ce plebeii erau cei veniți de-a lungul timpului în oraş, aşa cum ne lasă să înțelegem etimologia cuvântului (din verbul *pleo*, «a umple»).

Deoarece erau în număr mare şi aveau un rol important în viața economică romană, încă de la începutul republicii, plebeii au început o îndelungată luptă, încheiată cu succes, pentru drepturi politice. Această luptă s-a manifestat prin *secessio*, adică părăsirea în masă a Romei de către plebei, pentru a se refugia pe muntele Aventin. Prima secesiune a avut loc în anul 494-493 şi a avut ca rezultat instituirea *tribunilor plebei* care aveau misiunea de a apăra interesele plebeilor în fața statului roman. La început, erau doi plebei corespunzând celor doi consuli, apoi patru corespunzând celor patru triburi urbane, iar începând din 475 numărul lor a ajuns la zece. Tribunii plebei aveau prerogative foarte mari ceea ce a făcut ca ei să reprezinte în timpul republicii un factor constituțional de cea mai mare importanță. Erau persoane sacrosancte şi inviolabile. Aveau dreptul de veto (*ius intercessionis*), adică dreptul de a se opune oricărei măsuri care leza interesele plebeilor, aveau *ius auxilii,* prin care acordau sprijin plebeilor urmăriți de autoritățile romane, casa tribunului plebei fiind inviolabilă, şi aveau *ius edicendi*, adică dreptul de a emite edicte privitoare la plebei.

Cel de-al doilea moment important în lupta plebeilor pentru drepturi politice a fost *Legea celor 12 table* (*Lex duodecim tabularum*). Ea a apărut, între anii 451-449, ca urmare a unei noi secesiuni a plebeilor. Legea celor 12 table a fost considerată de toți juriştii romani de mai târziu drept izvorul întregului drept public şi privat roman. După Titus Livius, scopul acestui cod de legi era să stabilească egalitatea în drept a tuturor cetățenilor. Din multe puncte de vedere acest cod de legi se asemăna cu legile apărute în cetățile greceşti ceva mai devreme, de care a fost, foarte probabil, influențat. Legea celor 12 table nu a ajuns până la noi, dar spiritul şi prevederile sale pot fi reconstituite în bună măsură după numeroasele referiri pe care le avem de la juriştii şi scriitorii romani de mai târziu. Legea avea prevederi precise referitoare la modul cum se putea dobândi o avere mobilă, mai ales vitele, şi o avere imobilă, în primul rând pământul. În esență aceste prevederi asigurau trecerea de la forma precară – *possesio* – la forma deplină de proprietate asupra pământului. De asemenea, legea stabilea şi dreptul familiei. *Pater familias* avea puteri depline asupra întregii familii, care era formată din soție, copii, nepoți şi strănepoți. Căsătoriile erau, în conformitate cu acest cod de legi, de două tipuri. Una era prin *confarreatio* şi era valabilă pentru gințile patriciene, iar cealaltă era prin *coemptio* şi se referea la gințile plebeine. Totodată, legea interzicea căsătoriile între membrii celor două grupuri sociale. Acest drept va fi câştigat prin *Lex Canulea* din anul 445

a.C.

Un moment important în egalizarea celor două grupuri sociale îl reprezintă legile *Licinia - Sextia* din anul 367, numite astfel după numele inițiatorilor ei, tribunii plebei C.Licinius Stolo şi L.Sextius Lateranus, prin care cea mai însemnată magistratură romană, consulatul, a devenit accesibilă plebeilor. De acum înainte, în mod obligatoriu, unul din cei doi consuli trebuia să fie de origine plebeiană. În anii şi deceniile următoare, şi celelalte magistraturi au devenit accesibile plebeilor: *edilitatea curulă,* după 367; *censura*, în 351; *praetura,* în 337; în anul 367, colegiul preoților *sacris faciundis,* care până atunci avea cinci membrii, a sporit la numărul de zece (*decemviri sacris faciundis*), din care jumătate erau aleşi dintre plebei. *Colegiul augurilor* şi demnitatea de mare pontif (*pontifex maximus*) au devenit accesibile plebeilor în anul 300 a.C., prin *Lex Ogulnia*. Prin aceste legi s-a consfințit egalitatea în drept dintrepatricieni şi plebei, ceea ce marchează sfârşitul perioadei arisocratice din istoria Romei,

Puterea executivă şi judecătorească erau prerogative ale *magistraților*. Magistrații erau persoane alese de adunarea poporului în vederea exercitării în stat, într-un anumit interval de timp, a puterii publice ca o sarcină de onoare (*honor* sau *honos*). De obicei, magistrații romani erau aleşi pentru un an. Excepție făceau *dictatorii*, care erau aleşi pe şase luni, şi *cenzorii*, care erau aleşi pe cinci ani. Exceptând de asemenea pe dictatori, ceilalți magistrați aveau cel puțin un coleg, toți colegii având puteri identice (*par potestas)*. Magistraturile erau ordinare şi extraordinare. Cele ordinare erau, în ordine descrescătoare, *consulatul, praetura, censura, edilatul* şi *cvestura.* Tribunatul plebei nu făcea parte, în mod normal, dintre magistraturi. Totuşi, cu timpul, acesta s-a apropiat foarte mult de condiția de magistratură. După însemnele exterioare caracteristice, magistrații erau *curuli* (consulii, praetorii, censorii, edilii curuli şi dicatorii), şi magistrații *necuruli* (cvestorii, edilii plebei şi tribunii). Magistrații curuli asistau la şedințele senatului pe un fotoliu încrustat cu fildeş (*sella curulis*), pe când ceilalți foloseau o simplă bancă (*subsellium*). Din punctul de vedere al prerogativelor şi al puterii, magistrații erau *cum imperio* (consulii, praetorii, dicatorii şi *magister equitum*) şi *sine imperio* (censorii, tribunii, edilii, cvestorii). În noțiunea de *imperium* intrau: dreptul de a recruta şi a comanda armate, jurisdicția în materie penală, civilă şi administrativă, dreptul de a constrânge pe împricinați să se înfățişeze înaintea instanțelor de judecată, dreptul de a aresta pe cei care nu se supuneau ordinelor lor ş.a.

Pentru a accede la magistraturi, cetățenii trebuiau să îndeplinească unele însărcinări prealabile care erau de natură militară sau administrativă. În mod normal, se începea cu magistratura inferioară şi se înainta treptat până la magistratura cea mai înaltă care era consulatul. Aceasta constituia *cursus honorum*, adică ordinea în exercitarea magistraturilor (*quaestor→ edilul curul→ censor→ praetor→ consul*). Cvestorii au apărut încă din primul an al republicii. Ei erau subalternii consulilor, fiind numiți de aceştia. Mai târziu cvestorii erau aleşi de *comitia tributa*. La început au fost doi cvestori, pe vremea lui Sulla s-a ajuns la 20, iar în timpul lui Caesar erau 40. Cvestorii (*quaestores*), administrau tezaurul public, arhivele statului şi vindeau prăzile de război. Edilii (*aediles*), în număr de doi, erau, la început, subalterni ai tribunilor plebei şi, de aceea, se numeau *aediles plebeii*. Mai târziu (367/366), a fost instituită magistratura de *edil curul*, însărcinată cu supravegherea jocurilor publice. Cu timpul, cele două magistraturi s-au unit în una singură. Edilii erau aleşi de *comitia tributa*. Ei, erau cei care supravegheau organizarea şi funcționarea pieților, aveau *cura annonae,* adică erau însărcinați cu aprovizionarea populației; tot ei organizau spectacole publice. Censorii (*censores*), au apărut mai târziu în sistemul magistraturilor romane (443 a.C.). Erau aleşi pe cinci ani şi aveau prerogative foarte importante. Ei făceau censul, adică încadrau pe cetățeni în una din cele şase clase

cenzitare, întocmeau listele senatoriale, stabileau veniturile şi cheltuielile bugetare ale statului, supravegheau moravurile publice. Datorită acestor prerogative, censura a devenit o magistratură foarte râvnită. Spre sfârşitul republicii, ea şi-a pierdut din importanță. Censorii erau aleşi în *comitia centuriata.* Praetorii (*praetores*), aveau prerogative mai ales în ceea ce priveşte organizarea instanțelor de judecată de la Roma. Praetura a apărut mai târziu, în anul 376-366, prin desărcinarea consulilor de competența jurisdicției civile. La început a fost un singur praetor, numit *praetor urbanus,* deoarece prerogativele sale se limitau la Roma. Prin lărgirea hotarelor statului roman, în anul 242, a apărut un al doilea praetor, numit *peregrinus*, deoarece judeca cauzele dintre cetățenii romani şi *peregrini*, adică acei locuitori ai imperiului roman din teritoriile cucerite. Cea mai înaltă magistratură ordinară era consulatul. Consulii (*consules*), au apărut în primul an al republicii (509 a.C.). erau în număr de doi, cu puteri egale, şi întruchipau puterea supremă administrativă şi judecătorească. Toți ceilalți magistrați erau obligați să li se supună. Erau principalii comandanți militari. În cazuri excepționale (grave primejdii externe, revolte populare ş.a.), senatul instituia, pentru şase luni, *dictatura*. Era un singur *dictator*, cu puteri discreționare. Tribunii plebei nu mai aveau nici un fel de putere în fața dictatorului. El era ajutat în exercitarea prerogativelor sale, de un *magister equitum*, comandantul cavaleriei. Romanii au apelat cu reținere la dictatură. În epoca războaielor civile, adeseori dictatorii erau aleşi pe timp nelimitat, încălcându-se astfel tradiția constituțională romană.

Adunarea poporului avea prerogative legislative şi elective. Voința populară s-a manifestat, la Roma, prin intermediul a trei tipuri de adunări care au apărut de-a lungul timpului. Cea mai veche, încă de pe vremea regilor, a fost *comitia curiata*. După reformele atribuite lui Servius Tullius, acesteia i s-a adăugat *comitia centuriata*, numită în Legile celor 12 table, «adunarea cea mare» (*comitatus maximus*), deoarece ilustra în cel mai înalt grad noțiunea de *adunare a poporului*. *Comitia centuriata* vota pe centurii, începând cu prima clasă. Ea alegea prin vot pe magistrații superiori (consuli, praetori şi censori) şi emitea legi (*leges*). Cea de a treia formă de manifestare a adunării poporului a fost *concilium plebis*, «adunarea plebeilor». Deoarece această adunare avea loc pe triburile în care erau înscrişi plebeii, *concilium plebis* mai era denumit şi *comitia tributa*. Convocarea ei se făcea de către tribunii plebei, iar hotărârile sale, valabile doar pentru plebei, se chemau *plebiscita* (la singular, *plebiscitum*). Cu timpul (până în anul 286 a.C.), plebiscitele au căpătat putere de lege pentru toți romanii. În epoca republicană, prerogativele adunării curiilor (*comitia curiata*) au devenit tot mai mici, iar activitatea acesteia era în bună măsură formală. Ea era convocată de marele pontif şi era însărcinată cu sancționarea alegerii magistraților superiori de către *comitia centuriata*, conferindu-le *imperium*.

Senatul a apărut încă din epoca regalității, probabil ca un sfat al bătrânilor (*senex* = bătrân). În epoca republicană, senatul a devenit una din instituțiile fundamentale ale statului roman. Senatorii erau aleşi mai întâi de consuli, apoi de cenzori. Până la Sulla, numărul senatorilor a fost de 300, apoi de 600, 900 în timpul lui Caesar şi 1000 în timpul celui de-al doilea triumvirat. Senatul roman avea prerogative foarte însemnate. 1. Confirma legile pe care le adopta adunarea poporului, le interpreta, adaptându-le la cazurile particulare şi, în unele cazuri, le putea suspenda aplicarea (*legibus solvere*). 2. Declara *senatus consultum ultimum*, adică starea de urgență, prin care consulii erau însărcinați să ia măsurile necesare pentru înlăturarea primejdiei care amenința statul (*caveant consules ne quid detrimenti reipublicae capiat*); 3. Putea suspenda pe magistrați din funcție; 4. Propunea numirea unui dictator; 5. Avea un rol foarte important în administrarea finanțelor statului; 6. Controla activitatea cultelor şi putea accepta introducerea unor

noi culte la Roma; 7. Dirija politica externă; 8. Fixa contingentele de soldați şi numea comandanții armatelor. În epoca republicii, senatul era o citadelă a aristocrației. Poziția sa deosebită rezulta şi din aceea că el era păstrătorul moravurilor străbune (*mos maiorum*), iar autoritatea sa era una părintească (*auctoritas patrum*). Hotărârile senatului se luau în numele său şi al poporului roman (*Senatus populusque romanus*).

2.3.1 Politica externă romană în epoca republicii

Istoricii şi scriitorii romani din epoca lui Augustus considerau că Roma a fost predestinată să conducă lumea. Realitatea a fost desigur alta, deoarece studiul istoriei romane ne arată că Imperiul roman s-a format de-a lungul a şase secole.

Armata romană (*exercitus romanus*) a fost una din instituțiile fundamentale ale statului roman şi principalul instrument al acestuia în promovarea politicii externe romane. Armata romană a cunoscut o evoluție în ceea ce priveşte organizarea ei. La început, doar patricienii şi clienții lor furnizau efectivele militare, fiecare curie contribuind cu câte 100 infanterişti şi 10 călăreți. În această perioadă timpurie, armata număra, deci, 3000 pedestraşi şi 300 călăreți. Reforma serviană reface armata astfel: cele 18 centurii ecvestre constituiau cavaleria, următoarele cinci clase infanteria grea şi uşoară; centuriile mai sărace formează corpul de geniu şi muzica militară. Obligația de a servi în armată începe la 17 ani şi se încheie la 60, dar *iuniores* (între 17 şi 46 ani) constituie armata activă, în vreme ce *seniores* (între 46 şi 60 ani) formează armata sedentară, rezidentă chiar la Roma. Tradiția îi atribuie lui M. Furius Camillus introducerea soldei în timpul campaniilor şi înființarea ca unitate tactică a *manipulului*, legiunea cuprinzând 30 manipuli, iar fiecare *manipulus* fiind alcătuit din două *centurii*. În luptă, manipulii erau dispuşi pe trei rânduri intercalate (tinerii - *hastati*, maturii - *principes*, experimentații - *triarii*). Marius (sfârşitul secolului al II-lea-începutul secolului I a.C.) a creat o armată de profesionişti deschizând armata romană accesului celor mai săraci. Soldații se angajează pe o durată de 16 ani, timp în care poartă în permanență armele. Această hotărâre a permis recrutarea unei armate numeroase, cu atât mai mult cu cât, după războiul cu *socii*, Italia, inclusiv Gallia Cispadană, a primit dreptul de cetățenie romană. Marius a adoptat ca unitate tactică cohorta (600 oameni), cuprinzând un manipul de *hastati*, unul de *principes* şi unul de *triarii*. O legiune cuprinde 10 cohorte, la care se adaugă 1 000 călăreți. Reforma lui Marius a stat la baza armatei romane mai bine de trei secole. Ultima mare reformă a armatei romane a fost târziu, în timpul împăratului Diocletianus (284-305), când au fost create două categorii de trupe, *limitaneii,* adică armata fixată pe graniță, şi *milites palatini*, reprezentând armata de manevră.

La începuturile istoriei sale, Roma era o cetate care nu se deosebea în mod semnificativ de altele care făceau parte din *Liga latină*, ligă care reunea mai multe cetăți din Latium. Tradiția analistică romană spune că cel mai vechi conflict la care a participat Roma a fost acela cu Liga latină, din anul 496, în care s-a remarcat dictatorul roman Albinus Postumius Regillianus. În urma acestui război romanii au încheiat primul lor tratat de pace, acela cu latinii (493 a.C.) Este primul dintr-un lung şir de tratate pe care romanii le vor încheia cu diferite state cu care au fost în conflict. Câțiva ani mai târziu, profitând de slăbirea puterii etruscilor, romanii au început seria conflictelor cu aceştia, care va dura până către a doua jumătate a secolului al III-lea a.C. Printre primele cetăți etrusce cucerite de romani au fost Veii, Fidenae şi Volsinii. Către a doua jumătate a secolului al V-lea, romanii au avut conflicte cu volscii şi cu equii, în urma cărora o parte a teritoriilor acestor populații au fost anexate Romei.

Expansiunea romană a fost întreruptă de invazia celților, numiți de romani galli, din anul 390 a.C. Este vorba de cel de-al doilea val celtic, ajuns în nordul Italiei. Triburile insubrilor şi cenomanilor s-au instalat la nord de fluviu, iar cele ale boilor şi lingonilor au cucerit regiunea de la sud de fluviu. În aceste împrejurări, cetățile etrusce din bazinul fluviului Pô au fost cucerite iar vechiul oraş etrusc Felsina îşi va schimba numele în Bononia (azi Bologna). Romanii au încercat să oprească înaintarea către sud a gallilor, dar în bătălia care a avut loc pe malul râului Allia, afluent al Tibrului, ei au suferit o gravă înfrângere care a rămas întotdeauna în memoria romanilor ca zi de doliu (*dies religiosus*). Roma a fost ocupată şi incendiată. Numai Capitoliul a rezistat, sub conducerea lui M. Manlius Capitolinus. Gallii s-au retras numai după ce au primit, ca răscumpărare, o mie de livre de aur.

După înlăturarea primejdiei gallice, romanii au luat unele măsuri de întărire a apărării Romei. Au fost refăcute zidurile, cu o lungime de 11 km, prevăzute cu 16 porți. Suprafața din interiorul acestor ziduri era de 426 ha. Totodată, au fost făcute unele schimbări în ceea ce priveşte organizarea armatei, precum şi unele îmbunătățiri ale armamentului. Către a doua jumătatea a secolului IV a.C., hegemonia romană se întindea pe un teritoriu de circa 6000 km^2.

Între anii 343 şi 290 sunt aşa numitele războaie cu samniții numite astfel deoarece principalul adversar al romanilor au fost samniții. În realitate aceste războaie au fost purtate cu mai multe populații din centrul şi sudul Italiei, inclusiv cu etruscii şi cu grecii. În timpul acestor războaie, romanii au fost confruntați cu vaste coaliții care au pus adeseori în dificultate statul roman. Primul război cu samniții a fost între anii 343-341. Principalul rezultat al acestui conflict a fost anexarea Campaniei şi impunerea definitivă a hegemoniei romane asupra oraşelor latine, care nu mai aveau dreptul să aibă raporturi directe între ele (*ius commercii* şi *ius connubii*) şi deveneau cetăți fără drepturi politice (*civitates sine suffragio*). Celelalte două războaie cu samniții au fost între anii 324-290. În aceste războaie, romanii au luptat pe mai multe fronturi, în Etruria, în Samnium şi în Campania. În timpul acestor războaie, s-au remarcat mari comandanți militari, precum L. Papirius Cursor, Q. Fabius Rullianus, P. Decius Mus şi M.Curius Dentatus. Consecințele războaielor cu samniții au fost foarte importante, deoarece întreaga Italie, cu excepția teritoriilor celtice din nord şi a cetăților greceşti din sud, a intrat sub dominația romană.

Între anii 282-272 are loc războiul cu colonia greacă Taras, numită de romani Tarentum, învinuită de romani că, în timpul războaielor cu samniții, a sprijinit financiar coalițiile anti-romane. Deoarece Tarentul nu avea forțe armate comparabile cu cele romane, a apelat la Pyrrhus, regele Epirului. Războiul a fost foarte dificil, romanii suferind mai multe înfrângeri, având mari pierderi în oameni. Totuşi, ei au profitat de slăbiciunile lui Pyrrhus, obținând victoria decisivă de lângă Maleventum, care îşi va schimba numele, în cinstea acestei victorii, în Beneventum. Consecințele războiului cu Tarentul au fost şi ele importante deoarece autoritatea romană s-a extins mult în sud, afectând deopotrivă interesele cetăților greceşti şi pe cele ale carthaginezilor, pregătind astfel o nouă etapă în expansiunea romană, anume războaiele punice. Dacă în anul 338 a.C. Roma îşi exercita autoritatea asupra unui teritoriu de cca. 11.000 km^2, la sfârşitul războaielor cu samniții şi cu Tarentul, suprafața acestui teritoriu era de cca. 80.000 km^2, ceea ce transforma Roma în cel mai puternic stat din Peninsula italică

Războaiele punice sunt denumite astfel după numele de puni (*poeni*) sub care erau cunoscuți în Italia carthaginezii. Carthagina era o veche colonie feniciană a Tyrului, care a cunoscut o dezvoltare remarcabilă datorită comerțului intermediar în întregul bazin occidental al Mediteranei. Interesele carthaginezilor vizau şi Sicilia, unde erau de altfel unele colonii feniciene. Aici, în sudul Italiei şi în Sicilia, s-au întâlnit interesele romanilor cu cele ale carthaginezilor. Războaiele punice, şi mai

ales cel de-al doilea, au avut o importanță cu totul deosebită pentru evoluția statului roman, deoarece Roma a fost la un pas de a fi înfrântă, cu consecințe greu de imaginat pentru evoluția ulterioară a lumii antice şi, desigur şi a celei medievale şi moderne.

Primul război punic (264-241) a avut ca pretexte unele conflicte locale din Sicilia. Pentru aplanarea acestor conflicte, au fost chemați în ajutor atât carthaginezii cât şi romanii, aceştia din urmă fiind interesați să elimine concurența carthagineză. Războiul a fost foarte schimbător, cu victorii şi înfrângeri de o parte şi de alta. Carthaginezii n-au ştiut să profite de supremația lor maritimă şi au lăsat inițiativa pe seama romanilor care şi-au construit, la rândul lor, o puternică flotă cu care a obținut câteva victorii navale care au hotărât soarta războiului. Carthaginezii au fost nevoiți să ceară pace, care s-a încheiat prin pierderea posesiunilor cartagineze din Sicilia, şi prin plata unei despăgubiri de război de 3200 talanți. Victoria romană din primul război punic a avut consecințe dramatice pentru carthaginezi, care pierdeau astfel una dintre cele mai de seamă piețe de desfacere. De asemenea, ei au pierdut şi influența pe care o aveau în Sardinia şi Corsica.

Pentru a depăşi dificultățile cauzate de înfrângerea din primul război punic, carthaginezii au hotărât să cucerească Hispania, vast teritoriu cu numeroase bogății ale solului şi ale subsolului, cu o numeroasă populație celtiberă. În anii 237/6, generalul cartaginez Hamilcar Barcas a început cucerirea Hispaniei. După moartea acestuia (228/9), la conducerea operațiunilor militare a fost numit Hasdrubal, iar după moartea acestuia, fiul lui Hamilcar Barcas, Hannibal, în vârstă de numai 25 de ani. Hannibal era pătruns de ura împotriva romanilor şi toate acțiunile sale ulterioare au avut drept țel distrugerea statului roman. El a continuat cucerirea Hispaniei. Ceea ce a înveninat raporturile dintre romani şi carthaginezi a fost ocuparea de către aceştia din urmă a oraşului Saguntum, cu care romanii încheiaseră, în anul 227 a.C., un tratat de alianță. Romanii au trimis o ambasadă în Carthagina care a cerut predarea lui Hannibal. La refuzul conduceri carthagineze, romanii au declarat război.

Ambele tabere făcuseră mari pregătiri. Romanii voiau să poarte războiul în afara Italiei şi, pentru aceasta, au pregătit două armate care urmau să fie trimise în Hispania şi în nordul Africii. Dar acest plan a fost răsturnat de acela a lui Hannibal, greu de imaginat pentru acele vremuri, care a conceput purtarea războiului în Italia, mizând pe faptul că populațiile din Italia, abia cucerite de romani, aveau să-l sprijine. Astfel a început cel de al doilea război punic, cel mai dificil pe care îl purtaseră romanii până atunci (218-201). Hannibal a pornit din Hispania cu o numeroasă armată, s-a îndreptat spre nord, a trecut Munții Pirinei, a străbătut sudul Galliei şi Munții Alpi ajungând, spre surprinderea romanilor, în anul 218 în nordul Italiei. Aici romanii au fost înfrânți în două bătălii sângeroase (Ticinus şi Trebia), după care carthaginezii au înaintat în Etruria, unde au înfrânt din nou pe romani lângă lacul Trasimenus. După această victorie, Hannibal, care a avut şi el pierderi însemnate, a înaintat pe țărmul Mării Adriatice, pentru a stabili legătura cu Carthagina, stabilindu-se în Apulia. În anul 216 a.C., în Apulia, la Cannae, a avut loc cea mai mare bătălie din acest război, terminată cu o catastrofă pentru romani, care au pierdut cea mai mare parte a armatei (peste 30.000 de soldați), precum şi pe unul dintre consuli, Lucius Aemilius Paulus. Hannibal, care se dovedise încă o dată a fi un general de geniu, nu a profitat însă îndeajuns de această victorie, permițând romanilor să-şi refacă forțele şi să preia inițiativa strategică. În anii următori, romanii şi-au reimpus dominația asupra Campaniei şi Siciliei şi au obținut unele victorii în Hispania, unde fusese trimis un corp expediționar încă de la începutul războiului. În această etapă a războiului, de la romani s-au remarcat mai ales comandanți militari din ginta Scipionilor. În anul 209, Publius Cornelius Scipio cucereşte Carthagina Nouă, ceea ce a marcat sfârşitul dominației carthagineze în Hispania (anul 206 a.C.), şi începutul

dominației romane în această peninsulă. În anul 204 a.C., în fruntea unei puternice armate, Scipio debarcă în Africa. La Zama, romanii obțin victoria decisivă împotriva lui Hannibal, marcând sfârşitul acestui lung şi sângeros conflict. Prin pacea care s-a încheiat, Carthagina pierdea toată flota precum şi posesiunile, cu excepția celor din Africa, şi era obligată să plătească, în decurs de 50 de ani, o despăgubire de 10.000 talanți. Tratatul de pace avea o prevedere foarte perfidă, anume interzicea carthaginezilor să poarte război în nordul Africii fără acordul romanilor. Încălcarea acestei prevederi a constituit pretextul pentru declanşarea, mai târziu, a celui de-al treilea război punic (149-146), deşi Carthagina încetase să mai fie o primejdie pentru romani. Carthagina a fost distrusă, iar teritoriul său va forma prima provincie romană din Africa.

Consecințele victoriei romane în cel de-al doilea război punic au fost deosebit de însemnate. Roma devenea cel mai puternic stat din partea occidentală a bazinului mediteranean. Din această poziție, romanii vor intra în conflict cu statele elenistice din bazinul oriental al Mediteranei (Macedonia, statul Seleucizilor şi Egiptul). Expansiunea romană în răsărit este un alt mare capitol al procesului de formare al Imperiului roman, care durează din anul 228, când este primul război cu ilirii, până în anul 31, când ultimul stat elenistic, Egiptul Lagizilor, a fost transformat în provincie romană. În urma celor trei războaie macedonene (215-168), Macedonia, cel mai important stat elenistic din Peninsula Balcanică, a fost transformată în provincie romană (148 a.C.) care, după anul 146 a.C., va cuprinde şi Grecia. Între 192 şi 63 romanii vor duce mai multe războaie cu regatul Seleucizilor, în urma cărora statul acestora a fost desființat. În anul 31 ca o consecință a războiului civil dintre gruparea lui Octavianus şi aceea a lui Antonius, Egiptul, ultimul stat elenistic important, a fost transformat în provincie romană. Ca urmare a expansiunii romane către răsărit, la sfârşitul republicii hotarul statului roman se stabilise pe Eufrat.

În partea vestică, romanii şi-au impus definitiv dominația supra Hispaniei abia în timpul lui Augustus, deoarece locuitorii de aici au acceptat cu greu dominația romană, răsculându-se adeseori. Nordul Africii a intrat sub stăpânirea romană de asemenea către sfârşitul republicii. Ultima mare cucerire romană din epoca republicană, a fost Gallia, între anii 58-51. În timpul domniei lui Augustus au fost cucerite şi teritoriile de la nord de Alpi, astfel că limesul roman se fixase pe linia Rhinului şi a Dunării superioare.

2.3.2 Epoca războaielor civile

Sistemul politic republican, care s-a dovedit foarte stabil timp de multe secole, a încetat să mai corespundă, către finele secolului al II-lea şi începutul secolului I, realităților politice economice şi sociale din Imperiul roman. Această realitate se explică prin chiar istoria Romei, care a evoluat, de la un oraş-stat cu o întindere mică, la un vast imperiu. Sistemul constituțional roman fusese creat pentru necesitățile unui astfel de stat, care presupunea participarea directă a cetățenilor la treburile publice. Dar extinderea statului roman a făcut ca cetățenii care locuiau adeseori foarte departe de Roma, să nu mai poată participa la viața politică, ceea ce făcea ca cele mai însemnate măsuri care se luau în *comitia centuriata* să fie opera plebei romane, o categorie socială care constituia o masă de manevră în mâna politicienilor care putea să-i cumpere voturile. La aceasta trebuie adăugate şi alte cauze, cum ar fi rolul tot mai mare jucat de armată, precum şi unele transformări suferite de economia şi societatea romană. Reforma armatei romane făcută de Marius a transformat-o dintr-o armată prin excelență cetățenească, cum fusese până atunci, într-o armată de profesie, în care soldații erau strâns legați de comandantul lor. Aşa se explică de ce unii generali care s-au implicat în viața politică nu au ezitat să folosească armata în

susținerea intereselor lor politice. Aceste transformări au avut ca urmare un lung şir de războaie civile care au dus la ruinarea sistemului politic republican şi la apariția ideii instaurării unui regim monarhic.

Primul moment important în lungul şir al războaielor civile îl constituie acela care au avut ca protagonişti pe Marius şi Sulla, liderii a două grupări politice opuse, *populariі* şi *optimații* (89-82). Acest război civil a avut loc în contextul războaielor cu Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, care dorea să înlăture dominația romană din Orient. Începutul propriu-zis al războaielor civile a fost determinat de refuzul lui Sulla de a se supune unei hotărâri a puterii politice prin care i-se lua comanda militară în campania ce urma să înceapă împotriva lui Mithridates. Este primul exemplu major când un comandant militar nu s-a supus factorului politic. Războiul civil a fost însoțit de numeroase atrocități, care au subminat vechile moravuri romane şi încrederea în constituția republicană. Victorios în acest război, generalul L.Cornelius Sulla instaurează, în anul 82, dictatura, care se deosebea însă de vechea magistratură cu acelaşi nume, deoarece era pe termen nelimitat. El a luat o serie de măsuri care limitau drepturile cetățeneşti precum şi prerogativele tribunilor plebei şi ale cenzorilor, sub lozinca revenirii la constituția romană tradițională.

După retragerea neaşteptată de la putere a lui Sulla (79 a.C.), disputele politice nu au încetat, deoarece fiecare din cele două grupări politice încerca să-şi impună propria voință. În acest context, a apărut primul *triumvirat* (60 a.C.), format din trei oameni politici remarcabili: Cnaeus Pompeius, care se remarcase ca un strălucit general, Licinius Crassus, un mare bogătaş care se remarcase şi ca general în timpul răscoalei lui Spartacus, şi Iulius Caesar, un abil politician. Cei trei îşi promiteau sprijin reciproc pentru realizare aspirațiilor lor politice. Dintre aceştia, s-a remarcat mai cu seamă Caesar care, sprijinit pe gruparea populariloг, a ştiut să-şi atragă de partea sa opinia publică romană. Prestigiul său a crescut şi mai mult prin cucerirea Galliei, în urma căreia a făcut dovada calităților sale militare şi a devenit, totodată, cel mai bogat om de la Roma. Refuzul său de a nu pătrunde cu oştile în Italia, ceea ce era o gravă încălcare a tradițiilor romane, a declanşat războiul cu gruparea senatorială condusă de Pompeius. Acesta din urmă a fost înfrânt, iar Caesar a devenit dictator (45-44). În timpul dictaturii sale, Caesar a luat unele măsuri menite să întărească statul roman. A fost însă bănuit că doreşte să devină rege, ceea ce a dus la asasinarea sa.

Asasinarea lui Caesar nu a avut darul să stingă conflictele de la Roma. În anii ce au urmat, principalii actori ai scenei politice au fost Marcus Antonius, unul dintre cei mai de seamă locotenenți ai lui Caesar, şi Caius Octavianus, nepotul şi moştenitorul lui Caesar, care era foarte tânăr. În ciuda tinereții sale, Octavianus s-a dovedit un foarte abil politician, care a ştiut să profite din ostilitatea senatului față de Antonius pentru a-şi atrage simpatii politice. În anul 43 a.C. se formează cel de-al doilea *triumvirat* din Antonius, Octavianus şi Lepidus, un alt ofițer care s-a remarcat în timpul lui Caesar. Acest triumvirat avea un caracter oficial, deoarece el a fost recunoscut de către senat printr-o lege specială. Nici această asociere politică nu a fost viabilă, deoarece principalele personaje, Antonius şi Octavianus, aveau interese divergente. Plecat în Orient pentru a obține glorie militară, Antonius a fost atras de Cleopatra, regina Egiptului, care urmărea propriile-i țeluri politice. Această relație a fost speculată de Octavianus printr-o foarte abilă campanie propagandistică, prin care a reuşit să-şi atragă mulți simpatizanți. Războiul a devenit inevitabil. În bătălia de la Actium, din anul 31 a.C., Antonius şi Cleopatra au fost înfrânți. După această victorie, Ocatvianus, rămas singurul stăpânitor al Romei, a pregătit terenul pentru instaurarea unui nou regim politic, monarhic, care, în prima sa fază, s-a numit *Principat*.

2.3.3 Viața economică şi socială la Roma în perioada republicană

2.3.3.1 Structuri sociale

Conform dreptului roman, distingem patru categorii de persoane: oamenii liberi din naştere (*ingenui*), liberții (oameni liberi, dar născuți sclavi), sclavii şi străinii. În rândul oamenilor liberi, însă, se diferențiază mai multe categorii sociale, deosebite prin avere şi prin puteri la nivel instituțional. Prima distincție întâlnită în istoria romană este cea dintre *patricieni* şi *plebei*. Originile acestor două categorii sociale nu sunt clare. Patricienii reprezentau, probabil, vechea populație romană, în timp ce plebeii reprezentau o parte a populației romane, care, se pare, a venit de-a lungul timpului la Roma. Această origine este sugerată de etimologia cuvântului «plebeu», care ar proveni din verbul «pleo», cu înțelesul de «a umple». Oricare ar fi adevărul în ceea ce priveşte originea acestor două categorii sociale, realitatea este că, în epoca istorică, acestea erau deosebite în mod foarte clar. Numai patricienii aveau drepturi politice, iar căsătoriile între cele două categorii erau interzise. Încă de la începutul Republicii, plebeii au început o îndelungată luptă pentru drepturi politice, care va dura cca. două secole şi se va solda cu omogenizarea politică a populației romane. După această omogenizare, pătura superioară a cetățenilor romani era împărțită în două mari categorii a căror structurare se va adânci în următoarele secole ale Republicii: clasa senatorială şi cea ecvestră. Clasa senatorială, în curs de structurare, era formată din oamenii cei mai bogați de la Roma, care aveau cens senatorial. Din această categorie erau recrutați senatorii romani.

Ordinul ecvestru, mai puțin evidențiat decât va fi în timpul Imperiului, este legat de o calificare militară şi derivă din organizarea celor 193 de centurii. În acest cadru centuriat, există 18 centurii care au un cens superior celui al primei clase şi primesc de la stat «calul public», adică prețul de cumpărare şi de întreținere a calului, pentru a servi în cavalerie. Ordinul este destul de deschis, în el pătrunzând patricieni şi plebei, romani şi italici; în secolele II-I a. C., în rândul lui intră şi oameni de afaceri, bogați proprietari de pământ, liber profesioniști (jurisconsulți, avocați), magistrați municipali. La sfârşitul secolului al II-lea, Gracchii le încredințează tribunalele permanente, pe care mai târziu Sulla le va reda senatorilor.

2.3.3.2 Viața economică şi interferența ei cu viața socială: problema agrară

În ceea ce priveşte viața economică, principala ramură a economiei romane era, fireşte, agricultura. Până la expansiunea Romei în Mediterana şi până la afirmarea ei ca unică putere a lumii cunoscute, aprovizionarea Oraşului se baza exclusiv pe economia italică. Odată deschisă calea marilor cuceriri, comerțul se intensifică, prin amplificarea legăturilor cu Orientul (Pergamul, Syria), cu nordul Africii (Carthagina, Mauretania), dar şi cu Occidentul (Gallia şi, mai ales, Hispania). În contextul legislației favorabile plebeilor, menționăm în 367 legea cu privire la datorii (dobânzile plătite până la acea dată se considerau ca fiind parte achitată din datorie) şi legea agrară, care viza redistribuirea pământului public (*ager publicus)* în favoarea plebei. *Ager publicus* este constituit din toate bunurile mobile pe care statul le lua prin cucerire, prin moştenire (vezi cazul lui Attalos, regele Pergamului) sau prin confiscări de la condamnați. *Leges Liciniae Sextiae* stipulează dreptul statului de a dispune integral de *ager publicus* şi dreptul fiecărui cetățean de a ocupa nu mai mult de 500 *iugera* (1 *iugum* = 1/4 ha) de pământ sau o păşune nu mai mare decât este necesară pentru hrana a o sută de vite.

În secolul al II-lea a.C., criza pământului ia amploare. Prin cucerire, *ager*

publicus sporeşte, dar beneficiarii sunt în continuare marile familii senatoriale. Proprietatea este împărțită în chip vădit disproporționat: pe de o parte, există marile proprietăți (*latifundia*), pe de altă parte, micii proprietari dețin foarte puțin pământ, iar lipsa mijloacelor de subzistență creează adevărate crize sociale. Cea mai profundă este cea survenită în timpul tribunatelor fraților Gracchi. Măsurile lor n-au venit decât în întâmpinarea soluționării crizei. Tiberius Gracchus (133 a. C.) a prevăzut o serie de reforme menite să însănătoşească viața economică şi socială şi le-a expus în *comitia tributa*. Legea sa reactualizează stipularea legii din 367 conform căreia un cetățean n-are dreptul la mai mult de 500 *iugera* pământ din *ager publicus*, restul pământurilor urmând a fi arendate celor lipsiți de acest tip de proprietate. Totodată, el propune folosirea noilor ținuturi cucerite sau moştenite de către cei lipsiți de pământ. Tiberius Gracchus însă a creat un precedent periculos în practica instituțională, obținând din partea adunării poporului demiterea celuilalt tribun al plebei, M. Octavius, care se opunea legii. Asasinarea lui pe Capitoliu duce la paralizarea legii care tocmai fusese promulgată. Fratele lui, Caius Gracchus, continuă linia reformatoare a lui Tiberius, încercând însă să creeze cadrul juridic favorabil votării unor asemenea legi. El propune ca legile să fie votate de o comisie din care să facă parte un număr egal de cavaleri şi de senatori, iar tribunalele permanente să fie formate şi din cavaleri. Totodată, propune acordarea dreptului de cetățenie populațiilor italice aliate Romei (*socii*). Măsurile propuse nu au găsit ecoul corespunzător atunci, el fiind ucis în 121. Cu toate acestea, unele din ele au fost adoptate mai târziu (cetățenia italicilor, tribunalele permanente alcătuite din cavaleri). Totodată, atitudinea față de aceste probleme a dat naştere principalelor facțiuni politice - *optimates* - apărătorii intereselor aristocrației senatoriale - şi *populares* - apărătorii intereselor cavalerilor şi plebeilor. Evenimentele din 133-121 au creat alt precedent periculos, folosirea forței în eliminarea adversarilor politici, preludiu al declanşării războaielor civile. Totodată, schimbarea regimului proprietății a dus şi la schimbarea organizării politice, accentuând criza Republicii şi favorizând instaurarea Principatului.

2.4 Epoca imperială

2.4.1 Perioada Principatului

Principatul, ca formă de stat, este o creație a lui Octavianus, care şi-a dat seama că o ruptură totală cu vechiul sistem republican era inacceptabilă pentru cei mai mulți cetățeni romani. El nu a proclamat pe față monarhia, care era odioasă pentru romani, ci a imaginat un sistem politic monarhic care însă a păstrat o aparență republicană. Denumirea acestei epoci istorice provine din *principatus*, cu înțelesul de «conducere», «domnie». Conducătorul statului roman era *princeps*, vechi cuvânt latin care, în această perioadă, a căpătat o nouă accepție de «primul om în stat».

Octavianus a cumulat mai multe magistraturi şi puteri în acelaşi timp. El a fost adeseori consul, întotdeauna censor şi tribun al plebei. Ultimele două magistraturi îi permiteau principelui să înlăture din senat pe cei nedoriți şi îl făceau persoană sacro-sanctă şi inviolabilă. Era *pontifex maximus*, avea *cura annonae,* adică grija aprovizionării Romei, şi avea o putere care numai fusese până atunci, *cura legum morumque*, adică grija legilor şi a moravurilor. Era de asemenea, *princeps senatus*, adică primul dintre senatori, *pater patriae* şi mai ales *imperator*, adică şeful armatei. Această ultimă putere era de fapt cea mai însemnată, deoarece baza puterii lui Augustus a fost armata, la care s-a adăugat, cu timpul, tot mai mulți cetățeni care au

fost convinşi că noul sistem politic era în folosul lor şi al păcii. Deşi, în teorie principele era un magistrat, în realitate îi depăşea pe toți colegii săi pentru că avea o mai mare *auctoritas.* În noua sa poziție de conducător necontestat al statului roman, Octavianus şi-a luat titulatura de *Imperator Caesar Augustus*, sintagmă care ascundea, în realitate, un regim monarhic drapat în haine republicane. Această titulatură se va regăsi la toți împărații romani.

Noua orânduire politică a fost acceptată de către cetățenii romani şi datorită unei foarte abile propagande politice, care urmărea să scoată în evidență beneficiile aduse cetățenilor de acest regim. În această campanie propagandistică, Augustus a atras pe cei mai de seamă scriitori ai vremii sale, precum Vergilius, Horațius, Propertius, şi istorici ca Titus Livius şi Dionysios din Halicarnas. Temele acestei campanii erau aceea a păcii şi a trecutului glorios al Romei. Scriitorii care au susținut această propagandă erau ei înşişi convinşi de binefacerile schimbărilor constituționale de la Roma.

Augustus a procedat la numeroase reforme în spiritul concepției sale despre stat. Vechile magistraturi sunt menținute, dar a apărut birocrația imperială şi un număr de demnități noi. Astfel, a fost creată funcția de prefect al Capitalei (*praefectus Urbis*) şi aceea de guvernator al provinciilor imperiale (*legatus Augusti pro praetore*), rezervate clasei senatoriale. Din clasa cavalerilor, erau recrutați prefectul pretoriului (*praefectus praetorii*), comandantul unei noi categorii de trupe, *garda pretoriană*, prefectul Egiptului (*praefectus Aegypti*) şi numeroşii *procuratores* care strângeau impozitele directe şi administrau provinciile senatoriale. Imperiul roman a cunoscut o nouă împărțire administrativă. Provinciile erau de două categorii: cele *imperiale*, care erau provinciile situate pe *limes*, încă neromanizate şi nepacificate, care necesitau numeroase unități militare; cele *senatoriale*, care erau vechile provincii romane în mare măsură pacificate şi romanizate.

În politica externă, Augustus a încercat să redea Romei prestigiul pierdut în timpul războaielor civile. A inițiat tratative discrete cu parții pentru a readuce în țară prizonierii de război şi steagurile legiunilor capturate de aceştia în timpul bătăliei de la Carhae din timpul celui de-al doilea triumvirat. Deşi s-a declarat un adept al păcii, în realitate, Augustus a format noi provincii (Noricum, Raetia şi Pannonia). A încercat să supună şi triburile germanice, organizând o nouă provincie, *Germania*. Aici însă romanii nu au reuşit să-şi mențină dominația, deoarece germanii i-au înfrânt pe romani, în anul 9 p.C., în pădurea Teutoburgică.

După moartea împăratului Augustus (14 p.C.), aspectul monarhic al sistemului politic roman se va accentua, în timpul dinastiilor Iulia-Claudia (14-68), Flavia (69-96), Antoninilor (96-192), Severilor (193-235). În epoca Antoninilor, care în genere este una paşnică, Imperiul roman a cunoscut cea mai mare prosperitate economică. În timpul împăratului Traianus au avut loc ultimele războaie cu caracter expansionist, statul roman ajungând la maxima sa întindere, prin ocuparea Daciei şi a Mesopotamiei. Acum limesul nordic al Imperiului roman începea din nordul Angliei, urma linia Rhinului şi a Dunării şi continua pe o fâşie subțire de teritoriu de la nordul Mării Negre până în Munții Caucaz şi Armenia.

Sistemul politic imaginat şi creat de Augustus nu era însă lipsit de fisuri. Principele fiind, în teorie, un magistrat roman, nu a fost reglementată succesiunea la tron, ceea ce a făcut ca, adeseori, după moartea împăratului, să fie numeroşi candidați la purpura imperială. În secolul al III-lea, această tentație, la care s-au adăugat numeroşi alți factori de natură politică, economică şi socială, a dus la o perioadă de mare instabilitate politică, cunoscută în istoriografie sub numele de «Criza secolului al III-lea». În timpul acestei crize, perioada numită a «anarhiei militare» (235-284) a consfințit prăbuşirea sistemului politic al Principatului, căci în circa 50 de ani au fost nu mai puțin de 25 de împărați, recrutați aproape toți dintre

militari, dintre care doar doi sau trei au murit de moarte naturală. De această situație, vor profita populațiile zise «barbare», aflate în afara limesului, precum sarmații, germanii, iar mai târziu populațiile mongolice (huni, avari ş.a.). Profitând de slăbiciunea internă a statului roman, numeroşi barbari au trecut în imperiu, mulți din ei fiind recrutați în armata romană, care, mai ales în epoca Dominatului, se va barbariza treptat.

2.4.2 Perioada Dominatului

Anarhia militară a luat sfârşit în anul 284, când la conducerea statului roman a venit împăratul Diocleţianus. Provenind şi el dintre militari, noul împărat a procedat la o serie de reforme instituționale care au reuşit să revigoreze statul roman aflat în criză profundă. În esență, reformele sale au consfințit ruptura totală cu vechiul sistem republican şi cu ficțiunea constituțională a lui Augustus, prin proclamarea puterii absolute a împăratului. Acesta era reprezentantul divinității pe pământ şi, de aceea, dispunea de toate puterile în stat, pe care le exercita fără vreun alt control, armata şi senatul nemaiavând nici o putere politică în fața unui împărat de origine divină. Sistemul politic creat de Diocleţianus este denumit *Dominat* (de la *dominatio* = stăpânire, putere absolută). Acesta era puternic influențat de monarhiile orientale, mai ales de cea persană.

Diocleţianus a procedat la un număr de reforme pentru a-şi pune în practică ideile sale despre stat. Astfel, el a instituit *Tetrarhia*, prin asocierea la domnie a altor trei împărați (Maximianus, Galerius şi Constantius Chlorus). Diocleţianus şi Maximianus aveau o poziție superioară, fiind proclamați Augusti, iar ceilalți doi deveneau Caesari. Sistemul politic al Tetrarhiei presupunea o guvernare continuă, care să elimine eventualele disfuncții de la sfârşitul domniei unui împărat. Astfel, la moartea sau la retragerea unui August, Caesarul promova automat la rangul de August şi alegea un nou Caesar. Fiecare dintre cei doi Augusti guverna o parte a Imperiului roman; Diocleţianus conducea în partea de răsărit, cu capitala la Nicomedia, iar Maximianus pe cea de apus, cu capitala la Mediolanum (Milano). Augustii delegau o parte a puterilor lor Caesarilor. Astfel, Diocleţianus a lăsat pe seama lui Galerius conducerea efectivă a teritoriilor din Peninsula Balcanică cu capitala la Thessalonic, iar Maximianus i-a lăsat lui Constantius Chlorus să domnească peste Hispania, Gallia şi Britannia, având capitala la Augusta Treverorum (Trier).

Alte reforme ale lui Diocleţianus au fost: reforma administrativă, prin care se mărea numărul provinciilor, reforma fiscală şi monetară şi, mai ales, reforma militară, prin care armata romană era împărțită în două mari categorii de trupe: armata de pe pe limes (*milites limitanei*) şi armatei de manevră, cantonată în interiorul teritoriului (*milites palatini*).

Diocleţianus a acordat o atenție deosebită unității spirituale a imperiului, încurajând vechea religie romană politeistă. Această politică s-a lovit de rezistența îndârjită a creştinilor, ceea ce a dus la cele mai mari persecuții împotriva acestora, numeroşi mărturisitori ai religiei lui Christos fiind torturați şi ucişi. Cu toate acestea, creştinismul a continuat să se răspândească, ajungând până la cele mai înalte niveluri ale ierarhiei politice şi militare romane.

Sistemul Tetrarhiei nu a fost nici el viabil, deoarece, după retragerea de la domnie a lui Diocleţianus, luptele pentru putere au reânceput, năruind astfel iluzia unui sistem politic care să corespundă realităților din imperiu. În timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337), statul roman cunoaşte o ultimă perioadă de înflorire. Constantin cel Mare a adâncit măsurile lui Diocleţianus în domeniul administrativ şi militar. Conştient de importanța religiei creştine, el s-a implicat şi în chestiuni

religioase. În perioada când domnea împreună cu Licinius, a emis *Edictul din Milano* (313), prin care se punea capăt persecuțiilor anti-creştine, creştinismul fiind recunoscut alături de celelalte divinități tradiționale romane. De asemenea, el s-a implicat în disputele din cadrul bisericii creştine, prezidând primul conciliu ecumenic, acela de la Nicaeea (325), unde a fost condamnată erezia ariană şi a fost fixat crezul creştin. Constantin cel Mare a construit o nouă capitală, Constantinopole, pe locul vechii colonii greceşti Byzantion. Aceasta a fost înfrumusețată cu numeroase monumente, devenind, pentru aproximativ 1000 de ani, cel mai mare şi mai frumos oraş al lumii. Roma rămânea în teorie cea de a doua capitală, deşi, încă din timpul anarhiei militare, împărații aveau alte cetăți de reşedință.

După dinastia constantiniană (361), Imperiul roman cunoaşte o decădere rapidă. Transformările economice şi sociale, precum şi presiunea populațiilor barbare au adâncit criza statului roman. O vreme, romanii au reuşit să mai apere teritoriul de populațiile barbare care doreau să se aşeze în imperiu. Stabilirea hunilor în stepele nord-pontice a schimbat echilibrul fragil din cadrul lumii barbare. De teama hunilor, vizigoții au solicitat şi li s-a permis să se stabilească în imperiu, în Peninsula Balcanică. Aici ei nu s-au acomodat rigorilor statului roman şi s-au răsculat, provocând armatei romane, în anul 378, la Adrianopole, o dezastruoasă înfrângere. Acest an marchează începutul migrațiilor barbare în Imperiul roman. Vizigoții, ostrogoții, sarmații au pătruns în imperiu provocând mari stricăciuni şi subminând autoritatea statului roman. Armata romană s-a barbarizat treptat, iar unii şefi germanici au ajuns la înalte poziții în armata şi statul roman. În partea de răsărit a imperiului, perşii constituiau de asemenea o serioasă amenințare.

În anul 395, la moartea împăratului Theodosius cel Mare, Imperiul roman este definitiv împărțit în două părți, cel de apus şi cel de răsărit. Imperiul de răsărit, cu capitala la Constantinopole, a reuşit să facă față invaziilor popoarelor migratoare. În apus, însă, barbarii au devenit adevărații stăpâni. Vizigoții, conduşi de Alaric, părăsesc Peninsula Balcanică şi pătrund în Italia unde, în anul 410 jefuiesc Roma. După moartea lui Alaric, ei s-au stabilit în Gallia. În anul 409, vandalii, suevii şi alanii au invadat Hispania. De aici, vandalii, conduşi de Geiserich, au trecut în Africa de Nord unde au întemeiat un regat independent. Hunii, conduşi de Attila, pustiesc la rândul lor Peninsula Balcanică, apoi atacă Gallia, dar sunt înfrânți, în anul 451, la Câmpiile Catalaunice de o armată «romană», formată mai ales din contingente barbare, după care hunii dispar din istorie. În Gallia au pătruns francii care, profitând de slăbiciunea statului roman, şi-au creat un stat propriu. În anul 461, Egidius proclamă independența Galliei, marcând ruperea definitivă, a acestei provincii, de imperiu. În anul 455, vandalii vin din Africa de Nord în Italia, ocupă Roma pe care o jefuiesc. Între anii 455-472, generalul suev Ricimer devine adevăratul stăpâna la Imperiului roman de apus, care, practic, încetase să mai existe. În mod formal, acesta a fost desființat în anul 476, când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, a fost detronat de Odoacru, o căpetenie a populației germanice a herurilor.

2.4.3 Economia şi societatea în Imperiul Roman

2.4.3.1 Epoca Principatului

Structuri economice

Economia romană în anii de debut ai Principatului nu îşi schimbă esențialmente structura în comparație cu sfârşitul epocii republicane, pentru că sistemul de proprietate asupra bunurilor (pământ, sclavi, alte bunuri mobile) rămâne

neschimbat. Cu toate acestea, integrarea (fie în preajma instaurării noului sistem politic, fie în secolele I-II p. C.) a unor noi provincii în cadrul Imperiului roman duce, în cele din urmă, la o schimbare a politicii economice imperiale şi, implicit, la o modificare a sistemului economic în ansamblu. Punerea bazelor Principatului are ca efect foarte important integrarea provinciilor şi provincialilor în sistemul economic şi social roman. Principalele consecințe ale acestei evoluții sunt modificarea formelor de producție înapoiate în provinciile considerate subdezvoltate şi adoptarea acestuia noile realități economice. Italia î-şi pierde supremația economică în agricultură şi în producția meşteşugărească.

Politica fiscală nu a suferit modificări sub Augustus, care a căutat să evite abuzurile, fără a micşora însă veniturile statului. Impozitele erau plătite în continuare acelor *societas publicanorum* existente din timpul Republicii. Cu toate acestea, la sfârşitul domniei sale, Augustus a fost nevoit să creeze noi impozite directe pentru cetățeni: impozitul de 5% pe moştenire (*vicesima hereditatium*), impozitul de 1% asupra operațiilor comerciale (*centesima rerum venalium*), impozitul de 5% asupra eliberărilor de sclavi (*vicesima libertatis)*. Toate acestea alimentează acum noua casă imperială, *fiscus*, care înlocuieşte vechea instituție republicană, *aerarium*. Pe măsură însă ce persoana împăratului tinde să se confunde tot mai mult cu statul, *fiscus* capătă aspectul unei visterii personale a acestuia, făcând, in cele din urmă, din *princeps* persoana cea mai bogată din stat. Italia cunoaşte în timpul dinastiei Iulia-Claudia, ultima mare perioadă de înflorire economică, materializată printr-o creştere a producției agricole, prin dezvoltarea atelierelor meşteşugăreşti de la Arezzo, în Etruria, şi Puteoli, în Campania, prin avântul comercial (crearea şi modernizarea portului Ostia, schimbul intens al Campaniei cu lumea elenă, atestat prin tăblițele de la Pompei etc.).

Efectul integrării complexe a provinciilor în structurile economice şi sociale ale Imperiului roman sunt vizibile după această perioadă, atunci când sunt consacrate şi alte zone drept centre economice importante. În afara unor regiuni care începuseră deja să-şi dovedească importanța în ansamblul economiei Imperiului (Egiptul pentru agricultură, Hispania pentru minele de argint), alte provincii se afirmă sub acest aspect (Dalmatia pentru minele de argint, Moesia Superior pentru minele de fier şi plumb, Dacia pentru minele de aur, Noricum, Gallia şi Asia (Pergam) pentru producția de ceramică de lux (*terra sigillatta*). Unii specialişti vorbesc despre formarea unui sistem precapitalist, concretizat prin înființarea unui sistem foarte bine pus la punct de depuneri, credite, dobânzi, vânzări la licitație, societăți lucrative. Nici o provincie nu face excepție de la acest sistem. În acest fel, se multiplică numărul profesiunilor financiar-bancare: *argentarii, coactores argentarii* (însărcinați cu serviciile de depozit şi de credit), *nummularii* (verificatorii de monedă) etc. În Dacia, un astfel de «bancher» este menționat în tăblițele cerate de la Alburnus Maior şi se numeşte Iulius Alexander.

Comerțul nu mai este unul strict «italian», ci devine universal. În mod justificat, romanii numesc Mediterana *Mare nostrum* (Marea noastră). Mediterana devine, pentru multă vreme de aici încolo, placa turnantă a comerțului mondial. Mărfurile circulă din Britannia în Egipt, din Hispania în Achaia şi invers. Se face comerț cu produse agrare: cereale, legume, fructe, vin, ulei, dar şi meşteşugăreşti, ceramică de uz comun şi de lux, unelte, arme, precum şi obiecte de artă (statui, elemente de orfevrărie etc.). Comerțul de lungă distanță nu se practică doar pe mare, ci si pe uscat. Principalul drum este cel numit al «chihlimbarului», care uneşte Mediterana cu Baltica. Din sudul Italiei, de la Napoli, principala rețea rutieră trecea prin Aquileea (în nordul Italiei), apoi prin Carnuntum (lângă Viena) spre Marea Baltică. Dar ramificațiile erau multiple. De la Poetovio (azi Ptuj, în Slovenia), un drum lega acest oraş de Aquincum (Budapesta de azi), de Singidunum (Belgrad), Viminacium (Kostolac),

Tibiscum (Jupa, jud. Caraş-Severin) şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa. De la Singidunum, o altă ramificație ducea la Serdica (Sofia), Philippopolis (Plovdiv) şi Byzantium. În vest, Aquileea, prin Carnuntum, era legată de Noricum, Germanii şi Galii, dar această legătură a Italiei cu restul Occidentului se făcea mai uşor prin Mediterana.

Aşa cum s-a observat de către istoricii moderni, către mijlocul secolului al II-lea p. C., lumea romană trăieşte ultima sa perioadă de echilibru relativ din punct de vedere economic. Echilibrul este însă precar, din mai multe motive: 1) liberalismul, sau mai curând absenteismul statului, adânceşte prăpastia economică între bogați şi săraci, accentuată de lipsa unei politici protecționiste; nevoile marii majorități a populației sunt satisfăcute uşor de micile târguri şi piețe locale, neexistând o producție de masă (în afara ceramicii); 2) unificarea politică şi administrativă a Imperiului duce la crearea unor vaste regiuni cu tendințe autarhice (Gallia, Asia, Syria) şi, în consecință, marele comerț nu vizează decât anumite produse; 3) economia tinde să devină, în această perioadă, una urbană de consum în detrimentul economiei rurale; 4) în aceste condiții, o economie de tip inflaționist, bazată pe denarul de argint, n-a prosperat decât în timpul domniei lui Hadrian şi a lui Antoninus Pius şi numai datorită exploatării noilor piețe (Britannia, Pannoniile, Daciile). Oprirea expansiunii teritoriale, coroborată cu atacurile barbare la frontierele de răsărit ale Imperiului, duce la apariția unei crize încă din vremea lui Marcus Aurelius, dar accentuată după jumătatea secolului al III-lea.

În ceea ce priveşte «criza secolului al III-lea», s-a remarcat că primele simptome apar mai de timpuriu. Efectele crizei se văd totuşi mai puțin în timpul dinastiei Severilor (193-235), dar măsurile o demonstrează. Astfel, solda militarilor scade în vremea lui Caracalla cu 35% față de domnia lui Marcus Aurelius; totodată, devalorizarea monedei atinge cote exasperante, impunând reforma fiscală a lui Caracalla: noua monedă de argint, *antoninianus*, are însă un procentaj foarte mic de argint în conținutul ei (sub 5%). De altfel, *Constitutio Antoniniana* (212), prin care dreptul de cetățenie este acordat tuturor locuitorilor Imperiului, nu reprezintă decât o modalitate nouă de extindere a impozitărilor. La toate aceste măsuri menite să descurajeze contribuabilul, se adaugă atacurile barbarilor (carpii, goții), imensele devastări ale terenurilor şi recoltelor, ceea ce duce la o scădere demografică şi la mari deplasări de populații. Galliile, Germaniile, Pannoniile, Moesiile, Daciile îşi pierd, din această cauză, importanța în ansamblul economiei romane. Criza de subproducție duce la foamete şi în acelaşi timp şi la o frică generalizată a populației, concretizată în tezaurizările masive. Din cauza nesiguranței drumurilor, comerțul devine unul aproape închis, schimbul făcându-se în cadrul unor microregiuni, ceea ce duce la scăderea drastică a nivelului de trai al populației şi la creşterea cantitativă a trocului (economie în natură). Totodată, această situație creează conflicte politice şi sociale, iar armata ajunge să schimbe împărații după bunul plac (din acest motiv, criza secolului al III-lea poartă şi denumirea de «perioada anarhiei militare»).

Toate aceste stări de fapt au dus în cele din urmă la schimbarea sistemului politic existent şi la apariția Dominatului.

Structuri sociale

în afară de integrarea provincialilor în sistemul social roman, un alt factor nou care a favorizat dezvoltarea socială în epoca Principatului l-a constituit stabilizarea monarhiei imperiale ca un cadru politic adecvat, astfel încât unele structuri sociale se redefinesc, iar noua piramidă socială cunoaşte un nou vârf - casa imperială. în vârful piramidei se află, aşa cum s-a amintit, principele şi membrii casei sale. În rest, din perspectiva conceptului de *clasă socială*, societatea romană se împarte în două clase: *honestiores* şi *humiliores* (adică oamenii cu dare de mână şi cu origine nobilă,

pe de o parte, şi cei de condiție umilă, de cealaltă parte). Din rândul *honestiores* fac parte senatorii, cavalerii şi membrii elitelor municipale, iar din rândul *humiliores* militarii, meşteşugarii, plebea urbană şi rurală, liberții şi sclavii. Condițiile care trebuiau întrunite pentru a fi un *honestior* erau: 1) *originea personală*. Pentru senatori, aceasta însemna o vechime de cel puțin 3 generații, pentru cavaleri, mai puțin. Cu toate acestea, nu era desconsiderată valoarea personală, căci la Roma nu a fost un sistem de caste; 2) *poziția socială*. Doar cetățenii romani (în primul rând, *cives Romani* şi apoi cetățenii de drept latin) puteau fi considerați *honestiores*; 3) *naşterea liberă*; 4) *originea etnică, «naționalitatea»*; 5) *capacitățile personale*. Aşa se explică de ce nişte indivizi care economic sunt foarte importanți (liberții şi sclavii imperiali, liberții privați bogați, unii militari, meşteşugari sau negustori) nu pot intra în rândul *honestiores* pentru că nu îndeplinesc una sau chiar mai multe din condițiile enumerate mai sus. Să urmărim însă principalele categorii sociale şi instituții în timpul Principatului.

Principele (*princeps*) este cea mai puternică persoană în stat. Poziția lui este întărită prin trei factori: putere, autoritate, bogăție. Puterea este nelimitată în fapt. Nu există putere în stat, să fie exercitată ca alternativă a puterii imperiale. Una din dovezi o reprezintă acceptarea de către Senat a propunerii lui Claudius de a facilita pătrunderea în această veche instituție romană a unor elemente aparținând aristocrației gallice. Prin posesia *trbunicia potestas*, monarhul îşi asigura inițiativa legislativă. Prin atribuirea *imperium proconsulare*, împăratul guverna prin funcționarii imperiali, în provinciile senatoriale cu senatori, în cele imperiale cu *legati*. Totodată, principele deținea *imperium*, comanda supremă a armatei. Autoritatea imperială se sprijinea pe prestigiul personal. Augustus spunea că îi întrece pe toți ceilalți prin *auctoritas*, împăratul trebuind să reprezinte un nou model moral, întruchiparea vechilor virtuți romane: *clemens, iustitia, pietas*. Toată această autoritate este întărită printr-un material propagandistic subtil şi eficient, materializat în portul şi insignele imperiale, în ceremonial, în introducerea cultului imperial etc. în acelaşi timp, împăratul este şi cel mai înstărit om din Imperiu. El este proprietarul absolut al unor mine, păşuni, ateliere. Principele este şi *pater patriae*, deci trebuie să acorde protecție «paternă» instituțiilor economice.

Senatorii (ordo senatorius) şi-a închis cercul mai strâns ca în vremea Republicii. Dacă în timpul lui Caesar senatul ajunsese la 900 oameni, în vremea lui Augustus numărul membrilor acestuia s-a redus la 600. La sfârşitul Republicii, granița senator-cavaler devine mobilă: fiul unui senator avea rangul unui cavaler. Augustus însă consideră ca şi fiii senatorilor să facă parte tot din *ordo senatorius.* Averea minimă pentru ca un senator să fie înregistrat în ordin este de 1 milion de sesterți. Averea senatorilor este constituită, în special, din veniturile agrare, şi doar o mică parte se ocupă cu afacerile financiare şi cu comerțul. În timpul lui Augustus, se constată o degenerare a vechilor familii senatoriale, precum şi stingerea acestora din lipsă de urmaşi naturali. La sfârşitul Republicii, mai există doar 50 familii senatoriale de origine veche. La mijlocul secolului al II-lea p.C., mai sunt la Roma foarte puține *domi nobiles*. Apare noua generație de senatori, *homines novi*, care joacă, începând din a doua jumătate a secolului I p. C., un rol deosebit de important în viața politică romană. Sub Vespasian (el însuşi *homo novus*), majoritatea senatului este compusă din reprezentanți ai acestor familii. Un *cursus honorum* senatorial nu diferă de cel din epoca republicană (*vigintivir, tribunus legionis, quaestor, tribunus plebis, aedilis, praetor, legatus legionis, legatus Augusti, consul*). Cele mai importante funcții sunt însă consulatele, curatelele în Roma, guvernările în numele împăratului, proconsulatele în Africa şi în Asia. Spre deosebire de epoca republicană, unde aceste funcții trebuiau deținute un anumit număr de ani, în Roma imperială etapele se pot «arde» mai repede, un tânăr patrician putând deveni foarte repede *quaestor* şi

praetor, astfel încât la 32 de ani poate deține cea mai înaltă magistratură pentru un senator, cea de consul.

Cavalerii (ordo equester), pentru a se înregistra în ordin, trebuie să aibă o avere minimă de 400000 sesterți, după cum ne este transmisă o informație de la Marțial. Ordinul ecvestru nu a fost atât de omogen precum cel senatorial, întrucât apartenența la ordin nu se moştenea. În practică, însă, fiii de cavaleri erau cel mai adesea înregimentați în ordinul ecvestru. Spre deosebire de senatori, aveau o carieră militară foarte lungă, care debuta cu rangul de *praefectus cohortis*, urmat de cele de *tribunus legionis, tribunus cohortis, praefectus alae* şi, finalmente, cel de *procurator Augusti*. Procuratelele, care puteau fi provinciale sau care vizau administrarea unui domeniu economic, erau, în funcție de nivelul salarizării, de trei tipuri: astfel, existau *procuratores sexagenarii* (care primeau 60 000 sesterți pe an), *centenarii* (remunerați cu 100 000 sesterți pe an) şi *ducenarii* (care câştigau 200 000 sesterți pe an). După cum se observă, este vorba de nişte servicii prestate în slujba statului şi remunerate în consecință. Mulți cavaleri ajung membri ai elitelor municipale şi este clar că îşi datorau aceste ranguri averii. În acelaşi timp, creşte progresiv numărul cavalerilor provinciali. Astfel, conform statisticilor, raportul dintre cavalerii italici şi provinciali evoluează în felul următor: în perioada Augustus - Caligula, 90/29; în perioada Claudius - Nero, 25/20; în timpul dinastiei Flaviilor, 21/30, iar în secolul al II-lea proporția ajunge la 117/143. Spre deosebire de senatori, cavalerii sunt mai implicați în comerț şi în activități bancare, dar cum economia este preponderent agrară, ei sunt obligați să-şi reinvestească noile capitaluri în agricultură.

Elitele municipale (ordo decurionum). Acest ordin se compune din 100 membri. În albumul decurionilor de la Canusium (Canossa de azi), datând din 223, sunt menționați 164 de decurioni, dar 39 sunt decurioni onorifici (senatori, cavaleri, patronii comunităților), iar 25 sunt fii de decurioni. Paradoxal, forma unitară de organizare a ordinului duce la o mare eterogenitate socială a membrilor lui. Aceştia sunt cavaleri, oameni înstăriți ai societății locale, urmaşi ai unor liberți bogați, foşti militari înstăriți etc. Censul minimal pentru a fi admis în ordin nu este fix în fiecare cetate, dar, de regulă, număra 100 000 sesterți. Decurionii trebuiau să garanteze, prin activitatea lor, bunul mers al cetății: să asigure autoadministrația financiară a oraşului, aprovizionarea cu alimente, să desfăşoare o intensă activitate edilitară. Exista şi un *cursus* în rândul elitelor municipale: *aedilis* (însărcinat cu pavarea străzilor, cu activități de construcție), *duumvir*, *quattuorvir*, *vir quinquennalis* (fiecare dintre aceste onoruri presupunând responsabilități de decizie privind viața comunității). De elitele municipale este legat fenomenul *evergetismului*, care constă în efectuarea unei binefaceri în folosul public. Aceste binefaceri se materializau prin oferirea de către cei înstăriți a unor jocuri publice, banchete, prin construirea sau refacerea unor edificii cu caracter public (temple, terme etc.), prin organizarea aşa-numitelor *sportulae* (ajutoare pentru cei nevoiaşi etc.). Fenomenul evergetismului, departe de a mai fi o simplă manifestare a iubirii față de patrie, capătă în secolul al II-lea dimensiunile unui fenomen social.

Liberții şi sclavii imperiali, precum şi liberții privați bogați reprezintă o categorie socială inferioară din punct de vedere juridic, dar care depăşeşte adesea în bogăție pe mulți oameni liberi, chiar cavaleri şi senatori. De altfel, într-un «clasament» al principalilor «milionari» ai Antichității romane, primul loc este ocupat de Narcissus, libert imperial al lui Claudius, cu 400 milioane de sesterți. Aceste extraordinare posibilități materiale şi de ascensiune socială a sclavilor şi liberților imperiali priveşte un alt fenomen al lumii romane, şi anume mobilitatea socială. Mobilitatea socială priveşte capacitatea unei categorii sociale de a-şi depăşi propriul statut juridic prin trecerea într-un *ordo* superior, printr-o situație materială înfloritoare sau prin depăşirea statutului juridic al părinților de către generațiile următoare. Astfel,

constatăm că mulți sclavi sau liberți imperiali, datorită instrucției de care beneficiază şi aptitudinilor personale, dețin posturi cheie în administrația imperială, ajungând chiar *procuratores*. În mod asemănător, liberții privați bogați sunt menționați ca mari evergeți în cetăți, unele acte de binefaceri constând în cheltuieli fabuloase. Libertul P. Decimius Eros Merula cheltuie 67 000 sesterți pentru pavarea străzilor şi pentru construirea unor statui la Astigi. La Roma, P. Aelius Onesimus oferă 200 000 sesterți pentru aprovizionarea cu grâne a Urbei. De asemenea, liberții privați înstăriți erau însărcinați cu oficierea cultului imperial, devenind astfel *seviri augustales* sau *augustales*. Augustalitatea nu era nici o magistratură, nici un pontificat propriu-zis, cei însărcinați cu serviciul cultului imperial trebuind să contribuie la propaganda imperială prin propriile evergezii.

Militarii şi veteranii reprezintă o altă categorie socială a cărui statut este ambiguu. Militarii nu au *ius conubii* în timpul serviciului, dar se pot căsători după *iustum matrimonium* după lăsarea la vatră. Septimius Severus este cel care dă soldaților dreptul de a se căsători ca orice cetățean în timpul satisfacerii serviciului. Avantajul cel mai mare al serviciului militar era reprezentat de obținerea cetățeniei după terminarea serviciului (dacă era cazul), precum şi de împroprietărirea ce urma lăsării la vatră. De aceea, *Constitutio Antoniniana* a lui Caracalla a dus, în cele din urmă, la slăbirea armatei romane. Mulți veterani reuşesc însă să pătrundă în elita municipală, ca decurioni sau chiar ca duumviri.

Categoriile inferioare orăşeneşti sunt formate în primul rând de artizani şi de plebe. Când vorbim de artizani, nu ne referim la marii proprietari de ateliere, ci de lucrătorii aferenți. în oraşe, asemenea lucrători aveau şanse mai mari de câştig (chiar dacă acesta nu era prea mare), precum şi posibilități mai mari de extindere. Unii sunt însă prost plătiți şi abia reuşesc să-şi procure mijloacele de subzistență. Plebea devine la începutul Principatului (şi astfel va rămâne de-acum înainte) o clasă parazitară, care nu poate trăi decât din pâine şi circ, adică din mila celor mai înstăriți. Deşi beneficiau adesea de asemenea plăceri - jocuri, spectacole, lupte în amfiteatre etc., majoritatea reprezentanților acestei categorii sociale locuieşte în condiții mizere şi se hrăneşte necorespunzător. Nu toate aceste personaje sunt sclavi; unii sclavi sunt foarte bine tratați de stăpânii lor şi se lansează chiar în afaceri proprii. Este adevărat însă că majoritatea sclavilor nu au ambiții foarte mari şi se limitează a rămâne simpli domestici în casa stăpânului.

Categoriile inferioare rurale sunt alcătuite din grosul forței de muncă de la sate. Între situația materială a lucrătorilor liberi şi a sclavilor nu este o mare diferență, întrucât şi unii şi alții câştigă puțin şi au condiții precare de locuire. Există unii sclavi capabili cărora li se încredințează administrarea unui domeniu rural (*vilici*), dar numărul lor este mic în raport cu al celorlalți. Practica eliberărilor pe latifundii este puțin cunoscută. Dacă proprietarii de terenuri eliberau sclavii rustici, atunci o făceau mai cu seamă prin testament. Avantajele sociale şi economice erau mai mici, neexistând un cadru propice pentru dezvoltarea comerțului sau a meşteşugurilor pe scară largă. În Africa şi Italia este foarte răspândit sistemul colonatului, colonul arendând o parte a unei proprietăți funciare. Atunci când ei administrează prost domeniul şi devin insolvabili, sunt de regulă aserviți. În general, numărul sclavilor şi al coloniilor la sate era destul de mic. Majoritatea populației o constituiau micii proprietari şi lucrătorii liberi de pe domeniile lor.

În ceea ce priveşte pe sclavi, trebuie subliniat faptul că viziunea marxistă asupra sclavajului, fundamentând această instituție pe numărul mare de sclavi, trebuie revizuită. A existat, într-adevăr, în Italia, un mare aflux de sclavi în ultima jumătate a secolului I a.C., care a fost însă urmată de un val masiv de eliberări. în restul provinciilor, numărul sclavilor nu a fost foarte mare. De asemenea, trebuie

abandonată şi teoria fundamentată pe lupta de clasă între exploatați şi exploatatori, întrucât s-a văzut că sclavii nu erau permanent nişte exploatați.

2.4.3.2 Epoca Dominatului

Structuri economice

Noile reforme politice şi administrative ale lui Diocletianus au necesitat revizuirea sistemului de impozitare. Impozitul de bază este plătit în natură, începând cu nişte unități fiscale numite *capita* şi *iuga*. *Iugatio* vizează produsele pământului, iar noua *capitatio* (diferită de vechea *capitatio*, impozit personal plăti în bani) vizează probabil tot persoana şi, mai târziu, şi şeptelul (*capitatio humana* şi *capitatio animalium*). Aceste măsuri aveau darul de a uniformiza şi prețurile într-o economie secătuită de criza internă. Totodată, reforma răspundea şi necesităților armatei în perioada de inflație. Începând din anul 290, Diocletianus încearcă să restabilească ordinea financiară, revenind la o «ortodoxie monetară». *Aureus* (moneda din aur) are un titlu mai mare de metal prețios (cântăreşte 5,45 g), iar noua monedă de argint, *argenteus*, cântăreşte 3,4 g, cu un titlu excelent, 92 % de argint pur. Moneda de uz curent este *nummus*, numit şi *follis*, o piesă de bronz cu un slab titlu de argint (0.37%) şi cu greutatea de 9,69 g. Au fost create noi ateliere monetare, la Londinium, Carthagina, Aquileea, Thessalonic, Nicomedia, iar fondarea unui atelier imperial la Alexandria integrează Egiptul în circuitul general al Imperiului. Cu toate acestea, penuria continua să se mențină, datorită nevoilor de întreținere a armatei, a funcționarilor şi, nu în ultimul rând, a diminuării drastice a producției, cauzată de războaiele permanente dintre 286 şi 298. Constantin creează mai târziu *solidus*, noua monedă de aur, doar pentru a plăti cadourile pentru soldați şi importurile de lux de la curtea imperială. Pe de altă parte, fiscul, care nu mai încasa decât monedă devalorizată, exista doar datorită sistemului *iugatio-capitatio*. Acest lucru l-a constrâns pe Constantin să creeze noi impozite, cel mai nepopular fiind *chrysargyrul*, ridicat la 5 ani, numit şi *lustralis collatio.* Decurionii sunt obligați să plătească *aurum coronarium*, iar senatorii, *aurum oblaticium*. Aceştia din urmă trebuie să mai plătească şi o taxă de clasă, *follis senatorius* sau *collatio glebalis*, a cărei mărime varia de la 2 la 8 *folles* pe an. Statul constantinian îşi fondează resursele pe impozitele în natură, iar aurul devine baza sistemului său monetar. În acest fel, micii meşteşugari sau negustori sunt ruinați, deoarece sunt practic excluşi de la această «piață neagră» a aurului. Economia, în continuare bazată pe agricultură, tinde astfel să se «autarhizeze», dar nu poate fi vorba de autarhii cu sorți mari de izbândă. La toate acestea se adaugă conflictele din ce în ce mai dese pe care Imperiul le are după moartea lui Constantin, plățile pe care Imperiul este nevoit să-l plătească populațiilor barbare, care transformă economia romană într-una de subzistență. Dispariția politică a Imperiului Roman de Apus nu este decât o consecință a acestei situații.

Structuri sociale

Din vremea lui Diocletianus, senatorii se detaşează de funcțiile publice pentru a forma o aristocrație funciară cu mari proprietăți. Ei dispar treptat din funcțiile militare. În provincii, puterea administrativă este separată de cea militară. Mai mult, cavalerii care ajung foarte sus în carieră (vicariat sau prefecturi) primesc *ornamenta consularia* şi devin *clarissimi* de drept. Dar ordinul senatorial îşi pierde şi semnificația politică pe care o mai avea. Se observă faptul că senatorii romani nu ocupă niciodată un post important în vremea tetrarhiei. Constantin merge chiar mai departe cu reducerea semnificației politice a principalelor două ordine ale societății romane. Astfel, către 326 se constată dispariția titlului ecvestru inferior, cel de *vir egregius*.

Începând din 320, *praesides* (guvernatorii), înainte exclusiv cavaleri, sunt numiți indiferent de ordinul din care fac parte.. Astfel, distincția la nivelul funcțiilor dintre cele două ordine dispare aproape complet sub Constantin, iar această absență se menține până la căderea Imperiului Roman de Apus, în 476. Senatul de la Roma este recrutat din membrii aristocrației locale, iar vechile magistraturi sunt menținute. După crearea unui nou senat la Constantinopol, senatorii nu sunt *viri clarissimi* de la început, ci mai întâi *clari* (*vir clarissimus* este apelativul pentru un senator în perioada republicană şi în epoca Principatului, dar începând de la Constantin, expresia capătă alt conținut). Dar vechile magistraturi nu mai reprezintă decât nişte sinecuri onorifice şi costisitoare, întrucât implicau contribuții băneşti la jocuri, spectacole etc.

În ceea ce-i priveşte pe decurioni, ei sunt obligați de către Diocletianus să rămână în ordin. Prin această măsură, Diocletianus dorea să se asigure că prosperitatea cetăților va fi asigurată de decurioni. Decurionul care se stabileşte în altă cetate decât în cea în care îşi exercită funcția, devine automat decurion al ambelor cetăți (cetatea-mamă şi cetatea de adopție). De-a lungul anilor, cetățile, ajunse acum să trăiască din evergeziile decurionilor şi ei supuşi la impozite apăsătoare, decad şi dispar încetul cu încetul. Astfel se explică şi predilecția pentru viața la țară, unde producția favoriza şi modalități de schimb (trocul, de pildă) mult mai convenabile.

Situația sclavilor şi colonilor se agravează, în sensul că societatea nu mai este capabilă să-i susțină sub nici o formă. În acest fel, munca sclavilor devine din ce în ce mai inutilă şi mai costisitoare pentru stăpân, iar instituția sclaviei dispare încetul cu încetul. Prin colonat, un alt sistem social se afirmă. Este deja sfârşitul unei lumi a cărei cultură încetase mai demult să fie ceea ce noi numim astăzi «clasică».

Întrebări recapitulative

1. Ce se înțelege prin „Istoria Romei”?
2. Care sunt popoarele din Italia înaintea unificării romane?
3. În ce a constat influența etruscă asupra romanilor?
4. Care sunt marile perioade ale istoriei Romei?
5. Care au fost principalele categorii sociale la Roma în epocile regală şi republicană?
6. Care sunt principalele instituții politice ale statului roman?
7. Care este importanța luptei plebeilor pentru drepturi politice şi sociale?
8. Care sunt principalele etape ale expansiunii romane?
9. Prin ce se caracterizează economia şi societatea romană în perioada republicană?
10. Care sun cauzele şi consecințele războaielor civile?
11. Prin ce se caracterizează *Principatul* ca formă de organizare politică?
12. Prin ce se caracterizează *Dominatul* ca formă de organizare politică?
13. Care au fost structurile sociale în epoca *Principatului*? Dar în epoca *Dominatului*?
14. Care a fost evoluția economiei romane în epoca imperială?
15. Care au fost cauzele şi consecințele prăbuşirii Imperiului roman de Apus?

Temă

Vă rugăm să ne transmiteți, în scris, lucrarea, pe care o veți redacta anterior examenului cu tema: **Caracterizare generală a epocii elenistice.**

BIBLIOGRAFIE MINIMALĂ

- P.Leveque*, Aventura greacă*, vol.I-II, Bucureşti 1987.
- A. Piatkowski, *O istorie a Greciei antice*, Bucureşti, 1988.
- *Istoria Greciei*, vo.I-III, Bucureşti, 1998: vol.I, Jean-Claude Poursat, *Grecia preclasică. De la origini până la sfârşitul secolului VI*; vol.II, Edmond Lévi, *Grecia în secolul V*. *De la Clisthenesla Socrate*; vol.III, Pierre Carlier*, Secolul al IV grec, până la moartea lui Alexandru*, Bucureşti, 1998.
- Fr. Chamoux, *Civilizația greacă*, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- Fr. Chamoux, *Civilizația elenistică*, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- H.C.Matei, *O istorie a Romei antice*, Bucureşti, 1979.
- R.Bloch-J.Cousin*, Roma şi destinele* ei, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- P.Grimal, *Civilizația Romei antice,* Bucureşti, 1980.
- D.Tudor, Enciclopedia civilizației romane, Bucureşti, 1982.
- M. Bordet, *Istoria Romei Antice,* Bucureşti, 1998.